

Дніпровський національний
університет ім. Олесь Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентіві України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2020 ТОМ 23 № 12

Видається з вересня 1998 року
12 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2020

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентів України,
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 02.07.2020
№ 886 журналу надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 5 від 17.12.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
Ulrichs web
WorldCat

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703
Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2020

Редакційна колегія

Квітка С.А.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бородін Є.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Іванова С.А.	к. філол.н., доцент (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос. н. старший науковий співробітник (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовенє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Рагімлі Р.	к.і.н., доц. (Азербайджан)
Ружевічус Юзас	д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., доц. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор української та російської мов: Левщанова О.О.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Контакти:

Тел.: +30(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
e-mail: granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

GRAN/

Scientific and theoretical almanac

23 (12) 2020

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,
Dnipropetrovsk regional institute for public administration
National academy for public administration under the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 886 of 02 July 2020 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication category "B" on philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 5 dated 17.12.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
Ulrichs web
WorldCat

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703
Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2020

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief
	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.I.	Full Prof., Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Isetti G.	PhD., Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Rahimli Ruslan	Assoc. Prof. Phd (Azerbaijan)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. Phd (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,
Krivoshin V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Technical Editor: Loboda R.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Levshchanova O.O.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Contacts:

Tel.: +30(050)258-83-86; +38(097)269-55-13

e-mail: granidp@gmail.com

www.grani.org.ua

Зміст

Філософія

С. 5

Марія Довгань

Особливості антропології Кароля Войтили

С. 12

Орест Білобрам

Аналіз текстів Нового Завіту щодо проблеми тлумачення Біблії

Політологія

С. 20

Іван Побочий

Соціально-політичне представництво на рівні територіальних громад: відображення у сучасному політичному дискурсі

С. 29

Олег Батрименко

Бюрократія як чинник функціонування регіональної еліти: виклики громадсько-політичного представництва

Соціологія

С. 38

Ростислав Курінко

Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: проблеми прийняття та становлення

С. 47

Ірина Нечитайло, Оксана Борюшкіна

Компетентнісний підхід до освіти: соціологічна концептуалізація крізь призму диспозиційної теорії

С. 58

Едуард Гугнін

Олігархічна корупція: сценарії та технології зовнішнього впливу в Україні (теоретико-соціологічний аспект)

С. 68

Катерина Настояща

Структурна архітектоніка повсякденних практик в контексті критичного переосмислення постструктуралістського синтезу

Політологія

С. 79

Володимир Торяник

Динаміка політичних трансформацій як сучасний критерій демократизації

С. 87

Володимир Пермінов

Суб'єкти політичних трансформацій: зарубіжний досвід та українська практика

Contents

Philosophy

P. 5

Mariia Dovhan

Features of Karol Wojtyla's anthropology

P. 12

Orest Bilobram

Analysis of the New Testament texts on the problem of the Bible interpretation

Politology

P. 20

Ivan Pobochyj

Socio-political representation at the level of territorial communities: reflection in the modern political discourse

P. 29

Oleg Batrymenko

Bureaucracy as a factor in the functioning of the regional elite: challenges of civic and political representation

Sociology

P. 38

Rostyslav Kurinko

Social business responsibility in Ukraine: problems of acceptance and formation

P. 47

Iryna Nechitailo, Oksana Boriushkina

Competence-based approach to education: sociological conceptualization through the prism of dispositional theory

P. 58

Eduard Gugin

Oligarchic corruption: scenarios and technologies of external influence in Ukraine (theoretical and sociological aspect)

P. 68

Kateryna Nastoyashcha

Structural architecture of everyday practices in the context of a critical rethinking of poststructuralist synthesis

Politology

P. 79

Volodymyr Toryanyk

Dynamics of political transformations as a modern criterion of democratization

P. 87

Volodymyr Perminov

Political transformations' actors: foreign experience and Ukrainian practice

Філософія

DOI: 10.15421/1720106

УДК: 141

Особливості антропології Кароля Войтили

Марія Довгань, Львівський національний університет імені Івана Франка

Мета. Вивчити особливості антропологічних поглядів Кароля Войтили. Проведено компаративістичне дослідження методів та ідей мислителя із томізмом, феноменологією, персоналізмом. Аналіз здійснено на основі вивчення праць дослідників філософсько-богословської спадщини К. Войтили та порівняння їх результатів із його вченням.

Актуальність. Людина є одним із центральних питань філософських досліджень. Релігійна філософія наголошує на духовній сутності людини, що співвідноситься із Богом, у добу Нового часу сутність людини ототожнюється із розумом. У свою чергу, марксистська філософія наголошує на діяльній сутності людини, а в окремих напрямках сучасної філософської думки заперечується реальність особистого «я». Вплив філософської думки має вагомe значення для розвитку суспільства, тому дослідження антропологічних ідей Кароля Войтили – папи Івана Павла II, однієї із найвпливовіших постатей кінця XX–поч. XXI ст. має суттєве значення для філософії та процесів державотворення.

Результати. Встановлено, що в основі філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили лежить християнське вчення, що дає підстави деяким дослідникам характеризувати його ідеї як християнську або богословську антропологію. Проведено аналіз творчої спадщини К. Войтили в контексті філософської, богословської, зокрема християнської антропологій. **Висновки.** Встановлено, що антропологічне вчення Кароля Войтили становить оригінальну цілісність, містить переосмислення ключових антропологічних концепцій та філософських течій, виходить із християнських цінностей, базується на індивідуальному та суспільному вимірі людини, має прикладне значення. Виявлено ключові ідеї та методи, що зближують антропологію Кароля Войтили із томізмом, феноменологією та персоналізмом. Серед науковців виявлено проблему неузгодженості щодо визначення ключових засад антропологічного вчення К. Войтили та неоднотайності у віднесенні мислителя до однієї із філософських течій.

Ключові слова: метод, особа, персоналізм, релігія, томізм, феноменологія, філософська антропологія, християнство

Features of Karol Wojtyla's anthropology

Mariia Dovhan, Ivan Franko National University of Lviv

The goal of the paper is to study the peculiarities of Karol Wojtyla's anthropological views. It offers a comparative study of the thinker's methods and ideas with Thomism, phenomenology, and personalism. The analysis is based on the works of researchers of the philosophical and theological heritage of Karol Wojtyla and comparison of their results with his teachings.

The relevance of the paper lies in the fact that a human being is one of the central issues of philosophical research. Religious philosophy emphasizes the spiritual essence of a human being, which correlates with God, while in the 17th and 18th centuries the essence of a human being is identified with the mind. In turn, Marxist philosophy emphasizes the active essence of a human being. In some areas of modern philosophical thought denies the reality of the personal «I». The influence of philosophical thought is important for the development of society, so the study of anthropological ideas of Karol Wojtyla, Pope John Paul II, one of the most influential figures of the late 20th-early 21st century is essential for the philosophy and processes of state formation.

Results. It is established that the basis of Wojtyla's philosophical and theological heritage is a Christian doctrine, which gives grounds for some researchers to characterize his ideas as Christian or theological anthropology. The paper performs the analysis of Wojtyla's creative heritage in the context of philosophical, theological, and, in particular, Christian anthropologies.

Conclusions. It has been established that the anthropological teaching of Wojtyła presents an original integrity, contains a rethinking of key anthropological concepts and philosophical currents, based on Christian values, individual and social dimension of a human being, and has applied value. The key ideas and methods that bring Wojtyła's anthropology closer to Thomism, phenomenology and personalism are revealed. Among scientists, there is a problem of inconsistency in determining the key principles of anthropological teachings of Wojtyła and inconsistency in referring the thinker to one of the philosophical currents.

Keywords: *Christianity, method, person, personalism, phenomenology, philosophical anthropology, religion, Thomism*

Особенности антропологии Кароля Войтылы

Мария Довгань, Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Цель. Изучить особенности антропологических взглядов Кароля Войтылы. Проведено компаративистское исследование методов и идей мыслителя с томизмом, феноменологией, персонализмом. Анализ осуществлен на основе изучения работ исследователей философско-богословского наследия К. Войтылы и сравнения их результатов с его учением.

Актуальность. Человек является одним из центральных вопросов философских исследований. Религиозная философия подчеркивает духовную сущность человека, которая соотносится с Богом, в эпоху Нового времени сущность человека отождествляется с умом. В свою очередь, марксистская философия подчеркивает деятельность сущность человека, а в отдельных направлениях современной философской мысли отрицается реальность личного «я». Влияние философской мысли имеет большое значение для развития общества, поэтому исследование антропологических идей Кароля Войтылы – Папы Иоанна Павла II, одной из самых влиятельных фигур конца XX – нач. XXI в. имеет существенное значение для философии и процессов государственного строительства.

Результаты. Установлено, что в основе философско-богословского наследия Кароля Войтылы лежит христианское учение, что дает основания некоторым исследователям характеризовать его идеи как христианскую или богословскую антропологию. Проведен анализ творческого наследия К. Войтылы в контексте философской, богословской, в частности христианской антропологии.

Закключение. Установлено, что антропологическое учение Кароля Войтылы составляет оригинальную целостность, содержит переосмысления ключевых антропологических концепций и философских течений, выходит из христианских ценностей, базируется на индивидуальном и общественном измерении человека, имеет прикладное значение. Выявлены ключевые идеи и методы, которые сближают антропологию Кароля Войтылы с томизмом, феноменологией и персонализмом. Среди ученых обнаружена проблема несогласованности по определению ключевых принципов антропологического учения К. Войтылы и несогласованности в отнесении мыслителя к одному из философских течений.

Ключевые слова: *метод, личность, персонализм, религия, томизм, феноменология, философская антропология, христианство*

Вступ.
У філософії буття людини зазвичай вивчалось крізь призму особливостей філософських шкіл, узалежнювалось від наявної системи цінностей, досліджувалось відповідно до методів. Філософська антропология кінця XX – початку XXI століття характеризується особливим інтересом до результатів вивчення людини природничими та гуманітарними науками. Відповідно синтезує їх та розширює власну сферу вивчення людини. Філософська антропология у багатоманітній прояві свідчить

про складність охоплення багатогранного людського буття.

Актуальність.

Людина як образ та подоба Бога виступає в Кароля Войтили основою християнської антропологии. Від Бога він виводить гідність людини. При вирішенні Каролем Войтилою багатьох антропологічних питань звернення до Бога, до релігійного виміру людини є неунікненним. Однак зупинитись на зачисленні Кароля Войтили до релігійних філософів буде недостатнім для окреслення його філософсько-антропологічної думки.

Його праці вимагають детального аналізу, оскільки, аналізуючи думки М. Шелера, І. Канта, Т. Аквінського та інших філософів, він пропонує власну інтерпретацію досліджуваних проблем. Звернення до різних філософських течій формує його оригінальний стиль філософування.

Мета дослідження: вивчити особливості антропологічних поглядів Кароля Войтили.

Аналіз публікацій.

З огляду на вивчення методології Кароля Войтили важливими є праці польських дослідників. Це, зокрема, В. Гертх, А. Пултавські, М. Грабовські, М. Мруз, Я. Купчак, Ф. Гренюк, Ч. С. Бартнік, С. Ковальчик. Ґрунтовні дослідження філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили здійснили українські науковці: А. Пашук, П. Кралюк, О. Твердислова.

Аналіз філософської методології, контексту, етики, самостановлення особи здійснено у праці під ред. Г. Голуба (Hołub, Biesaga, Merecki, & Kostur, 2019). Особливо цінним для дослідження є розгляд антропологічної проблематики через звернення до трансцендентності, а також досвіду, правди та нігілізму (Acosta, & Reimers, 2016). Вагомість дослідження Дж. Кросбі становить його спроба переосмислення ідей Дж. Г. Ньюмена через призму персоналізму Кароля Войтили, звернення до суб'єктивності та об'єктивності (Crosby, 2016, p. 24–39).

З. Павлак називає проблему людини одним із центральних питань творчої спадщини Кароля Войтили, виділяє наступні ключові для мислителя аспекти: гідність людини, особовість, земне та есхатологічне покликання, основні права та обов'язки, форми суспільного життя (O antropologii Jana Pawła II, 2004, s. 141). Ф. Овсієнко окрім поняття «особа» основними у філософії людини Кароля Войтили також виокремлює наступні поняття: «гідність», «автономність», «свобода», «особливість» «винятковість» (Овсієнко, 2009, с. 135–150), чим дистанціюється від рис, пов'язаних із релігійним виміром людини.

Дослідницький інтерес становить думка Й. Майки про недоцільність пов'язувати суспільне вчення Кароля Войтили, особливо його «концепцію людини» з однією із філософських систем – томізмом чи феноменологією (Курпу, 1994, s. 15). Й. Майка акцентує на цілісності охоплення Каролем Войтилою дійсності

та на центральному місці людини у його філософській спадщині. Різні аспекти, крізь які людина виражається, слугують формуванню її інтегрального бачення, з чим погоджується, зокрема, Й. Купний.

Аналіз наукових праць засвідчив проблематичність віднесення Кароля Войтили до однієї із філософських течій і окреслення його місця у філософській антропології та філософії загалом.

Результати дослідження.

Задля досягнення поставленої мети необхідний контекстний аналіз, звернення до феноменології, томізму та інших філософських течій.

На основі аналізу окремих праць Кароля Войтили дослідники намагаються віднести його до певної філософської течії, визначити його стиль, основний метод. Однак при цьому результати їх дослідження неодноразово екстраполюються на всю спадщину мислителя. Таке явище слід розглядати як суттєву проблему, адже на основі дослідження багатьох, зокрема маловідомих робіт мислителя, доцільно стверджувати, що залежно від періоду написання та типу роботи ставляться різні акценти у висвітленні конкретної проблематики, запозичуються чи творчо модифікуються методи із різних філософських шкіл.

Так українські дослідники Б. Лобовик та С. Ладивірова, досліджуючи енцикліку «Сотий рік», її основою вважають принципи персоналізму, солідарності, субсидіарності та спільного блага, які називають «конкретизацією християнського образу людини» як основного для Кароля Войтили (Лобовик, & Ладивірова, 1993, с. 145–153). Однак така характеристика вельми загальна та не розкриває особливостей філософського вчення мислителя. Я. Купчак на основі вивчення енцикліки «Відкупитель людини» зауважує формування у ній методу міркувань Кароля Войтили про людину. На його думку, людина як шлях Церкви є провідною ідеєю цієї енцикліки. Він вважає, що існує достатньо підстав вважати цю працю програмним документом мислителя (O antropologii Jana Pawła II, 2004, s. 13–24). Однак у роботах інших дослідників основою філософських міркувань Кароля Войтили про людину неодноразово зазначається праця «Особа і вчинок».

Як і Т. Аквінський Кароль Войтила

використовує філософські та богословські ідеї. Тому Й. Купний, аналізуючи його християнську антропологію, базовану на Об'явленні, намагається диференціювати її аспекти – розглядає її через призму богословської, філософської та суспільної антропологій. Першу він називає основною, аргументуючи вагомістю значення для Кароля Войтили богословського бачення людини, аналізує його розуміння місця людини у задумі Бога. У філософській антропології Кароля Войтили Й. Купний вбачає пояснення біблійно-богословського бачення людини, вважає, що він «нечітко звертається до філософського бачення людини» (Курпу, 1994, s. 15). Вивчення Й. Купним суспільної антропології базоване на дослідженні суспільного життя людини та значенні основних моральних аспектів його організації. При цьому робиться спроба окреслення персоналістських основ міжнародного ладу. Зауважимо, що Кароль Войтила вважає християнську антропологію частиною богослов'я, а соціальне вчення Церкви відносить до сфери богослов'я, передусім морального, що дозволяє полемізувати із Й. Купним стосовно здійсненого ним розмежування християнської антропології Кароля Войтили (Ioannes Paulus, 1991, p. 55).

Зауважимо, називаючи людину істотою релігійною, Кароль Войтила розкриває її зв'язок із невидимим світом. Оскільки він розглядає людину як істоту, створену Богом на Його образ та подобу, із Ним пов'язує мету людського існування. За словами Кароля Войтили, кожен здатний не лише вірити, але й досягнути розумом існування Бога. Вагомість значення Бога для людини мислитель аргументує необхідністю відповісти на потребу своєї природи – духовно удосконалюватись та уподібнюватись до Творця, а також дією Його ласки, що ушлахетнює пошкоджену гріхом людську природу.

Окрім колізій із характеристикою антропології Кароля Войтили, ще більша складність існує із його віднесенням до певної філософської течії. З. Міколейко, аналізуючи праці Кароля Войтили, наголошує: «відношення до томізму є важливим елементом і становить головний аспект філософського «самоокреслення» Кароля Войтили» (Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II, 1983, s. 87). Порівняння ідей К. Войтили, Т. Аквінського та І. Канта здійснює Дж. Кнасас,

особливо акцентуючи на понятті «свобода» (Knasas, 2018, p. 437–451). Взаємозв'язок між ідеями Канта та персоналізмом, їх втіленням у вченні Кароля Войтили досліджував З. Амброжевіч (Ambrożewicz, 2015, p. 1–29). Важливим для нашого дослідження є аналіз етичної проблематики Кароля Войтили (Paweł, 2016, p. 269–281), зокрема, здійснений в контексті томізму (Ugobi-Onyemere, 2017, p. 25–51) та з акцентом на питаннях свободи та відповідальності (Woelkers, 2016, p. 633–647).

Коментуючи ідеї Т. Аквінського, Кароль Войтила справді використовував їх, іноді дещо змінюючи акценти, тому вивчення його філософсько-богословської спадщини в контексті томізму теж становить дослідницьку проблему. Зауважимо, що Кароля Войтилу не можна назвати винятково ретранслятором ідей томізму, З. Міколейко також це відзначає. Дослідник виокремлює два способи розвитку думки К. Войтили: наслідування аристотелівсько-томістської традиції та власні пошуки розв'язання філософських проблем (Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II, 1983, s. 88). О. Кирилова припускає, що Кароль Войтила свідомо дотримувався неотомістської антропології (Кириллова, 2007). Зауважимо, що Кароль Войтила наголошував на обмеженості як філософії, так і богослов'я, аргументуючи представленням ними лише часткової правди (Jan Paweł II, 1988, s. 77). Він наголошує на потребі підтримки релігії світською наукою.

Підставою, що дозволяє говорити про звернення Кароля Войтили до феноменології є досвід. Оскільки на ньому він базує адекватну антропологію, неодноразово зауважує, що досвід є основою його міркувань, вбачаємо у ньому одну із особливостей підходу Кароля Войтили до розгляду антропологічної проблематики. З. Павлак підтверджує нашу думку щодо важливості досвіду для Кароля Войтили. Вихідним пунктом філософської антропології Кароля Войтили він називає досвід людини (O antropologii Jana Pawła II, 2004, 141–161). Однак звернення до досвіду все ж не розкриває усієї методології адекватної антропології Кароля Войтили.

На думку М. Грабовського, Кароль Войтила «переступає у своєму філософському розвитку класичну метафізику» і звертається до пережиття особи як феноменолог, що дозволяє польському досліднику вбачати у цьому різновид феноменології. Її основою вважає

не лише розгляд біологічного та психічного аспекту буття людини, а й спільне відчуття сенсу, пов'язаного із цими дійсностями (O antropologii Jana Pawła II, 2004, s. 10–22).

Внесок Кароля Войтили у феноменологію російська дослідниця О. Твердислова трактує як її «помітне вдосконалення», цінність якого вбачає у поєднанні «особистісно-суб'єктивного підходу у трактуванні людини з реалізмом буття». Тому обґрунтування суб'єктивності як об'єктивної даності вимагає вивчення філософії буття у зв'язку із філософією свідомості (Твердислова, 1998).

Значно раніше польська дослідниця С. Здибіцька теж відзначала поєднання Каролем Войтилою об'єктивного та суб'єктивного, філософії буття та філософії свідомості. Однак, на відміну від О. Твердислової, вона вважала доречним говорити не про феноменологію Кароля Войтили, а про персоналізм, особливістю якого у цього мислителя і є поєднання філософії буття та філософії свідомості (Jan Paweł II, 1982, s. 116). Таким чином, на основі приведених вище прикладів виявляється проблемність у чіткому визначенні як основного методу Кароля Войтили, так і віднесення його до певної філософської течії. Водночас з'являється площина для вивчення його внеску у феноменологію та персоналізм. Своєрідність феноменології Кароля Войтили зауважують також інші дослідники. Зокрема, Й. Купний дотримується думки щодо інструментальної ролі феноменології у міркуваннях Кароля Войтили (Kurny, 1994, s. 126).

Таким чином можемо ствердити однастайність цих дослідників щодо вагомості місця феноменології у творчості Кароля Войтили. Відповідно, доцільно розглядати звернення до феноменології як одну із ключових особливостей його філософсько-богословської спадщини. На основі аналізу досліджень місця феноменології у творчій спадщині Кароля Войтили можемо говорити про її трансформацію, що становить предмет для окремого вивчення.

Вагоме місце у працях Кароля Войтили займають також ідеї персоналізму. В цьому контексті відзначимо працю А. Реймерса (Reimers, 2017, p. 125–148). Й. Купний наголошує на домінуванні у філософській антропології Кароля Войтили розуміння людини як особи, що притаманне персоналізму. Г. Гунтсон – дослідник інтелектуальної

спадщини Кароля Войтили із Гарварду окреслює його філософську своєрідність як «нове розуміння індивідуалізму» або «відповідальний персоналізм» (Weigel, 1995, s. 124). Для досягнення мети важливим є аналіз праць Кароля Войтили через гідність та самовизначення та через призму християнського вчення (Thomas J. Gentry II, 2020, p. 237–251). Практичне значення антропологічного вчення Кароля Войтили простежується у праці М. Дарсі (Darcy, 2019, p. 126–148). Автор аналізує міжлюдську взаємодію, становлення особи через вчинок, приділяючи увагу християнському контексту.

Важливою для дослідження філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили є думка української дослідниці О. Кирилової. Вона наголошує на двох важливих складових формування його поглядів: томізмі та католицькому персоналізмі, який «опонує офіційному католицькому богослов'ю» (Кириллова, 2007). Таке твердження викликає застереження, а водночас інтерес до його філософсько-богословської спадщини. Зауважимо, що Кароль Войтила як глава Римсько-Католицької Церкви дотримувався її доктрини, зокрема, рішень Другого Ватиканського Собору і вчення Церкви є основою його філософсько-богословської спадщини.

Висновки.

Завдяки аналізу історіографії виявлено малодосліджені питання філософсько-антропологічної спадщини Кароля Войтили, його приналежність до певної філософської течії констатовано як актуальну проблему філософських досліджень. Багатоманіття окреслень особливостей антропологічної проблематики Кароля Войтили виявляє необхідність нового прочитання його думок. У результаті дослідження зосереджено увагу на особливостях підходів Кароля Войтили до антропологічної проблематики, здійснено порівняння його ключових ідей з томізмом, феноменологією, персоналізмом.

Виявлено: як і у томістичній традиції, Кароль Войтила наголошує на потребі гармонії віри та розуму, розділяє їх сфери застосування та визначає межі розуму стосовно проблеми Бога; релігійний обов'язок не розглядає як обмеження свободи людини; Божественний закон закорінює у людській природі.

Встановлено: із персоналізмом К. Войтилу зближує центральне місце особи у

дослідженнях; її розуміння як буття духовного, якому властиві активність та воля; вагомість вивчення суспільного виміру людини.

З'ясовано: спорідненість поглядів Кароля Войтили із феноменологією полягає в акценті на вивчення свідомості, досвіду; використанні феноменологічного методу при аналізі поведінки, переживань, а також обґрунтуванні розуміння людини як особи; трактуванні суб'єктивності як об'єктивної даності.

У результаті дослідження встановлено, що основою філософсько-богословських міркувань Кароля Войтили є християнське вчення; зв'язок із Богом вважається невід'ємною частиною становлення особи,

а релігійність – атрибутом кожної людини; релігійність розглядається як необхідна умова гармонійного розвитку особи; завдяки розуму людина може пізнати Бога та себе, а через пізнання правди визначити власні цілі та слідувати справжнім цінностям.

Вивчення філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили свідчить про недостатню систематизацію його поглядів щодо антропологічної проблематики та здійснення її аналізу часто поза контекстом філософської антропології. Перспективними залишаються дослідження місця Кароля Войтили у філософській антропології, а також особливостей його філософування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Кириллова О. Статус и значение личности в католической мысли XX века, 2007. URL: <http://olga-kirillova.narod.ru/catholic.htm>.
- Лобовик Б., Ладивірова С. Проблема особистості, суспільства і держави з точки зору основних принципів католицького соціального вчення. Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». Львів, 1993. С. 145–153.
- Овсиенко Ф. Личность и социальное развитие в католической «антропологизированой» теологии. Вопросы религии и религиоведения. Москва : ИД МедиаПром, 2009. Вып. 1. С. 135–150.
- Твердислова Е. Иоанн Павел II. Культурология XX век энциклопедия. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1998. URL: <http://culture.niv.ru/doc/culture/encyclopedia-xx-vek/200.htm>.
- Acosta M., Reimers A. J. Karol Wojtyła's Personalist Philosophy. Washington : D.C. Catholic University of America Press, 2016. 288 p.
- Ambrożewicz Z. The Philosophical Roots of Individuals and Persons. Personalism and Individualism against the Background of Kant. *Diametros*, 2015. №46. P. 1–29.
- Crosby J. F. The Personalism of John Henry Newman as Interpreted Through the Personalism of Karol Wojtyła. *Newman Studies Journal*. 2016. No. 13 (2). P. 24–39.
- Darcy M. Personalism as Interpersonalism. *Quaestiones Disputatae*. 2019. No. 9 (2). P. 126–148.
- Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II / red. J. Keller. Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1983. 246 s.
- Hołub G., Biesaga T., Merecki J., Kostur M. Karol Wojtyła. Kraków : Ignatianum University Press, 2019. 204 s.
- Ioannes Paulus PP. CENTESIMUS ANNUS. URL: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html.
- Jan Paweł II. Redemptor Homīnis : tekst i komentarze. Lublin : KUL, 1982. 238 s.
- Jan Paweł II. Wiąż myślenia naukowego z wiarą warunkiem poszukiwania prawdy. Wiara i kultura : dokumenty, przemówienia, homilie / red. M. Radwan et al. Rzym ; Lublin : Red. Wydaw. KUL, 1988. S. 75–86.
- Knasas J. F. X. Kantianism and Thomistic Personalism on the Human Person : Self-Legislator or Self-Determiner? *Studia Gilsoniana*, 2018. No. 7 (3). P. 437–451.
- Kupny J. Antropologiczne podstawy nauczania społecznego Jana Pawła II. Opole : Wydaw. Św. Krzyża, 1994. 152 s.
- O antropologii Jana Pawła II / red. M. Grabowski. Toruń : Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004. S. 15–68.
- Reimers A. J. The Christian Personalism of John Paul II. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 2017. No. 29 (1-2). P.125–148.
- Tarasiewicz P. Recovering Philosophy as the Love of Wisdom : A Contribution of St. John Paul II. *Studia Gilsoniana*, 2016. No. 5 (1). P. 269–281.
- Thomas J. Gentry II. Human Dignity, Self-determination, and the Gospel : An Enquiry into St. John Paul II's Personalism and its Implications for Evangelization. *Studia Gilsoniana*, 2020. No. 9 (2). P. 237–251.
- Ugobi-Onyemere M. C. John Paul II in the Light of Thomas Aquinas. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 2017. No. 29 (1-2). P. 25–51.
- Weigel G. Ostateczna rewolucja : Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu. Poznań : «W drodze», 1995. 316 s.
- Woelkers M. A. Freedom for Responsibility : Responsibility and Human Nature in the Philosophical Anthropology of Karol Wojtyła. *Studia Gilsoniana*, 2016. No. 4. P. 633–647.

REFERENCES

- Acosta, M., & Reimers, A. J. (2016). Karol Wojtyła's Personalist Philosophy. (p. 288). Washington, D.C. : Catholic University of America Press.
- Ambrożewicz, Z. (2015). The Philosophical Roots of Individuals and Persons. Personalism and Individualism against the Background of Kant. *Diametros*, 46, 1–29.

- Crosby, J. F. (2016). The Personalism of John Henry Newman as Interpreted Through the Personalism of Karol Wojtyła. *Newman Studies Journal*, 13 (2), 24–39.
- Darcy, M. (2019). Personalism as Interpersonalism. *Quaestiones Disputatae*, 9 (2), 126–148.
- Grabowski, M. (Ed.). (2004). *O antropologii Jana Pawła II* [About the Anthropology of John Paul II]. (pp. 15–68). Toruń : Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Hołub, G., Biesaga, T., Merecki, J., & Kostur, M. (2019). *Karol Wojtyła* [Karol Wojtyła]. (p. 204). Kraków : Ignatianum University Press.
- Ioannes Paulus P.P. (1991). *CENTESIMUS ANNUS*. Retrieved from http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html
- Jan Paweł II. (1982). *Redemptor Hominis : tekst i komentarze* [Redemptor Hominis : Text and Comments]. Lublin: KUL [in Polish].
- Jan Paweł II. (1988). *Więź myślenia naukowego z wiarą warunkiem poszukiwania prawdy* [The Connection of Scientific Thinking with Faith as a Condition of Seeking Truth]. *Wiara i kultura : dokumenty, przemówienia, homilie – Faith and Culture : Documents, Speeches, Homilies*. (s. 75–86). Rzym ; Lublin: Red. Wydaw. KUL [in Polish].
- Keller, J. (Ed.). (1983). *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II* [Philosophy and Social Thought of John Paul II]. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe [in Polish].
- Kirillova, O. (2007). Status i znaczenie lichnosti v katolicheskoy mysli XX veka [The status and significance of the person in the Catholic thought of the 20th century]. Retrieved from <http://olga-kirillova.narod.ru/catholic.htm> [in Russian].
- Knasas, J. F. X. (2018). Kantianism and Thomistic Personalism on the Human Person : Self-Legislator or Self-Determiner? *Studia Gilsoniana*, 7 (3), 437–451.
- Kupny, J. (1994). *Antropologiczne podstawy nauczania społecznego Jana Pawła II* [Anthropological Foundations of the Social Teaching of John Paul II]. Opole : Wydaw. Św. Krzyża [in Polish].
- Lobovyyk, B., & Ladyvirova, S. (1993). Problema osobystosti, suspilystva i derzhavy z tochky zoru osnovnykh pryncypiv katolyckoho social'nogo vchennja [The problem of a person, society and the state in terms of the basic principles of Catholic social teaching]. *Cerkva i socialni problemy. Encyklika «Sotyj rik» – Church and social problems. Encyclical Letter Centesimus Annus*. (s. 145–153). Ljviv [in Ukrainian].
- Ovsienko, F. (2009). Lichnost' i social'noe razvitie v katolicheskoy «antropologizirovanoj» teologii [Personality and social development in the Catholic «anthropologized» theology]. *Voprosy religii i religiovedeniya – Questions of religion and religious studies*, 1, 135–150. Moskva: ID MediaProm [in Russian].
- Reimers, A. J. (2017). The Christian Personalism of John Paul II. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 29 (1–2), 125–148.
- Tarasiewicz, P. (2016). Recovering Philosophy as the Love of Wisdom: A Contribution of St. John Paul II. *Studia Gilsoniana*, 5 (1), 269–281.
- Thomas J. Gentry II. (2020). Human Dignity, Self-determination, and the Gospel: An Enquiry into St. John Paul II's Personalism and its Implications for Evangelization. *Studia Gilsoniana*, 9 (2), 237–251.
- Tverdislova, E. (1998). *Ioann Pavel II. Kul'turologija XX vek enciklopedija* [John Paul II. Culturology. 20th century. Encyclopedia]. Sankt-Peterburg: Universitetskaja kniga. Retrieved from <http://culture.niv.ru/doc/culture/encyclopedia-xx-vek/200.htm> [in Russian].
- Ugobi-Onyemere, M. C. (2017). John Paul II in the Light of Thomas Aquinas. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 29 (1–2), 25–51.
- Weigel, G. (1995). *Ostateczna rewolucja : Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu* [The Final Revolution : The Resistance Church and the Collapse of Communism]. Poznań : «W drodze» [in Polish].
- Woelkers, M. A. (2016). Freedom for Responsibility: Responsibility and Human Nature in the Philosophical Anthropology of Karol Wojtyła. *Studia Gilsoniana*, 4, 633–647.

Довгань Марія

Кандидат філософських наук
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Dovhan Mariia

Candidate of Philosophical Science
Ivan Franko National University of Lviv

Email: dovhan.mariia.29@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5267-5737

Цитування: Довгань, М. (2020). Особливості антропології Кароля Войтили. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 5–11. doi: 10.15421/1720106

Citation: Dovhan, M. (2020). Osoblyvosti antropologii Karolia Voityly [Features of Karol Wojtyla's anthropology] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 5–11. doi: 10.15421/1720106

Стаття надійшла / Article arrived: 01.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 13.12.2020

Аналіз текстів Нового Завіту щодо проблеми тлумачення Біблії

Орест Білобрам, Євангельський Теологічний Університет

У даній статі проведено аналіз текстів Нового Завіту на предмет використання авторами посилань на Старий Завіт. Досліджено, як Ісус Христос, апостоли і інші персонажі на сторінках Біблії цитували, інтерпретували і використовували тексти Старого Завіту при написанні текстів Нового Завіту. Проведено аналіз текстів Нового Завіту на основі біблійного богослов'я, почавши з Євангелії від Матвія і закінчуючи книгою Об'явлення святого Івана Богослова.

Прихильники християнської віри вважають Біблію найважливішою книгою в своєму житті, як авторитетне, Богом натхненне Слово Боже. Це спонукає їх читати Біблію кожний день і виявлені істини застосовувати в своєму повсякденному житті. Для правильного сприйняття істини християнину потрібно вірно тлумачити Біблію. У зв'язку з цим, першочергове значення набуває правильний підхід до тлумачення Біблії. Тому вирішальне значення має той факт, що в самій Біблії написано з приводу її тлумачення.

Виявлено, що цитування старозавітних текстів Ісусом Христом та апостолами не викликає непорозумінь. Приклад Ісуса Христа і апостолів до цитування Старого Завіту на сторінках Нового Завіту є зразковим. Підхід Ісуса Христа був чисто екзегетичним, Він використовував вірші Писання, згідно значення, яке вклав в нього первісний автор. Його цитати не були вирвані з контексту, і таке тлумачення Писання є прикладом для Його послідовників. Аналогічним методом керувалися і апостоли.

З'ясовано також, що використання текстів Старого Заповіту іншими персонажами не завжди відповідає критеріям сучасної біблійної герменевтики. Це відбувається завдяки навмисному перекичуванню або поза контекстуальному використанню цитат Старого Заповіту, або банальному незнанню всіх цитат по певній тематиці.

У статі доведено про суттєву необхідність вірного тлумачення Біблії. Визначено, що Ісус Христос і автори Нового Завіту ратували за вірне розуміння і застосування текстів Писання. Невірна інтерпретація текстів Писання критикувалася та засуджувалася. Ніхто Ісусу Христу не міг висунути жодних претензій з цього питання, навіть фарисеї. Але їх Ісус дуже часто критикував за їхній невірний підхід до тлумачення Божих заповідей.

Ключові слова: Біблія, тлумачення, інтерпретація, перекичування, Новий Завіт, апостол, Ісус Христос, біблійна герменевтика

Analysis of the New Testament texts on the problem of the Bible interpretation

Orest Bilobram, Evangelical Theological University

This article analyzes the texts of the New Testament for the use of references to the Old Testament by the authors. It explores how Jesus Christ, the apostles, and other characters in the pages of the Bible quoted, interpreted, and used the Old Testament texts when writing the New Testament texts. The New Testament texts are analyzed on the basis of biblical theology, beginning with the Gospel of Matthew and ending with the book of Revelation.

Adherents of the Christian faith consider the Bible to be the most important book in their lives, as an authoritative, God-inspired Word of God. This encourages them to read the Bible every day and apply the revealed truths in their daily lives. For a correct perception of the truth, it is necessary for a Christian to interpret the Bible correctly. Therefore, the correct approach to the interpretation of the Bible is of paramount importance. Therefore, the fact what the Bible itself says about its interpretation is crucial.

It has been found that the quotation of the Old Testament texts by Jesus Christ and the apostles does not cause misunderstandings. The example of Jesus Christ and the apostles of quoting the Old Testament in the pages of the New Testament is exemplary. The approach of Jesus Christ was purely exegetical; He was using Scripture verses in accordance with the meaning given by the original author. His quotations were

not taken out of context, and this interpretation of Scripture is an example for His followers. The apostles were guided by a similar method.

It has also been found that the use of the Old Testament texts by other characters does not always meet the criteria of modern biblical hermeneutics. This happens because of deliberate distortion or out of contextual use of the Old Testament quotations or banal ignorance of all quotations on a particular topic.

The article proves the essential need for a correct interpretation of the Bible. It is determined that Jesus Christ and the authors of the New Testament advocated for a correct understanding and application of the texts of Scripture. Misinterpretation of Scripture texts has been criticized and condemned. No one could make any claims to Jesus Christ on this subject, not even the Pharisees. But Jesus often criticized them for their misinterpretation of God's commandments.

Keywords: *Bible, Exegesis, Interpretation, Distortion, New Testament, Apostle, Jesus Christ, biblical hermeneutics*

Анализ текстов Нового Завета относительно проблемы толкования Библии

Орест Билобрам, Евангельский Теологический Университет

В данной статье проведен анализ текстов Нового Завета на предмет использования авторами ссылок на Ветхий Завет. Исследовано, как Иисус Христос, апостолы и другие персонажи на страницах Библии цитировали, интерпретировали и использовали тексты Ветхого Завета при написании текстов Нового Завета. Проведен анализ текстов Нового Завета на основе библейского богословия, начав с Евангелии от Матфея и заканчивая книгой Откровение святого Иоанна Богослова.

Сторонники христианской веры считают Библию важнейшей книгой в своей жизни, как авторитетное Богом вдохновенное Слово Божье. Это побуждает их читать Библию каждый день и выявленные истины применять в своей повседневной жизни. Для правильного восприятия истины христианину нужно правильно толковать Библию. В связи с этим, первостепенное значение приобретает правильный подход к толкованию Библии. Поэтому решающее значение имеет тот факт, что в самой Библии написано по поводу ее толкования.

Выявлено, что цитирование ветхозаветных текстов Иисусом Христом и апостолами не вызывает недоразумений. Пример Иисуса Христа и апостолов к цитированию Ветхого Завета на страницах Нового Завета является образцовым. Подход Иисуса Христа был чисто экзегетическим, Он использовал стихи Писания, согласно значению, которое вложил в него первоначальный автор. Его цитаты не были вырваны из контекста, и такое толкование Писания является примером для его последователей. Аналогичным методом руководствовались и апостолы.

Выяснено также, что использование текстов Ветхого Завета другими персонажами не всегда соответствует критериям современной библейской герменевтики. Это происходит благодаря умышленному искажению, или вне контекстуального использования цитат Ветхого Завета, или банального незнания всех цитат по определенной тематике.

В статье доказано о существенной необходимости верного толкования Библии. Определено, что Иисус Христос и авторы Нового Завета ратовали за верное понимание и применение текстов Писания. Неверная интерпретация текстов Писания критиковалась и осуждалась. Никто Иисусу Христу не мог предъявить никаких претензий по этому поводу, даже фарисеи. Но Иисус очень часто критиковал за их неверный подход к толкованию заповедей Божиих.

Ключевые слова: *Библия, толкование, интерпретация, искажения, Новый Завет, апостол, Иисус Христос, библейская герменевтика*

Вступ.

Руйнування атеїстичного світогляду на пострадянському просторі сприяло відродженню духовності українського народу. Україна являється християнською

державою, тому Біблія для християн займає основну позицію в їх богослужбній практиці. Сучасні християни відносяться до Біблії як до Слова Божого, стараються її регулярно читати, досліджувати та зрозуміти, а виявлені істини

застосовувати в своєму житті. Щоб вірно зрозуміти істину читачу обов'язково потрібно пройти процес тлумачення Біблії. Тому досить актуальним для християн буде знання правильного підходу для тлумачення Біблії.

Як показує практика життя Церкви, тлумачення Біблії є досить проблематичним питанням. Існує один Бог, існує одна Біблія, але що стосується тлумачення Біблії, то в християн виникають різні інтерпретації на один і той же уривок Біблії. Близько 10 % Нового Завіту являється цитатами, парафразами і посиланнями на Старий Завіт. Тому застосування цитат Старого Завіту в Новому Завіті Ісусом Христом, апостолами та іншими персонажами служать для християн зразком тлумачення Біблії. Вирішальне значення має той факт, що в самій Біблії написано з приводу її тлумачення.

Дослідження автора в першу чергу ґрунтовані на Біблії, а саме Новому Завіті, а також на роботах вітчизняних та зарубіжних авторів та коментаторів Біблії. Цією проблематикою займався Верклер (Верклер, 1995, с. 35–38), де вивів п'ять загальних висновків щодо використання Ісусом Христом Старого Завіту. По-перше, Христос розглядав історичні розповіді Старого Завіту як достовірні події. По-друге, коли Христос посилався на історичний факт, то виходив з буквального, а не алегоричного значення тексту. По-третє, Христос відкидав метод казуїстики, яким користувалися фарисеї, де вони відсували в сторону істину Писання, тобто при його тлумаченні насправді замінювали їх своїми переданнями. По-четверте, фарисеї, звинувачуючи Христа в неправильних вчинках стосовно їх передань, ніколи не виставляли претензій у неправомірному застосуванні будь-якого місця Писання. По-п'яте, Христос міг застосовувати тексти Старого Завіту герменевтичним загальноприйнятим методом того часу, який для сучасників здається невірним. Наприклад, Він міг звести два пророцтва в одне і видати як одного автора. Відносно апостолів, Верклер також впевнений, що вони не могли свідомо перекидати істину Старого Заповіту, по їх переконанню сказані самим Богом. І він вказує три причини, чому, інколи, при цитуванні Старого Завіту мінялася редакція оригіналу. По-перше, апостоли могли користуватися різними перекладами Старого Завіту, які були на той час. По-друге, апостоли могли цитувати не дослівно, при тому вони писали Новий Завіт не на мові ори-

гіналу старозавітних текстів. По-третє, апостоли, знаючи досконало Писання, могли робити парафраз цитати.

Дослідження в цій тематиці також проводив один вітчизняний автор Флюгрант (Флюгрант, 2009, с. 71–79). Його дослідження базувалися на дослідженні Верклера. Він погоджується з його п'ятьма загальними висновками щодо використання Ісусом Христом Старого Завіту. А стосовно апостолів Флюгрант стверджує, що ці самі висновки можна застосувати і до них: «То, що відносилось до Ісуса, до його тлумачення Старого Завіту, доречно і по відношенню до його учнів. Вони також відносились до оповідань Старого Завіту, як до реальних історичних подій» (Флюгрант, 2009, с. 76).

Цю проблему також досліджував Поднюк (2011), але він нічого нового не додав з даної тематики.

Проблему використання цитат Старого Завіту новозавітними авторами дуже скрупульозно дослідив Веспетал (Веспетал, 2016, с. 301–321). Його дослідження проводилися в галузі «вживання прямих цитат зі Старого Заповіту, які, здається, в деяких випадках зазнали зміни за змістом або були вирвані зі свого оригінального контексту» (Веспетал, 2016, с. 301). Дослідивши це питання, Веспетал приходив до висновку, що вони користувалися герметичними методами своєї епохи і не перекидали значення текстів оригінальних авторів Старого Завіту. Він резюмує: «Все це говорить про те, що якщо Ісус і новозавітні автори користувалися рабинськими методами, то вони це робили вибірково і обмежували себе тими методами, які не спотворюють значення тексту» (Веспетал, 2016, с. 319). І Веспетал стверджує, що сьогоденні християни можуть наслідувати герменевтичний підхід Ісуса Христа і новозавітних авторів.

Інших публікацій з даної тематики, а особливо стосовно українських науковців, не виявлено. Попередні дослідження спрямовані на обґрунтування герменевтичних підходів Ісуса Христа і новозавітних авторів до текстів Старого Завіту. Загалом ці підходи є зразковими для сучасних християн. Це стосується Богом натхнених авторів Нового Завіту і Ісуса Христа. Але на сторінках Нового Завіту цитують Старий Заповіт багато інших персонажів, які не являються Богом натхненими персонажами. Ця галузь залишилася не дослідженою і потребує доопрацювання, щоб можна були

бачити картину загалом з даної проблематики застосування старозавітних текстів у Новому Завіті.

Метою статті є аналіз і дослідження завдяки методу біблійного богослов'я, вчення Біблії, а саме Нового Заповіту, на предмет її тлумачення. Дослідити, як Ісус Христос і автори Нового Завіту інтерпретували записане в Старому Завіті Слово Боже. А особливу увагу звернути та проаналізувати як інші персонажі Нового Завіту цитували і застосовували старозавітні тексти.

Результати дослідження.

Новий Завіт описує історичні події першого століття після Різдва Христового. Акцент зроблено на житті і служінні Ісуса Христа та зародженню християнства та першоапостольської Церкви. Новий Завіт тісно пов'язаний із Старим Заповітом та активно цитується. Осборн підмітив: «Той простий факт, що в Новому Завіті міститься, щонайменше, 257 старозавітних цитат і понад 1100 алюзій на Старий Завіт (згідно з грецьким текстом Нестле і Аланда), показує, якою мірою останній заснований на першому» (Осборн, 2009, с. 454).

Перша згадка на сторінках Нового Завіту про Ісуса Христа, де Він цитував Старий Завіт, відбулася, коли Його спокушувано в пустелі. Це був початок Його служіння. Після сорокаденного посту Він зустрівся із сатаною і між ними відбувся діалог, в якому кожен апелював до Святого Писання.

Сатана тричі спокушував Ісуса, але тільки одного разу він звернувся до Писання, щоб наддати ваги своїм словам. Він повів Ісуса в Єрусалим і поставив Його на крилі храму і запропонував Йому кинути вниз, так як Ісус претендує на звання Сина Божого, то Йому нічого не буде і цитує 90-й Псалом: «Бо написано: Він накаже про Тебе Своїм Ангелам, щоб Тебе берегли! і: Вони на руках понесуть Тебе, щоб коли не спіткнув Ти об камінь Своєї ноги!» (Лк. 4:9-11). Писання називає сатану батьком брехні, і тут він навмисне вириває фразу з контексту і невірно інтерпретує вірш Біблії. У 90-му Псалмі прославляється надійність захисту Бога, Його сила, і хто живе згідно волі Бога, знаходиться в повній безпеці.

Але сатана пропонує Ісусові зробити необачний вчинок, і до того ж запевняє, що обітниця збереження ангелами матиме силу. Тому таке неправомірне використання Писання сатаною є прекрасним прикладом невірного тлу-

мачення Біблії. Навіть дослівна цитата з Біблії може бути невірно застосована. Зробити вчинок, який пропонував сатана – це спокушати Бога. Христос це прекрасно розумів, тому авторитетно заявляє, посилаючись на Писання: «Не будете спокушати Господа, Бога вашого» (П.3.6:16). Барклі впевнений, що Ісус мав на увазі наступне: «Безглуздо – навмисно наражатися на небезпеку без усякої потреби, а потім очікувати, що Бог врятує від цього» (Барклі, 1986, с. 74). Насправді сатана пропонував Ісусові цим вчинком підняти Свій престиж у народу як Месії. Але одна справа ризикувати своїм життям заради того, щоб залишатися вірним Богу, і зовсім інша справа так поступати заради підвищення свого престижу.

Сатана навмисно спотворює Писання, бажаючи домогтися потрібного результату в спокушуванні Ісуса Христа. У Христа зовсім інший підхід до цитування Писання. Для Христа Писання є авторитетним джерелом істини, як останньої інстанції в цьому протистоянні. Генрі добре підмітив: «Христос Сам є вічне Слово і міг би висловити Божі думки, не звертаючись за допомогою до писань Мойсея, але Він віддає відповідну честь Святому Писанню і дає нам приклад, звертаючись до того, що було написано в Законі» (Генрі, 2002, с. 43). Сатана тричі спокушав Ісуса, і Ісус тричі звертався до книги Повторення Закону, щоб показати безглуздість домагань сатани. Христос цитував Писання, не вириваючи фраз з контексту, не спотворюючи написаного, не тлумачачи Писання на догоду Собі або на догоду «своїм доктринальним переконанням».

Спокушування Ісуса нам показує, що сатана перший «майстер» з виривання віршів з контексту, з перекручування Писання і з використання віршів для своїх егоїстичних потреб. Те, що робив сатана, називається ейзегезою, він привносив своє значення в текст Писання. Але Христос вчинив діаметрально протилежно сатані. Його підхід був чисто екзегетичним, Він використовував вірші Писання, згідно із значенням, яке вклав у нього первісний автор. Його цитати не були вирвані з контексту, і таке тлумачення Писання є прикладом для Його послідовників.

Після спокушування Ісус Христос почав Своє служіння. Йому довелося багато дискутувати з книжниками та фарисеями щодо їх вчення і розуміння Писання. Але як вже було зазначено вище, фарисеї ніколи не пред'явля-

ли Христу звинувачень у перекручуванні або неправомірному застосуванні будь-якого місця Писання. Ісус Христос сам вірно тлумачив Святе Писання, але до книжників і фарисеїв у Нього були претензії.

Одне із протистоянь між Ісусом та книжниками і фарисеями відбулося в Галілеї, куди прибули керівники ортодоксальної юдейської релігії з Єрусалиму. Вони виставили претензії Ісусу, що Його учні «ламають передання старших, бо не микють вони своїх рук, коли хліб споживають» (Мт.15:2). Ісус їм відповів зустрічним аргументом, назвавши їх лицемірами, звинувативши в навмисному перекручуванні Закону Мойсеева щодо традиції корвана: «так ви ради передання вашого знівечили Боже Слово» (Мт.15:6).

Традиція корвана дозволяла заповісти своє майно храму і тоді батьки не могли претендувати на допомогу від сина. Син уже нічим не допомагав батькам і цим він порушував п'яту заповідь про шанування батька і матері. Ісус дорікав книжників і фарисеїв, що їх усна традиція знехтувала Закон Божий, вона стала вище над заповіддю. А це означає, що фарисеї і книжники невірно тлумачили Закон Мойсея, тому що завдяки їх усних переказів не виконувалася заповідь Божа.

Ісус Христос також дорікав книжників і фарисеїв і по інших аспектах закону Мойсеева, що вони невірно його інтерпретували, тобто вибірково ставилися до виконання заповідей. «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що даєте десятину із м'яти, і ганусу й кмину, але найважливіше в Законі покинули: суд, милосердя та віру; це треба робити, і того не кидати» (Мт.23:23). Вони упереджено підходили до заповідей у Законі Мойсея.

За своїх меркантильних міркувань, книжники та фарисеї в першу чергу виконували те, що могли використати собі на користь. Вони ігнорували вірний принцип, що потрібно шанобливо і однаково ставитися до всіх заповідей. Такий вибірковий підхід у виконанні Божих заповідей свідчить про одне: релігійні керівники невірно тлумачили закон Мойсея. Надання пріоритетності одних заповідей над іншими в угоду своїм егоїстичним цілям – це спотворення істини Писання.

Також Христос критикував і садукеев, коли вони вирішили поставити його в глухий кут питанням про воскресіння померлих. Вони не вірили у воскресіння мертвих, не вірили в

загробне життя, не вірили в існування ангелів. Богослов'я садукеев ґрунтувалося винятково на Торі, і вони були впевнені, що П'ятикнижжя нічого не говорить про воскресіння. Критика Ісуса полягала в тому, що вони були неосвічені в законі Мойсея: «Помиляєтеся ви, не знаючи Писання, ні Божої сили» (Мт.22:29). Їх невігластво полягало в тому, що вони невірно розуміли і інтерпретували закон Мойсея.

Ісус показує їм, що в П'ятикнижжі також говориться про воскресіння мертвих. Він їм цитує з книги Вихід 3:6 слова Бога, звернені до Мойсея: «Я Бог батька твого, Бог Авраама, Бог Ісаака, й Бог Якова», і додає Своє тлумачення: «Бог не є Богом мертвих, а живих» (Мт.22:32).

Тому, якби садукеев були уважні до закону Мойсея, добре його знали і вірно його тлумачили, то вони б вірили у воскресіння мертвих, і в них би не виникало цього недоречного питання.

Юдеї не сприймали Ісуса Христа як обіцяного Месію і одного разу в розмові з ними Ісус їх закликав: «Дослідіть но Писання, бо ви думаєте, що в них маєте вічне життя, вони ж свідчать про Мене» (Ів.5:39). Проти Ісуса виступили юдеї і шукали Його вбити за те, що Він зцілював у суботу хворого в купальні Вифезде і робив Себе рівним Богу. Ісус відкрито говорити про Свою божественність, але юдеї йому не вірять, тому Христос наводить три докази для підтвердження Своєю правоти. Першим доказом було свідцтво Івана Хрестителя (Ів.5:31-35). Другим доказом були справи, тобто знамення і чудеса, які творив Ісус (Ів.5:36). Третім доказом було свідцтво Писання, авторитетне джерело істини, тому Ісус закликав юдеїв досліджувати Писання, щоб вони могли побачити в Ісусі Месію.

Проблема в тому, що юдеї, які вважалися постійними читачами і кращими дослідниками та фахівцями в тлумаченні Писання, не змогли розгледіти в Ісусі обіцяного Месію і відріклися від Нього. Барклі наводить причину, чому так вийшло: «Одне ясно – вони читали Писання неправильно. Вони читали Писання упереджено. Вони шукали в ньому не Бога, але доказів на користь своєї позиції; вони любили не Бога, а свої уявлення про Нього. ... Вони не вивчали богослов'я за Писанням, а використовували Писання для обґрунтування свого богослов'я» (Барклі, 1985, с. 233).

В учнів також були невірні уявлення про Месію. Це ілюструє бесіда воскреслого Ісуса

по дорозі з двома учнями в Еммаус. Їх надії не виправдалися, їх учитель розп'ятий, бо вони сподівалися, що Він визволить Ізраїль. Вони невірно розуміли Писання, у них були невірні уявлення про Месію. Тоді Ісус почав їм тлумачити Писання: «І Він почав від Мойсея, і від Пророків усіх, і вияснював їм зо всього Писання, що про Нього було» (Луки 24:27).

Христос почав пояснювати їм пророцтва Старого Завіту, які мали відношення до Месії. Насправді, Ісус тлумачив учням писання Старого Завіту, щоб їх запевнити, що все, що сталося напередодні в Єрусалимі з Ісусом Назарянином, є виконанням старозавітних пророцтв про Месію. Проблема в тому, що вчителі часів Ісуса Христа уявляли прихід Месії як могутнього політичного діяча, який звільнить їх від римської окупації, і так вчили інших. Вони не брали до уваги інші пророцтва про Месію, якому потрібно постраждати, наприклад, описані Ісаєю в 53 главі. Це породжує проблему вибіркової екзегези, на яку звертають увагу Фі і Стюарт: «Справжня проблема з «вибірковою» екзегезою полягає в тому, що кожний часто привносить свої власні, абсолютно чужі ідеї в даний текст, і таким чином робить Слово Боже не тим, що насправді сказав Бог» (Фі, & Стюарт, 2002, с. 14).

Після вознесіння Христа почалася ера проповіді Євангелії. Благовісник Пилип був посланий Духом Святим на зустріч з євнухом, вельможею Кандак. Євнух їхав на колісниці з Єрусалиму і читав книгу пророка Ісаї, але не розумів прочитаного. Пилип запитав його, чи розуміє він прочитане, на що євнух відповів: «Як же можу, як ніхто не напутить мене?» (Дії 8:31). І тоді Пилип почав пояснювати прочитаний текст: «А Пилип відкрив уста свої, і, зачавши від цього Писання, благовістив про Ісуса йому» (Дії 8:35).

Пилипу випала чудова нагода благовістити про Ісуса Христа, тому він почав пояснювати або тлумачити прочитаний текст, а також і інші тексти. Його праця тлумачення Писання не виявилася марною, бо вірно викладена істина про Ісуса Христа, привела євнуха до того, що він увірував в Ісуса Христа і Пилип зразу провів йому хрещення у воді.

Апостол Павло, який завдяки небесному провидінню по дорозі в Дамаск, став послідовником Ісуса Христа, безбоязно благовістив Євангеліє. Під час другої місіонерської подорожі він прийшов в місто Верію, і в юдейсь-

кій синагозі проповідував з Писання про Ісуса Христа. У попередньому місті Салоніки він також проповідував у синагозі, але юдеї повстали на нього, і йому довелося покинути це місто. Але юдеї в Верії були розумнішими. «Ці були шляхетніші за солунян, і слова прийняли з повним запалом, і Писання досліджували день-у-день, чи так воно є» (Дії 17:11).

Тлумачення Павлом старозавітних Писань про Ісуса Христа викликало у верійців готовність все перевірити. Вони почали щодня досліджувати Писання, щоб переконатися в істинності інтерпретації Павлом Писання. Хортон дає наступну оцінку верійцям: «Так як верійці досліджували Писання, вони не тільки стали прикладом для всіх нас, але Павлу потім не доводилося робити їм зауваження, як у випадку з багатьма іншими церквами» (Хортон, 2002, с. 212). Вірна інтерпретація старозавітних Писань апостолом Павлом з одного боку і неупереджене дослідження Писання верійцями з іншого боку дало позитивний результат: «Тож багато із них тоді ввірували, і з почесних гелленських жінок та немало із мужів» (Дії 17:12).

Ще один послідовник Ісуса Христа, про якого пише Лука, був на ім'я Аполлос, родом з Олександрії, і характеризує його як «сильний в Писанні» (Дії 18:24). Знання Писання і вірне його тлумачення сприяло поширенню Євангелія: «бо він переконував пильно юдеїв, Писанням прилюдно доводячи, що Ісус то Христос» (Дії 18:28).

Правда, спочатку Аполлос був наставлений тільки частково щодо дороги Господньої. Але при цьому Лука уточнює, що він сміливо в синагозі «про Господа пильно навчав» (Дії 18:25). Коли Акила і Прискилла побачили це положення, то точніше розповіли йому про дорогу Господню. Стотт правильно підмітив: «неможливо визначити напевно, які християнські істини знав Аполлос, коли він вчив «правильно», і що йому пояснили «докладніше» (Стотт, 1998, с. 420). Але факт залишається фактом, що знання Аполлосом Писання та вірне його пояснення приводило до того, що «помагав він багато тим, хто ввірував благодаттю» (Дії 18:27), і давало можливість доводити Писанням юдеям, що розп'ятий і воскреслий Ісус є Месією.

У посланнях апостоли продовжують відстоювати точку зору, що вірна інтерпретація Слова Божого є їх пріоритетним завданням.

Зустрівшись з тривожною обстановкою в коринфській церкві, яку спровокували лжеапостоли, апостолу Павлу довелося відповідати і захищати своє служіння. Про своє служіння Павло писав до коринфян: «Але ми відреклися тайного сорому, не ходячи в хитрості та не перекручуючи Божого Слова, але з'явленням правди доручуємо себе кожному сумлінню людському перед Богом» (2Кор.4:2).

Даючи відповідь своїм опонентам, апостол Павло категорично заявляє свою позицію щодо Писання. Він ніколи не перекручував Слово Боже, а намагався проповідувати тільки правду. Його підхід до Писання був однозначним: Павло тлумачив Писання вірно, не перекручував, не спотворював, не додавав, він завжди намагався відкривати істину, яка містилася в Писанні.

Апостол Павло сам вірно тлумачив Писання, та й своїх співробітників закликав до того ж. Тимофію він писав: «Силкуйся поставити себе перед Богом гідним, працівником бездоганим, що вірно навчає науки правди» (2Тим.2:15). Вираз «вірно навчає», якщо його дослівно перекласти з грецької мови, означає «прямо різати». Так як цей вираз міг ставитися до кравця, то Мак-Артур передбачає, що Павло був по професії виробником наметів, тому цей вислів міг використовувати «для опису ретельного виконання будь-якого завдання» (Мак-Артур, 2004, с. 88). Павло вчив Тимофія, що Писання потрібно тлумачити вірно і ретельно, бути бездоганим у цьому питанні. Тому Павло закликав Тимофія «прямо різати» слово істини, тобто тлумачити Писання без якихось доповнень або спотворень. І тільки в такому випадку істина стане доступна слухачам.

Апостол Петро не залишається осторонь від теми тлумачення Писання. Коли він писав про другий прихід Христа, то він згадав послання Павла: «Як і по всіх посланнях, що в них він говорить про це. У них є дещо тяжко зрозуміле, що неuki та незміцнені перекручують, як і інші Писання, на власну загибель свою» (2Пет.3:16). Петро чітко пише, що є категорія людей, які невірно тлумачать Писання. Якщо щось є важким для розуміння, не має певних знань, не потрібно свідомо змінювати зміст написаного.

Апостол Іван у кінці своєї книги Об'явлення також попереджає: «А коли хто що відійме від слів книги пророцтва цього, то відійме Бог частку його від дерева життя, і від міста свя-

того, що написане в книзі оцій» (Об.22:19). Невірне тлумачення загрожує навіть втратою вічного життя.

Висновки.

Весь період Нового Завіту показує, що Ісус і апостоли цитували Старий Завіт, не перекручуючи значення старозавітних текстів. Цей герменевтичний підхід є яскравим прикладом для сучасних християн.

Загалом наше дослідження виявило, що інші персонажі Нового Завіту цитували і застосовували тексти Старого Завіту не завжди правомірно. Можна зазначити декілька причин такого явища. По-перше, це робилося умисно, як видно на прикладі сатани. Він спеціально викидав фразу з контексту, надаючи їй своє значення, щоб переконати Ісуса зробити неправомірний вчинок. По-друге, проблема вибіркової екзегези. Це яскраво проявилось в житті фарисеїв, які не сприйняли Ісуса як Месію. Вони взяли до уваги не всі пророчі тексти про Месію, що і привело до спотворення їх уяви про прихід Месії. Потрібно брати по даній тематиці всі місця Писання і тільки тоді може вимальовуватися повна картина того, що відбувається. По-третє, вибіркового підходу до виконання заповідей Божих, коли пріоритетність віддавалася одним заповідям над іншими – це пряма дорога до перекручування Писання. По-четверте, елементарне незнання Писання. Ці претензії були висловлені садукеем, які погано орієнтувалися в Законі Мойсея. Цю ж проблему висвітлював і апостол Петро, коли писав про послання Павла, що деякі неuki перекручують ці Писання. По-п'яте, це заміна істини Писання переданнями попередніх поколінь. Ця претензія була висловлена фарисеям стосовно традиції корвана.

Тому для сучасних християн, для яких Біблія є незаперечним посібником з життя на кожний день, першочергової важливості набуває правильний підхід до тлумачення та розуміння Біблії. Виявлені п'ять причин, які приводять до невірного тлумачення Біблії, засуджуються Ісусом Христом та апостолами, в зв'язку з цим потрібно уникати їх. Вони ратували за вірну інтерпретацію Писання і вказували негативне відношення до перекручування написаної істини в Слові Божому. Оскільки вірно інтерпретувавши істини з Біблії, християни будуть правильно виконувати Божі заповіді – це є приємним Богу і є запорукою щасливого життя.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Баркли У. Толкование Евангелия от Матфея. Главы 1-10. БСБ, 1986. 446 с.
 Баркли У. Толкование Евангелия от Иоанна. Главы 1-7. БСБ, 1985. 304 с.
 Біблія. Переклад проф. Івана Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2007.
 Веспетал Т. Слово о Боге. Том 2.2. Откровение Бога: Доктрина о Библии, Истолкование Библии. Москва, 2016. 515 с.
 Верклер Г. Герменевтика. Принципы и процесс толкования Библии. Бейкер бук хауз, 1995. 177 с.
 Генри М. Толкование на книги Нового Завета. 2002. 405 с.
 Мак-Артур мл. Джон. Толкование книг Нового Завета: 2-е Послание к Тимофею. Минск : Славянское евангельское Общество, 2004. 239 с.
 Осборн Г. Герменевтическая спираль: общее введение в библейское толкование. Одесса: Библейская кафедра, 2009. 728 с.
 Поднюк, С. Методы изучения Библии. Москва, 2011. 144 с.
 Стотт Д. Деяния святых Апостолов: до края земли. Санкт-Петербург : Мирт, 1998. 608 с.
 Фи Г.Д., Стюарт Д. Как читать Библию и видеть всю ее ценность. Ровно : Логос, 2002. 200 с.
 Флюгрант С. Л. Как читать Библию, не искажая ее смысла: Учебник по герменевтике. Киев : Четверта хвиля, 2009. 296 с.
 Хортон С. Деяния Апостолов: веяние Духа. Спрингфилд : Лайф, 2002. 319 с.

REFERENCES

- Barkli, U. (1986). Tolkovanie Evangeliiya ot Matfeya [The Gospel of Matthew]. Chapters 1–10. BSB [in Russian].
 Barkli, U. (1985). Tolkovanie Evangeliiya ot Ioanna [The Gospel of John]. Chapters 1–7. BSB [in Russian].
 Bibliya [Holy Bible]. (2007). (I. Ogienko, Trans.). Kyiv: Ukrayinske Bibliyne Tovaristvo [in Ukrainian].
 Vespetal, T. (2016). Slovo o Boge [The Word about God]. Vol. 2.2. Otkrovenie Boga: Doktrina o Biblii, Istolkovanie Biblii. Moskva [in Russian].
 Verkler, G. (1995). Germenevtika. Printsipy i protsess tolkovaniya Biblii [Hermeneutics: Principles and Processes of Biblical Interpretation]. Beyker buk hauz [in Russian].
 Genri, M. (2002). Tolkovanie na knigi Novogo Zaveta [Commentary on the Books of the New Testament] [in Russian].
 Mak-Artur ml., D. (2004). Tolkovanie knig Novogo Zaveta: 2-e Poslanie k Timofeyu [2 Timothy New Testament Commentary]. Minsk: Slavyanskoe evangelskoe Obschestvo [in Russian].
 Osborn, G. (2009). Germenevticheskaya spiral: obschee vvedenie v bibleyskoe tolkovanie [The Hermeneutical Spiral: A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation]. Odessa: Bibleyskaya kafedra [in Russian].
 Podnyuk, S. (2011). Metody izucheniya Biblii [Bible Study Methods]. Moskva [in Russian].
 Stott, D. (1998). Deyaniya svyatyih Apostolov: do kraya zemli [The Message of Acts: The Spirit, the Church, and the World]. Sankt Peterburg: Mirt [in Russian].
 Fi, G. D., & Styuart, D. (2002). Kak chitat Bibliyu i videt vsyu ee tsennost [How to read the Bible for all its worth]. Rivne: Logos [in Russian].
 Flyugrant, S. L. (2009). Kak chitat Bibliyu, ne iskazhaya ee smysla: Uchebnik po germenevtike [How to Read the Bible Without Distorting Its Meaning: A Textbook on Hermeneutics]. Kyiv: Chetverta hvilya [in Russian].
 Horton, S. (2002). Deyaniya Apostolov: veyanie Duha [The Book of Acts: The Wind of the Spirit]. Springfield: Layf [in Russian].

Білобрам Орест

Здобувач

Євангельський Теологічний Університет

Bilobram Orest

Applicant

IEvangelical Theological University

Email: orectman@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2831-520X

Цитування: Білобрам, О. (2020). Аналіз текстів Нового Завіту щодо проблеми тлумачення Біблії. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 12–19. doi: 10.15421/1720107

Citation: Bilobram, O. (2020). Analiz tekstiv Novoho Zavitu shchodo problemy tлумachennia Biblii [Analysis of the New Testament texts on the problem of the Bible interpretation] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 12–19 . doi: 10.15421/1720107

Стаття надійшла / Article arrived: 04.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 13.12.2020

Політологія

DOI: 10.15421/1720108

УДК: 323.352.075.26

Соціально-політичне представництво на рівні територіальних громад: відображення у сучасному політичному дискурсі

Іван Побочий, Національна металургійна академія України

У статті розглянуто політичну еволюцію територіальних громад у демократичних країнах як проблему, яка відображає місцеву регіональну політичну автентичність, та стає основою для прикладних наукових розробок. Обґрунтовано взаємозв'язок критеріїв професіоналізації управлінських кадрів на територіальному рівні з місцевими освітніми і науковими традиціями.

Метою даної статті є встановлення рівня відображення у сучасному дискурсі політичної науки соціально-політичного представництва територіальних громад.

Методи дослідження. Використано структурно-функціональний метод для аналізу критеріїв просування кадрів та їх включення до певних управлінських команд; метод порівняння застосований для зв'язок з демократичними процедурами та практиками представництва визначає якість розвитку громад на територіальному рівні; метод ретроспективної реконструкції для встановлення високого рівня відповідності певним умовам функціонування у контрольованому владному середовищі, чіткого виконання процедур, забезпечення стабільності та реалізації певного авторитарного курсу.

Результати. Дано оцінку феномену інституційної нерівності громад, визначає неповну відповідність еліт різних рівнів у колишніх посткомуністичних державах. Доведено, що на електоральна мінливість соціально-політичного представництва на територіальному рівні проявляється у поміркованій позиції еліт, їх партійній і ідеологічній мімікрії в умовах недостатньо прогнозованого та чіткого електорального результату. Акцентовано увагу на чинниках професіоналізму еліт, які не орієнтуються на менеджерські якості, а визначаються архаїчними принципами ситуативної лояльності та політичної доцільності. Розкрито властивості участі населення у електоральному процесі як вирішального чиннику якісного політичного перетворення територіальних громад. Відзначено специфіку механізмів політичного представництва і процесів реформування територіальних громад в старих європейських демократіях і посткомуністичних країнах. Запропоновано обґрунтування тенденції до консервації внутрішньо-елітного патрон-клієнтелізму та забезпечення власного становища не залежно від політичної кон'юнктури.

Ключові слова: соціально-політичне представництво, територіальні громади, науковий дискурс, гендерний паритет, еліти та контреліти, трансформаційні держави, політичний дискурс, клієнтелізм

Socio-political representation at the level of territorial communities: reflection in the modern political discourse

Ivan Pobochyj, National Metallurgical Academy of Ukraine

The article considers the political evolution of territorial communities in democratic countries as a problem that reflects the local regional political authenticity and becomes the basis for applied research. The interrelation of the criteria of professionalization of managerial staff at the territorial level with local educational and scientific traditions is substantiated.

The purpose of this article is to establish the level of reflection in the modern discourse of political science of socio-political representation of territorial communities.

Research methods. The structural-functional method is used to analyze the criteria for staff promotion and their inclusion in certain management teams; the method of comparison used to relate to democratic procedures and practices of representation determines the quality of community development at the territorial level; a method of retrospective reconstruction to establish a high level of compliance with certain conditions of functioning in

a controlled power environment, clear implementation of procedures, ensuring stability and implementation of a certain authoritarian course.

Results. The assessment of the phenomenon of institutional inequality of communities determines the incomplete correspondence of elites of different levels in the former post-communist states. It is proved that the electoral variability of socio-political representation at the territorial level is manifested in the moderate position of the elites, their party and ideological mimicry in the conditions of insufficiently predictable and clear electoral result. Emphasis is placed on the factors of elite professionalism, which are not focused on managerial qualities, but are determined by archaic principles of situational loyalty and political expediency. The properties of population participation in the electoral process as a decisive factor in the qualitative political transformation of territorial communities are revealed. The specifics of the mechanisms of political representation and the processes of reforming territorial communities in the old European democracies and post-communist countries are noted. The substantiation of the tendency to preserve the internal elite patron clientelism and to ensure one's own position regardless of the political situation is proposed.

Keywords: *socio-political representation, territorial communities, scientific discourse, gender parity, elites and counter-elites, transformational states, political discourse, clientelism*

Социально-политическое представительство на уровне территориальных общин: отражение в современном политическом дискурсе

Иван Побочий, Национальная металлургическая академия Украины

В статье рассмотрена политическая эволюция территориальных общин в демократических странах как проблема, которая отражает местную региональную политическую аутентичность, и становится основой для прикладных научных разработок. Обосновано взаимосвязь критериев профессионализации управленческих кадров на территориальном уровне с местными образовательными и научными традициями.

Целью данной статьи является установление уровня отражения в современном дискурсе политической науки социально-политического представительства территориальных общин.

Методы исследования. Использован структурно-функциональный метод для анализа критериев продвижения кадров и их включения в определенные управленческие команды, метод сравнения применен для связи с демократическими процедурами и практиками представительства определяет качество развития общин на территориальном уровне; метод ретроспективной реконструкции для установления высокого уровня соответствия определенным условиям функционирования в контролируемой властной среде, четкого выполнения процедур, обеспечение стабильности и реализации определенного авторитарного курса.

Результаты. Данная оценка феномена институциональной неровности общин определяет неполное соответствие элит разных уровней в бывших посткоммунистических государствах. Доказано, что электоральная изменчивость социально-политического представительства на территориальном уровне проявляется в умеренной позиции элит, их партийной и идеологической мимикрии в условиях недостаточно прогнозируемого и четкого электорального результата. Акцентируется внимание на факторах профессионализма элит, которые не ориентируются на менеджерские качества, а определяются архаичными принципами ситуативной лояльности и политической целесообразности. Раскрыто свойства участия населения в электоральном процессе в качестве решающего фактору качественного политического преобразования территориальных общин. Отмечено специфику механизмов политического представительства и процессов реформирования территориальных общин в старых европейских демократиях и посткоммунистических странах. Предложено обоснование тенденции к консервации внутренне элитного патрон-клиентелизма и обеспечения собственного положения независимо от политической конъюнктуры.

Ключевые слова: *социально-политическое представительство, территориальные общины, научный дискурс, гендерный паритет, элиты и контрэлиты, трансформационные государства, политический дискурс, клиентелизм*

Постановка проблеми

Особливості політологічної розробки проблеми територіальних громад пов'язані з парадигмальними зсувами в межах політичної науки. Виокремлення самодостатньої наукової проблеми територіальних громад пов'язане, перш за все, з процесами регіоналізації у багатьох країнах світу. Окрім цього, дана проблематика пов'язана з процесами перетворення глобального політичного устрою. Тема політичного розвитку територіальних громад знайшла своє відображення у межах політико-культурних розробок, які стосуються країн третього світу.

Резюмуючи можна стверджувати, що політична еволюція територіальних громад у демократичних країнах є проблемою, яка відображає місцеву регіональну політичну автентичність, стає основою для прикладних розробок, пов'язаних з ситуаційним аналізом політичного країнознавства. Водночас у політико-інституційній перспективі територіальні громади набувають все більшого звучання через пошук з'єднувальної ланки між макро- і мікрорівнями політики. Конституювання інституційної проблемності територіальних громад під час переходу до консолідованої демократії відбувається відповідно до поширення позицій методологічного індивідуалізму. Вони зумовлюють непарадигмальні підходи до осмислення проблеми територіальних громад, і, взагалі, індивідуалістичну та авторську постановку цієї проблеми відносно місцевих умов. Як відомо, матеріал територіальних громад та регіонального управління став основою для апробації політичних рішень, які базуються на теорії раціонального вибору. Звідси, проблемність територіальних громад передусім, пов'язана з пошуком конкретних чинників, які на практиці реалізують механізми та норми демократичного політичного лідерства. У зв'язку з цим, територіальні громади виступають істотним предметом розгляду сучасної політичної науки.

Аналіз публікацій

Особливості соціально-політичного представництва стали предметом розвитку багатьох зарубіжних та українських вчених. С. Елдєрсфельд та А. Арбон вивчають проблеми політичних еліт у модерних

суспільствах (Eldersveld, & Arbon, 1989), Е. Дапорієра розглядає особливості регіональних еліт у Франції (Dupoiriera, 1994), Дж. Дамолин приділяє увагу соціальному складу середньовічних еліт (Dumolyn, 2006), О. Шевчук досліджує імперативи розвитку корпоративної еліти (Шевчук, 2014), Є. Широкова та М. Широкова розкрили особливості теоретичних моделей політичної модернізації: та досвіду України (Широкова, & Широкова, 2013). Поряд з цим існує потреба в ідентифікації тенденцій відображення проблеми соціально-політичного представництва у сучасному фаховому дискурсі політичних наук.

Метою статті є встановлення рівня відображення у сучасному дискурсі політичної науки соціально-політичного представництва територіальних громад.

Результати дослідження

Відносини влади й опозиції на територіальному рівні ґрунтуються не лише на основі партійної політичної приналежності, але також на основі спроб нових представників здійснити політичну кар'єру, не перебуваючи у складі управлінських структур та намагаючись здобути більш високі пропозиції. Означена суб'єктивна або соціально-психологічна конкуренція є зворотним боком прозорості та вільного доступу до виборних посад. Професійність кандидатів на вакантні посади забезпечується менеджерським підходом до організації політичної і державно-управлінської діяльності, коли ефективність влади оцінюється за рівнем повноти виконання певних проєктів, які здійснюються в інтересах територіальної громади. Критерії професіоналізації управлінських кадрів на територіальному рівні також тісно пов'язані з місцевими освітніми і науковими традиціями, які визначають певні критерії для добору кадрів, що відповідають місцевій управлінській ситуації. На думку українських фахівців, «якість життя – найважливіший показник соціально-економічного розвитку як територіальної громади, так і держави в цілому. Суспільство повинно бути впевнене у тому, що якість життя в нашій країні повністю відповідає стандартам, запропонованим у світі. Для цього держава повинна забезпечувати такий рівень життя та перспективи його зростання, які б влаштовували кожен

людину незалежно від віку, статі, чи соціального походження» (Колесников, & Винокурова, 2009, с. 114).

Підходами до розуміння процесів, які пов'язують територіальні громади Європи з механізмами соціально-політичного представництва є виокремлення професіоналізації як ключового критерію просування кадрів та їх включення до певних управлінських команд. Саме командний підхід є критерієм професіоналізму, визначає комплексний характер оцінки підготовленості еліт. Ідейним підґрунтям оновлення кадрів є, передусім, здатність до виконання функцій менеджменту. За цих умов, наявність амбіцій та прагнення здобути владу ґрунтується на змаганні управлінських ідей та засобів впровадження конкретних політик. Звідси, і виборчі компанії виступають змаганням програмних моделей діяльності політичних сил у випадку їх перемоги. В таких умовах, перемога у змаганнях еліт і контроліт визначається найбільш глибоким зв'язком з місцевою та регіональною проблематикою та переконливістю планів політико-управлінської роботи. Зазначене змагання відбувається на тлі зростання соціально-економічної нерівності. Ю. Куц відзначає «збільшення розриву між розвиненими країнами та рештою світу, між різними верствами населення всередині країн – багатими і бідними, молодими і людьми похилого віку, здоровими порівняно з інвалідами тощо. Це явище відоме у трьох видах: економічної нерівності, нерівності знань та цифрової нерівності. Виникає гостра потреба в напрацюванні й дотриманні як у глобальному масштабі, так і в межах окремих країн, чітких правил, які б стали політичними та економічними інструментами розвитку суспільства на благо людей, забезпечуючи належну якість і безпеку їх життя, а не сприяли б скороченню цих фундаментальних цінностей» (Куц, 2010, с. 118).

Процеси соціально-політичного представництва на територіальному рівні у багатьох посткомуністичних державах, на відміну від сталих демократичних держав Європи, відзначається особливими причинно-наслідковими зв'язками. Якщо у сталих демократичних державах процеси поширення демократичних практик здій-

снювалися на основі емансипаторської діяльності інтелігенції, вільних ЗМІ та удосконалення судової системи, то у країнах посткомуністичного типу впровадження демократичних взаємин на основі громадського представництва відбулося протягом відносно короткого часу, і, нерідко, у досить імперативний спосіб. За таких умов представництво соціальних груп стало набувати демократичного характеру лише після перетворення територіального політичного середовища на основі демократичних правил гри. Таким чином, місцеві політичні еліти стали пристосовуватися до нових умов. Зв'язок з демократичними процедурами та практиками представництва визначає якість розвитку громад на територіальному рівні. Відповідно до переважаючих практик політичного змагання є можливість встановити рівень демократизації відповідно до партнерства приватних бізнес-еліт та представників публічного врядування. О. Сердюкова слушно стверджує, що «основною метою приватного партнера є отримання прибутку в процесі здійснення партнерства. Тому, з боку державних органів влади та органів місцевого самоврядування необхідний постійний контроль за виконанням умов договору державно-приватного партнерства. Але участь держави в процесі здійснення партнерських відносин не повинна обмежуватися тільки контролем державно-приватне партнерство є впливовим інструментом забезпечення ефективного розвитку територіальних громад, підґрунтям якого є інноваційні методи та технології, сучасні досягнення науки та техніки. Воно дозволяє залучити ресурси, і передусім фінансові, в сферу місцевого господарства та забезпечити йому належний розвиток» (Сердюкова, 2012, с. 325).

Середовищем, в якому функціонують сучасні територіальні громади Центральної та Східної Європи й Балканських країн є певний «ідейний» зв'язок з добром кадрів у посткомуністичному суспільстві. Попри значний часовий період, який віддаляє нинішні нові держави-члени ЄС від часів реального соціалізму, критерії політичного й управлінського професіоналізму не є універсальними та такими, що поділяються в усіх секторах функціонування громад. Це стосується партійного політичного життя,

функціонування ЗМІ, громадських організацій, тощо. Професіоналізм у політиці проявляється не через ідеологічні уявлення щодо соціальної справедливості, а через можливості досягнення політичних професій звичайними громадянами на основі їх самоорганізованої діяльності.

Важливими є особливості взаємозв'язку громад трансформаційних країн з механізмами представництва. Водночас підготовка «комуністичних кадрів» у минулому забезпечувала високий рівень відповідності певним умовам функціонування у контрольованому владному середовищі, чітке виконання процедур, забезпечення стабільності та реалізації певного авторитарного курсу. Це у сучасних умовах визначає гнучкість підходів до внутрішньо-елітних взаємин на територіальному і місцевому рівнях. Також це спричиняє тенденції до творення «територіальних клієнтел» у рамках певних соціально-економічних, майнових, бізнесових комплексів. У такій ситуації соціально-політичне представництво здійснюються, передусім, на основі корпоративної лояльності та відповідності критеріям добору у закритих структурах. Наведене, звісно, суперечить принципам інформаційної відкритості громади. Як вважає Л. Васейчук, «донедавна інформаційно-комунікативна функція державної політики зводилася органами державної влади лише до інформування громадянської. На сьогодні ми говоримо про необхідність діалогу з громадою, тобто вміння влади почути думку громади і врахувати її під час реалізації державної політики, так званий зворотній зв'язок. Суспільство має прийти до усвідомлення важливості громадського обговорення суспільних проблем, дати можливість громадянам відчувати себе не пасивним, а активним учасником творення та реалізації державної політики» (Васейчук, 2012, с. 159).

Феномен інституційної нерівності громад визначає неповну відповідність еліт різних рівнів у колишніх посткомуністичних державах. Важливим питанням є відповідність розвитку демократичних перетворень досягненню політичних цілей реформування суспільства. В умовах сучасної України досить наочно видно, що результати виборів демонструють електоральну мінливість, яка позначається на невизначе-

ності і відсутності повної підтримки курсу центральних громад. На територіальному рівні це проявляється у поміркованій позиції еліт, їх партійній і ідеологічній мімікрії в умовах недостатньо прогнозованого та чіткого електорального результату. У цілому механізми демократичного представництва, відображені у сучасних дослідженнях, демонструють коливання настроїв та спрямованості зусиль як певних політичних посадовців, так і бюрократичних функціонерів територіальних громад. У таких умовах проголошені принципи централізації, субсидіарності не можуть набути повного й остаточного поширення за умови, якщо професіоналізм еліт не орієнтується на менеджерські якості, а визначається архаїчними принципами ситуативної лояльності та політичної доцільності.

Особливістю перетворень у принципах взаємозв'язку механізмів представництва і структури територіальних громад і її інституційними здатностями стали особливості електорального вибору у країнах, які переживають період демократичних перетворень. Поведінка виборців, як провідного чинника та рушійної сили представництва в будь-яких демократичних системах, у період «посткомунізації» пов'язана з низьким рівнем громадянської свідомості та відсутністю бачення перспектив від участі у політичному житті та вирішенні справ в державі і суспільстві. На основі голосування загальна недовіра виборчим процесом пов'язана з традиціями формальних голосувань у суспільствах реального соціалізму. Водночас в період трансформаційних перетворень вона закріпилася за рахунок діяльності самих еліт, які не забезпечили прозорість виборчих процедур та довіру до виборчих результатів. Але, навіть, в умовах, коли ці процедурні моменти є вирішеними і забезпеченими, (як, наприклад, у країнах Вишеградської четвірки), то участь населення у електоральному процесі не стає вирішальним чинником якісного політичного перетворення територіальних громад, оскільки загальна довіра до політичних сил, що забезпечують соціально-політичне представництво, є низкою.

Розвиток механізмів демократичного громадсько-політичного представництва у країнах-нових членах ЄС, в цілому, призвів

до легітимації існуючої демократичної політичної системи. На це вказує відносно слабка підтримка несистемних політичних сил, які прагнуть радикальних перетворень, або, взагалі, намагаються порушити стабільність у тій чи іншій країні. Однак, якщо у країнах, які є старими членами ЄС, спостерігається тенденція до зміни партійних еліт при владі залежно від результатів виборів (як це видно на прикладі Німеччини, в якій по чергово змінюються представники лівої, ліво-зеленої та консервативної партійних коаліцій) то в інших країнах, зокрема таких, як Румунія та Болгарія, спостерігається майже цілковита відсутність партійно-ідеологічного протиставлення та відмінностей між представниками владних еліт і контреліт. Це спричиняє до появи певної «комбінаторної», або «синкретичної» еліти, яка схильна до укладання тіньових угод та розподілу владних повноважень незалежно від результатів виборів. У цілому це гальмує демократичний процес, оскільки залишає поза межами прийняття рішень механізми представництва, по суті позбавляючи їх головного завдання – виразу інтересів більшості населення.

Таким чином, специфіка механізмів політичного представництва і процесів реформування територіальних громад в старих європейських демократіях і посткомуністичних країнах-«неофітах» засвідчує неможливість калькування й ефективного перенесення усталених та традиційних європейських практик на простір, в якому ще не утворилися визначальні умови.

Ступінь відповідності територіальних громад загальнонаціональним і регіональним механізмам представництва залежить від можливостей самозбереження еліт і забезпечення ними свого становища. У цілому, причиною мінливості позицій елітарного середовища та населення територіальних громад, є відсутність зрушень у соціальних стандартах транзитивних країн протягом короткого часу. Крім того, кризова ситуація у світовій економіці, яка триває з 2008 року, не дає можливостей повністю реалізувати очікування електорату та виконати всі вимоги часу в країнах- нових членах ЄС. Процеси євроінтеграції визначили високий темп інституційних реформ, що змусило еліти всіх рівнів пристосовуватися й наб-

увати зовнішніх рис, притаманних елітам розвинених демократичних країн. У той же час, спостерігається тенденція до консервації внутрішньо-елітного патрон-клієнтелізму та забезпечення власного становища не залежно від політичної кон'юнктури.

Сучасні міждисциплінарні розробки соціально-політичного представництва у територіальних громадах, які ведуться на полі соціального походження еліт, доповнюються гендерним виміром, який набуває значення для інституційного підґрунтя центральних і регіональних еліт. У трансформаційних суспільствах в умовах європейської інтеграції, нормативи гендерного представництва змушують країни, нові-члени ЄС, ухвалювати законодавчі акти, які стимулюють політичну участь жінок та вимагають їх конкретної присутності на формальних посадах у виборних і виконавчих органах. Зарубіжні вчені досліджують, наскільки подібна політика відбивається на ефективності еліт. Згідно із статтею доктора М. Стойки, «Сприйняття політичною парламентською елітою Румунії деяких змін в електоральній системі через введення квоти для жінок» вивчення феномену місцевих еліт здійснюється у діахронічній і синхронічній перспективах, що не дає остаточного концептуального вирішення для цього феномену. Також використовувалася кількісна оцінка присутності жінок у посткомуністичному парламенті Румунії (Stoica, 2016).

Методичні засоби встановлення гендерного балансу всередині еліт трансформаційних країн на сучасному етапі включають, передусім, кількісний аналіз. Водночас, пошук і встановлення причин подібного стану речей, здійснюється, передусім, якісними методами. Соціокультурне тло трансформаційних країн вимагає збалансованої та неупередженої відповіді на питання необхідності гендерного паритету на різних щаблях еліт. Крім того, центральний рівень елітотворення є, передусім, зразком для інших рівнів. Це підтверджується практикою таких країн, як Румунія, Угорщина і Болгарія. У цих державах внаслідок цілеспрямованих законодавчих змін істотно зросла кількість жінок на провідних позиціях ухвалення політичних рішень. Також використовувалися попередні дослідження, які

збирали емпіричні дані на основі опитувань. Проводилися соціологічні дослідження у румунському парламенті, зокрема, у палаті депутатів. Вони показали протилежні результати голосування як свідчення того, що наявний склад парламенту не відбиває приховану структуру еліт, не продукує кращі еліти, і, тому, як наслідок, не підвищує якість демократії (Stoica, 2016).

Політична практика сучасних трансформаційних країн засвідчує, що з кожним електоральним циклом питання гендерного паритету підвищує статус. Водночас жіноче політичне лідерство і політична участь у нових демократіях не є вирішальними чинниками елітотворення, оскільки на територіальному рівні панують приховані настанови, які, якщо не повністю виключають жінок з процесу урядування, то істотно обмежують їх за посадами і галузями діяльності. Крім того, непрозорий та непублічний характер внутрішніх зв'язків між елітами територіального рівня не дозволяє повною мірою розкрити значення гендерної детермінанти територіальних громад у порівнянні з економічними параметрами та інтересами контролю і розподілу ресурсів. Водночас гендерна проблематика виступає однією з периферійних, проте, важливих, які відображають загальне тло і соціальне сприйняття територіальних політико-адміністративних еліт. Одним з прикладів дискурсивного відображення проблеми представництва у територіальних громадах стало соціологічне дослідження румунських вчених. Його метою було виміряти сприйняття парламентських еліт щодо певних питань і, особливо, щодо електорального представництва жінок на основі системи уніномінального голосу. Ці результати є частиною більш значного дослідження, яке мало місце у палаті депутатів у жовтні 2002 та в листопаді 2009 року (Stoica, 2016).

Характер трансформаційних суспільств змушує застосовувати широкий обсяг методів, які визначають значення кожного з параметрів, якісні дослідження, які вивчають соціальне підґрунтя еліт, змушені звертати увагу на загальне інституційне тло і системні характеристики політичних відносин. Такі країни як Угорщина, Румунія та Болгарія були слабко підготовлені до радикального вирішення питань гендерної рів-

ності. Звідси, їх специфіка полягає у наданні цьому питанню другорядного значення. Водночас загальна лібералізація і демократизація нових членів ЄС виступають певним тлом для розгортання процесів розбудови інституційної спроможності громад та їх можливості підтримувати і впливати на ключові процеси.

Гендерна проблематика у сучасній елітології є певним додатковим предметним простором, в якому відображається характер і основні наслідки функціонування територіальних громад. У трансформаційних суспільствах такими наслідками є, де-факто, закритість еліт. Це при тому, що у цих країнах широко пропагується рівність можливостей соціально-політичного представництва. Також, при аналізі конкретних випадків, подібна гендерна проблематика набуває статусу центральної, особливо, під час розгляду перспектив окремих територіальних еліт та їх корпоративних частин. Можливість побачити еліти та рівень їх функціонування у конкретних країнах з'являється за умови формування комплексної картини, яка буде враховувати всі аспекти життєдіяльності громад. Як вже зазначалося, вагомим засобом цього встановлення є нормативність, впорядкований підхід та можливість фіксації змін в елітах.

Рівність та співвідношення представництва статей є релевантним індикатором ступеню розвитку соціально-політичного представництва у територіальній громаді. З іншого боку, статева нерівність розглядається як основний бар'єр у модернізації та демократизації суспільства. Також вченими зазначалося, що жінки відчують дискримінацію, що соціальні стереотипи, які на них сфокусовані, мають значні негативні наслідки щодо їх родин і професійного життя. Рівень залучення жінок до виборів виражає стан ментальності, культурного рівня та свідомості людей (Stoica, 2016).

Висновки

Встановлення загальних тенденцій визначення змісту територіальних громад та напрямків їх діяльності, відкриває перспективу встановлення механізмів соціально-політичного представництва. Інституційна структура територіальної громади в цілому, виступає таким механізмом представництва, який зобов'язаний вра-

хувати всі основні соціальні групи. Приклад гендерної рівності, який є дуже актуальним для сучасної Європи, демонструє мінливість складу місцевих еліт у країнах, що переживають політичні трансформації та вплив на них зовнішніх чинників. Ними є напрями політичних перетворень, актуалізація політичного представництва міноритарних соціальних груп. У цілому, це суперечить традиційним уявленням про представленість в елітах територіальних громад лише тих соціальних верств, які мають владні повноваження. В умовах необхідності застосування Об'єктивним показником реального функціонування територіальних громад стала їх інституційна спроможність, що видно з показників функціонування соціально-економічного розвитку конкретних регіонів. Водночас в сучасній Україні інституційна спроможність громад є лише проєктивним чинником, оскільки проєкти розвитку, зважаючи на ситуацію в Україні, не мають достатніх підстав та умов для реалізації. Більш вигідні умови для реалізації інноваційних стратегій склалися на локальному рівні, що може бути підтверджено виборами листопада 2020 року. Основними рисами політико-інституційної

спроможності територіальних громад має стати проактивний характер та консолідація навколо цінностей регіону. Перспективним є перехід фокусу політичних змагань та представництва загальнонаціонального рівня на територіальний без прагнень кадрового просування на більш високий щабель політичного управління.

Параметри європеїзації як один з ключових чинників структурування та модернізації вітчизняних територіальних громад, пов'язаний не лише з їх ідейними орієнтаціями, але і з їх традиційними зв'язками у ЄС. Якщо еліти західного регіону більш традиційно більш пов'язані в межах прикордонного співробітництва зі своїми закордонними колегами, то еліти решти регіонів України потребують каналів та прямих контактів з політичним істеблішментом країн ЄС, а також формуванням проєвропейської політичної позиції в межах прийняття політичних рішень. Ця позиція виключає корупційні зв'язки, нечесну конкуренцію та невмотивований політичний егоїзм. Перспективами розгляду проблеми, порушеної у даній статті, є подальше встановлення особливостей соціально-політичного представництва на рівні територіальних громад в сучасній Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Васейчук Л. А. Громадська участь у стратегічному плануванні розвитку території. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 158–164.
- Колесников Д. В., Винокурова К. В. Якість життя як основний показник соціально-економічного розвитку територіальної громади. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління*. 2009. № 1. С. 112–116.
- Куц Ю. О. Успішність територіальної громади. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління*. 2010. № 2. С. 117–121.
- Підкуйко, О. О. Формування моделі розвитку територіальної громади на основі сучасних підходів: теоретичні та практичні аспекти. *Державне будівництво*. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_29
- Сердюкова, О. Є. Державно-приватне партнерство як інструмент інноваційного розвитку територіальних громад. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 323–329.
- Шевчук О. А. Імперативи розвитку корпоративної еліти : монографія. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. 297 с.
- Широкова С. О., Широкова М. С. Політична модернізація: теоретичні моделі та досвід України. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18, Вип. 2(2). С. 108–118.
- Dumolyn J. Nobles, Patricians and Officers: The Making of a Regional Political Elite in Late Medieval Flanders. *Journal of Social History*. 2006. Vol. 40, No. 2. Winter. P. 431–452.
- Dupoiriera E. The first regional political elites in France (1986–1992). *Regional Politics and Policy*. 1994. Vol. 4, Iss. 3. P. 34–42.
- Eldersveld S. J., Arbon A. Political elites in modern societies. Empirical research and democratic theory. Univ. of Michigan press, COP, 1989. 69 p.
- Stoica M. M. The Perceptions of the Political Parliamentary Elites From Romania on Some Changes of the Electoral System by the Introducing of the Quota for Women. 2016. URL: <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2016/PAPER-STOICA%20MM-PSA-2016.pdf>

REFERENCES

- Dumolyn, J. (2006). Nobles, Patricians and Officers: The Making of a Regional Political Elite in Late Medieval Flanders. *Journal of Social History*, 40 (2. Winter), 431 – 452.
- Dupoiriera, E. (1994). The first regional political elites in France (1986–1992). *Regional Politics and Polic*, 4 (3), 34–42.
- Eldersveld, S. J., & Arbon, A. (1989). Political elites in modern societies. Empirical research and democratic theory. Univ. of Michigan press, COP.
- Kolesnykov, D. V., & Vynokurova K. V. (2009). Yakist zhyttia yak osnovnyi pokaznyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorialnoi hromady [Quality of life as the main indicator of socio-economic development of the territorial community]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Ser. : Governance*, 1, 112–116 [in Ukrainian].
- Kuts, Yu. O. (2010). Uspishnist terytorialnoi hromady [The success of the territorial community]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Ser. : Governance*, 2, 117–121 [in Ukrainian].
- Pidkuiko, O. O. (2011). Formuvannia modeli rozvytku terytorialnoi hromady na osnovi suchasnykh pidkhodiv: teoretychni ta praktychni aspekty [Formation of the model of territorial community development on the basis of modern approaches: theoretical and practical aspects]. *Derzhavne budivnytstvo – State building*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_29 [in Ukrainian].
- Serdiukova, O. Ye. (2012). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak instrument innovatsiinoho rozvytku terytorialnykh hromad [Public-private partnership as a tool for innovative development of territorial communities]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 32, 323–329.
- Shevchuk, O. A. (2014). *Imperatyvy rozvytku korporativnoi elity [Imperatives of corporate elite development]*. Kyiv: NTUU «KPI» [in Ukrainian].
- Shyrokov, Ye. O., & Shyrokov, M. S. (2013). Politychna modernizatsiia: teoretychni modeli ta dosvid Ukrainy [Political modernization: theoretical models and experience of Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky – Bulletin of Odessa National University. Sociology and political science*. 18 (2(2)), 108–118 [in Ukrainian].
- Stoica, M. M. (2016). The Perceptions of the Political Parliamentary Elites From Romania on Some Changes of the Electoral System by the Introducing of the Quota for Women. Retrieved from <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/conference/papers/2016/PAPER-STOICA%20MM-PSA-2016.pdf>
- Vaseichuk, L. A. (2012). Hromadska uchast u stratehichnomu planuvanni rozvytku terytorii [Public participation in strategic planning of the territory]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 33, 158–164 [in Ukrainian].

Побочий Іван

Доктор політичних наук, професор
Національна металургійна академія України

Pobochyj Ivan

Doctor of Political Sciences, Full Prof.
National Metallurgical Academy of Ukraine

Email: ipobochij@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9721-810X

Цитування: Побочий, І. (2020). Соціально-політичне представництво на рівні територіальних громад: відображення у сучасному політичному дискурсі. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 20–28. doi: 10.15421/1720108

Citation: Pobochyj, I. (2020). Sotsialno-politychne predstavnytstvo na rivni terytorialnykh hromad: vidobrazhennia u suchasnomu politychnomu dyskursi [Socio-political representation at the level of territorial communities: reflection in the modern political discourse] *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 20–28. doi: 10.15421/1720108

Стаття надійшла / Article arrived: 07.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 15.12.2020

Бюрократія як чинник функціонування регіональної еліти: виклики громадсько-політичного представництва

Олег Батрименко, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто залежність політичного представництва на рівні регіону від конкретної конфігурації національного політико-правового поля. Обґрунтовано повноцінність і нормативність громадського представництва, а також окреслено протиріччя інтересів регіональних політичних еліт та бюрократичних владних практик.

Метою даної статті є з'ясування значення бюрократизму як чинника функціонування регіональної еліти на тлі викликів громадсько-політичного представництва.

Методи дослідження. Використано дескриптивний метод для опису реалізації громадянами автономного урядування і вирішення своїх питань на основі діяльності місцевих урядів; метод порівняння застосований для відображення складу регіональних політичних еліт європейських країн та специфіки механізмів представництва на парламентському локальному і регіональному рівнях; метод узагальнення для демонстрації викликів для еліт в сенсі адекватного розуміння свого значення і ролі у політичних процесах загальнонаціонального і міжнародного рівня.

Результати. Дано оцінку розподілу повноважень і тенденції впливу на ситуацію у регіональних спільнотах і територіальних одиницях характерні лише для країн, які переживають період демократичних трансформацій і для сталих демократій. Доведено, що якщо бюрократія виступає головним актором здійснення технічних управлінських рішень, то еліти можуть бути лише координаторами у встановленні пріоритетів та відмінностей щодо окремих аспектів ухвалення рішень на макрорівні. Акцентовано увагу на реалізації програм демократичних реформ, які передбачають забезпечення народного представництва на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу. Розкрито властивості обраних громадянами еліт, що виступають лише тимчасовим компонентом загальної системи ухвалення рішень та їх реалізації. Відзначено неможливість представництва всіх, без винятку, локальних спільнот на регіональному рівні, через різноманіття їх економічного та соціально-інфраструктурного потенціалу. Запропоновано тлумачення сутності механізмів реального демократичного політичного лідерства, яке б забезпечувало підтримку населення регіональних еліт як чинників реального представництва громад.

Ключові слова: бюрократія, регіональні еліти, громадсько-політичне представництво, інституційне середовище, автономне урядування, адміністративно-територіальний устрій, виборні посади, корпоративне представництво

Bureaucracy as a factor in the functioning of the regional elite: challenges of civic and political representation

Oleg Batrymenko, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article considers the dependence of political representation at the regional level on the specific configuration of the national political and legal field. The full value and normativeness of public representation are substantiated, as well as the contradictions of the interests of regional political elites and bureaucratic power practices are outlined.

The purpose of this article is to clarify the importance of bureaucracy as a factor in the functioning of the regional elite against the background of the challenges of socio-political representation.

Research methods. A descriptive method was used to describe the implementation of autonomous government by citizens and to resolve their issues based on the activities of local governments; the method of comparison is used to reflect the composition of regional political elites of European countries and the specifics of the mechanisms of representation at the parliamentary local and regional levels; a method of generalization

to demonstrate challenges for elites in the sense of an adequate understanding of their importance and role in political processes at the national and international levels.

Results. The assessment of the distribution of powers and the tendencies of influencing the situation in regional communities and territorial units are characteristic only for the countries that are going through a period of democratic transformations and for sustainable democracies. It has been proven that if the bureaucracy is the main actor in the implementation of technical management decisions, the elites can only be coordinators in setting priorities and differences on certain aspects of decision-making at the macro level. Emphasis is placed on the implementation of democratic reform programs, which provide for the representation of the people at all levels of administrative-territorial division. The properties of the elites elected by the citizens, which act only as a temporary component of the general system of decision-making and their implementation, are revealed. It is not possible to represent all, without exception, local communities at the regional level, due to the diversity of their economic and socio-infrastructure potential. An interpretation of the essence of the mechanisms of real democratic political leadership is proposed, which would ensure the support of the population of regional elites as factors of real representation of communities.

Keywords: *bureaucracy, regional elites, socio-political representation, institutional environment, autonomous government, administrative-territorial system, elected positions, corporate representation*

Бюрократия как фактор функционирования региональной элиты: вызовы общественно-политического представительства

Олег Батрименко, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье рассмотрена зависимость политического представительства на уровне региона от конкретной конфигурации национального политико-правового поля. Обоснованы полноценность и нормативность общественного представительства, а также обозначены противоречия интересов региональных политических элит и бюрократических властных практик.

Целью данной статьи является выяснение значения бюрократизма как фактора функционирования региональной элиты на фоне вызовов общественно-политического представительства.

Методы исследования. Использовано дескриптивный метод для описания реализации гражданами автономного управления и решения своих вопросов на основе деятельности местных правительств; метод сравнения применен для отображения состава региональных политических элит европейских стран и специфики механизмов представительства на парламентском локальном и региональном уровнях; метод обобщения для демонстрации вызовов для элит в смысле адекватного понимания своего значения и роли в политических процессах общенационального и международного уровня.

Результаты. Дана оценка распределения полномочий и тенденции влияния на ситуацию в региональных сообществах и территориальных единицах характерные только для стран, переживающих период демократических трансформаций и для постоянных демократий. Доказано, что если бюрократия выступает основным главными актерами осуществления технических управленческих решений, то элиты могут быть только координаторами в установлении приоритетов и различий по отдельным аспектам принятия решений на макроуровне. Акцентируется внимание на реализации программ демократических реформ, предусматривающих обеспечение народного представительства на всех уровнях административно-территориального деления. Раскрыты свойства избранных гражданами элит, выступающих лишь временным компонентом общей системы принятия решений и их реализации. Отмечена невозможность представительства всех без исключения локальных сообществ на региональном уровне из-за многообразия их экономического и социально-инфраструктурного потенциала. Предложено толкование сущности механизмов реального демократического политического лидерства, которое бы обеспечивало поддержку населения региональных, как факторов реального представительства общин.

Ключевые слова: *бюрократия, региональные элиты, общественно-политическое представительство, институциональная среда, автономное управление, административно-территориальное устройство, выборные должности, корпоративное представительство*

Постановка проблеми

Порядок денний теорії політичної модернізації та трансформації визначає громадське представництво як невід'ємну частину демократичних практик на місцевому і регіональному рівні. Водночас реалії суспільств, що трансформуються, свідчать про відмінність між механізмами демократичного представництва та явищем регіонального еліто творення. Ці два пов'язаних (хоча й не тотожних) процеси виступають чинниками, які визначають баланс відносин між політичними силами та владними суб'єктами на регіональному і місцевому рівнях. Специфіка колишнього пострадянського простору полягає в тому, що законодавчі асамблеї регіонального рівня не завжди функціонують у повноцінному режимі як демократичні інституції. Досить часто існує зв'язок з практикою комуністичного періоду, в якому регіональні представницькі органи були суто декларативними та забезпечували формальне «народне» представництво. У сучасних умовах з позиції проведення демократичних реформ в Україні постає проблема повноцінності регіональної громади. Насамперед це стосується питання практики обрання представників населення регіонів. Регіональна політична еліта як сукупність політичних та адміністративних акторів формує власну позицію відносно необхідності й повноти громадсько-політичного представництва. Оскільки в більшості країн питання адміністративно-територіального устрою віднесені до загальнодержавної компетенції, то можливості представництва на рівні регіону локальних спільнот залежать від конкретної конфігурації національного політико-правового поля. У цих умовах, повноцінність і нормативність громадського представництва в багатьох випадках ставиться під сумнів, якщо вона суперечить інтересам регіональної політичної еліти та її владним практикам.

Огляд літератури з теми дослідження.

Значення бюрократії у контексті регіонального елітотворення розглядали як зарубіжні, так і українські науковці. Роберт Б. Макні вивчає взаємозв'язок регіонального планування, бюрократії та географії (McNee, 1970), Дж. Плодінец висвітлює питання залежності стійкості громади від дій бюрократії (Plodines, 2008), знаний український вчений А.Круглашов надає увагу суб'єктам

формування політики у середовищі регіональних та національних еліти (Круглашов, 2002), А. Колодій проаналізувала міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування (Колодій, 2010), В. Добіжа з'ясовує етико-моральні та правові чинники формування політичної культури владної еліти (Добіжа, 2013), В. Гошовська цікавиться підвищенням рівня професійної компетентності в системі державного управління (Гошовська, 2012). Поряд з цим існує потреба розглянути специфічний вплив бюрократизму на функції регіональної еліти.

Метою статті є з'ясування значення бюрократизму як чинника функціонування регіональної еліти на тлі викликів громадсько-політичного представництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Оновлення параметрів функціонування регіональних політичних еліт у контексті механізмів громадсько-політичного представництва має дві основні концептуальні площини. Перша з них стосується досвіду країн розвинених демократій та усталених практик рекрутування учасників представництва інтересів в межах стабільних нормативно-правових систем. Другою умовою досліджень є вивчення стану та перспектив будівництва механізмів представництва у країнах з динамічною трансформацією політичних систем. (зокрема, постколоніального і посткомуністичного типу). В обох випадках регіональним політичним елітам властива певна особлива роль та завдання. Водночас механізми представництва у різних країнах світу дають змогу побачити різні ступені консолідації регіональних політичних еліт. Звідси, питання регіонального елітотворення набуває значення і для конституційної конфігурації парламентських систем і для електоральної практики різних країн світу. У статті Хайнріха Беста стверджується, що «проект дослідження європейських еліт розширює наші уявлення про довготерміновий розвиток європейського парламентського рекрутування у двох основних аспектах. По-перше, є можливість реконструювати розвиток європейських репрезентаційних еліт протягом останніх 150 років, як результату двох інтерактивних, або, скоріше, контрактивних процесів, які сигналізують демократизацію. По-друге, зміни у складі європей-

ських представницьких елітах можуть бути зрозумілими як наслідок відповіді на різні виклики конфліктуючих політій і їх просування через процес демонстрації інтересів та професіоналізації» (Best, 2007, р. 24).

Реалії політичного представництва країн Західної Європи засвідчили, що висування кандидатур на найвищі щаблі влади здійснювалися різними моделями та в умовах впливу особливостей ситуації у кожній конкретній країні світу. Водночас у модерних політичних системах розширення прав демократичного представництва стало шляхом демократичного прогресу політичних систем, набуття ними характеру інклюзивності. У цих системах наявність бюрократизованих регіональних політичних еліт свідчить, скоріше, про можливість реалізації громадянами автономного урядування й вирішення своїх питань на основі діяльності підконтрольних народу місцевих урядів. У країнах, які проходили трансформації у більш пізній період (переважно після Другої світової війни, а також, після колапсу соціалістичної системи), механізми представництва і діяльності політичних еліт не є прямо пов'язаними. Інертність бюрократичних систем і несформованість демократичних інституцій не дали змоги повною мірою реалізувати зв'язок між демократичними громадськими представництвами і наповненням регіональних еліт новими членами. Крім того, слабка політична активність регіональних еліт поставила їх у пряму залежність від діяльності центральних урядів та парламентських фракцій. У країнах Центральної та Східної Європи лише активні адміністративно-територіальні реформи забезпечили диференціацію політичного класу на регіональному рівні та формування його функціональних завдань відповідно до вимог часу. Згідно зі спостереженнями Х. Беста «з'являється досить суперечлива картина: європейські парламенти протягом певного часу перестали бути ексклюзивним клубом для заможних та високонароджених. Одночасно жінки дедалі частіше знаходять шляхи до законодавчих зібрань. Натомість ми бачимо, що зростають і постають інші бар'єри, які замінюють бар'єри класового походження або гендеру ціннісними бар'єрами. Загалом більше не існує системи цінностей, яка привалює в суспільстві, які втілюються в систему рекруту-

вання, але вони перебувають у вузькій схемі політичних критеріїв» (Best, 2007, р. 24–25).

Склад регіональних політичних еліт європейських країн став відображенням механізмів представництва на парламентському локальному і регіональному рівнях лише з перетворенням системи електорального представництва на ліберально-демократичних засадах. Ідеї квотного та корпоративного представництва, які поширювалися лівими урядами у другій половині 50-х та на початку 60-х років XX століття, були остаточно відкинуті з початку 70-х років. Звідси, склад парламентських фракцій та інших органів політичного представництва громадян істотно змінився. Так само, переформування складу еліт відбулося і в країнах, які пройшли шлях переходу від соціалізму до демократії і частка представників різних секторів виробництва істотно зменшилися. Органи представництва стали формуватися, передусім, на засадах професіоналізму, тобто, переважно на основі людей, пов'язаних з державним управлінням та юридичними інституціями. Процес формування інститутів представництва в сучасній Україні на початку періоду незалежності засвідчив, що кількість представників різних секторів виробництва істотно зростала. Однак, зміна соціально-економічної структури регіонів призвела до трансформації представницьких органів на основі діяльності кланово-олігархічних груп. Лише в умовах створення прозорих і конкурентних умов в електоральних кампаніях забезпечується просування до регіональних еліт професіоналів. Крім того, як наслідок електоральних кампаній в Україні починаючи з 2014 року поступово зростає частка професіоналів та представників незалежного, неолігархічного бізнесу. Зазначене вказує на те, що регіональні політичні еліти трансформаційних країн виявилися, скоріше, залежними від масштабних процесів реформування механізмів представництва, ніж учасниками реалізації цих реформ. Х. Бест стверджує, що вельми ефективним інструментом удосконалення якісного складу еліт є «виключення з лав членів парламенту тих, хто має зв'язок з продуктивною, або розподільчою економічною активністю (зокрема, підприємців, менеджерів, робітників та аграріїв). Разом з тим, зростання кількості державних службовців

та, в певній мірі, функціонерів груп тиску, неурядових організацій та партій, зростання загальної кількості регіональних управлінських служб та проникнення до них представників вищих ешелонів партійної ієрархії є шляхами в цьому напрямку» (Best, 2007, р. 25).

Сучасна європейська система представництва на всіх рівнях визначає стандартизацію підходів до рекрутування еліт на всіх рівнях. Як вже зазначалося, реформи адміністративно-територіального устрою та процеси нової регіоналізації спричинили появу нових регіональних еліт в таких країнах, як Франція, Іспанія. В цих державах творення нової регіональної еліти вже проходило під знаком добору професійних команд для здійснення конкретних менеджерських проєктів відповідно до масштабних програм фінансування з боку Єврокомісії. Єврорегіональна ідентичність еліт продовжує відігравати роль у формуванні електоральних історій та правил електоральної гри у конкретних країнах. Це позначається на визначенні регіональних і локальних виборчих систем та способів діяльності місцевих і регіональних, громадських і партійних організацій. Зокрема, у статті М. Пірен стверджується, що «мета модернізації у загальносвітовому масштабі тісно пов'язана з ціннісно-культурним механізмом її збагачення. Йдеться про забезпечення демократії, соціального достатку та політичної стабільності, добробуту та всебічного розвитку творчого потенціалу особистості. Гармонійний розвиток і вдосконалення ціннісно-культурного механізму дозволяє позбутися бідності, нерівності (надмірної поляризації суспільства та зрівнялівки), репресій і насилля, залежності суспільства від владно-бюрократичних структур та ін.» (Пірен, 2006).

В цілому гіпотеза стосовно детермінації регіональних політичних еліт та механізмів громадського представництва не отримує підтвердження, оскільки виборчі посади комплектуються також кар'єрними службовцями, які поступово входять до складу провідних політичних організацій. Зарахування до числа регіональних політичних еліт європейських країн лише тих посадових осіб, які здатні впливати на регіональний політичний процес, випускає з погляду велику кількість представників неурядових

організацій, представників бізнесу та інших секторів життєдіяльності суспільства. Однак, деталізація європейських правил гри на полі політичного представництва забезпечує спільність підходів до виборних і невиборних посад у бюрократіях європейських країн. Звідси привабливість участі у представницьких інституціях визначається лише ситуативними і кон'юнктурними критеріями, а також залежить від специфіки і інвестиційної привабливості тих, чи інших територій. Згідно з М. Пірен, «наявність еліти як духовно-органічної частини народу, що упредметнює засобами культури його духовні основи, формує концепцію національної самоідентичності, є невід'ємним фактором повноцінного життя нації. Через еліту нація усвідомлює себе як така. Але не тільки через еліту вона себе пізнає, організовує, настановляє, вчить, захищає, керує. Через еліту вона пізнає закони навколишнього світу, виробляє орієнтири у ньому, вивчає різні цивілізації, форми їх існування та суть, переваги і недоліки, знаходить у них своє місце» (Пірен, 2006).

Перетворення сучасних регіональних політичних еліт здійснюється не лише на основі забезпечення представництва соціальних груп, а також відповідно до способів особистісного просування, які пов'язані з бюрократичними кадрами до певних елітарних спільнот. Змагальність у посіданні кар'єрних посад призначається згідно фахової підготовки та освітнього спрямування, конкретних навичок щодо управлінської діяльності. Державна служба на регіональному рівні (у низці країн вона набуває характеру загальної публічної служби), охоплює також представників місцевого самоврядування, а у Франції – навіть педагогів загальноосвітніх навчальних закладів. За таких умов професіоналізація регіональних політичних еліт досягає високого рівня, що визначає наявність представників бізнесу лише в певних економічних закладах управління. Це забезпечує широку фахову сегментацію елітарних утворень. Розрізнення між державними і недержавними посадами, а також співпраця з ними здійснюється на основі приватно-публічного партнерства. Звідси, належність до регіональних політичних еліт осіб, які прямо не обіймають певних посад, визначає більш прозору орієнтацію

населення щодо осіб, які здійснюють публічне політичне представництво. Як вважає М. Пірен, «сприятливим середовищем для розвитку кланів є така ситуація у суспільстві, коли ще не викристалізувалися соціальні сили, які є соціальною базою влади, коли державна влада слабка, а кризові явища в економіці, політиці, соціальній сфері набувають велетенських розмірів. Саме тоді настає час кланів. Чим більшої сили набуває клан, тим активніше він проникає у політику, пристосовується до правил поведінки у політичній сфері, випроваджуючи до неї своїх висуванців, підкуповуючи політиків» (Пірен, 2006).

Складовою регіональних політичних еліт, які мають більшу самостійність, ніж представники державних службовців є політичні партії, які формують політичний клас на регіональному рівні, маючи пряму залежність від механізмів громадсько-політичного представництва. У низці європейських країн наявне детальне конституційне забезпечення політичної конкуренції в межах функціонування місцевих громад. При цьому у деяких з них, зокрема у Франції, бюрократизоване місцеve самоврядування на локальному рівні є представником держави. За цих умов, партійні політичні еліти стають помітними гравцями у державно-управлінській еліті. Існує концепція політико-адміністративної еліти, яка ґрунтується на системах державного управління і місцевого самоврядування етатистського, або континентального типу. У подібних системах зростання впливу партійних політичних лідерів на пряму пов'язане з виконанням ними державно-управлінських функцій, що сприяє консолідації регіональних політичних еліт, оскільки їх представники можуть змінювати один одного на чергових виборах і набувати владних повноважень (Інституційні зміни, 2014). У таких випадках, вертикальна мобільність регіональних політичних еліт залишається невисокою, що сприяє покращенню професійного стану регіональних політичних еліт та покращенню стосунків всередині цих спільнот. Як зазначає Ю. Мацієвський на прикладі України, «Конституція 1996 року, попри формальну демократичність, на практиці закріпила «незалежність» державного апарату від політичних партій та інших форм легітим-

ного представництва колективних інтересів. Тоді ж було остаточно оформлено інститут президентства як верховну інстанцію, що формально не очолювала виконавчу владу, але виконувала роль арбітра і найвищого адміністративного «патрона розпорядника»» (Мацієвський, 2010, с. 47).

Високий статус регіональних політичних еліт управлінського типу забезпечується значною увагою держави до матеріального забезпечення в умовах, коли державна служба і служба місцевого самоврядування є конкурентною на ринку праці. Авторитет публічних службовців у суспільстві є досить високим. Конкурентоздатність регіональних управлінських еліт забезпечується також значною політичною конкуренцією партій, діяльністю засобів масової інформації, які здійснюють ретельний нагляд над діяльністю управлінських структур. За цих умов, боротьба за виборчі і призначувані посади відзначаються високою змагальністю. Таким чином, високий статус управлінських структур країн Європи, їх відокремленість від економічних еліт виступає гарантією високої фахової підготовки посадовців. Уникнення непотизму і протекціонізму у просуванні політичних посадовців, створює умови для того, що регіональні політичні еліти стають більш відкритими та орієнтованими на реалізацію вимог суспільства на основі представницьких механізмів.

Перебуваючи у сприятливому середовищі сталої демократії, регіональні політичні еліти можуть здійснювати як свої внутрішньо-організаційні перетворення, так і формувати консолідовану зовнішню позицію з метою ускладнення своєї структури та її більшої регіоналізації. Тенденція до регіоналізації у багатьох країнах європейської спільноти свідчить про те, що був випрацюваний механізм демократичного перерозподілу повноважень не на основі абстрактних вимог євробюрократії, а на основі потреб місцевих громад. Це в цілому проявилось в окремих екстремальних подіях, як, наприклад, спроби проголошення незалежності Шотландії й Каталонії. Усвідомлення регіональними елітами свого значення й суб'єктності є певним викликом для цих спільнот. Вони також потребують з'ясування свого значення та ролі у процесах загальнонаціонального й міжнародного рівня. Це

своєрідний тест на зрілість, який є індикатором самодостатності, адаптивності та спроможності регіональних політичних діячів.

Визначення статусу регіональних еліт та їх діяльності в умовах трансформаційних реформ розкривається на основі визначення акторів, які конкурують з елітами на полі ухвалення рішень та управлінської діяльності. У посткомуністичних країнах бюрократія як управлінська спільнота виступає чинником створення відповідного інституційного середовища, підходів і певних настанов життєдіяльності управлінців (Калакура, Рафальський, & Юрій, 2015). Частина регіональної політичної еліти може вважатися складником бюрократичного апарату. Водночас у багатьох дослідженнях бюрократія розглядається як своєрідний орієнтир діяльності та особливий тип політичного управління, який зумовлює раціонально-легальний зміст демократичних перетворень (Гошовська, 2012).

Розподіл повноважень і тенденції впливу на ситуацію у регіональних спільнотах і територіальних одиницях характерні не лише для країн, які переживають період демократичних трансформацій, але й для сталих демократій. Централізація, навіть у таких децентралізованих країнах, як США, спричиняє підвищення ролі організаційних і планувальних ланок. Ухвалення рішення як на рівні територій, так і на рівні центральних інституцій, забезпечує залучення значної кількості технічного персоналу, часові витрати на розробку рішень, їх ухвалення, оцінку вірогідних альтернатив, створення процедурних умов. У такій ситуації еліти, які обрані громадянами, виступають лише тимчасовим компонентом загальної системи ухвалення рішень та їх реалізації. Ситуація відносин між регіональними елітами і бюрократіями, а також проблема співвіднесення цих двох явищ та їх взаємовпливу, порушує питання про можливості зміни ситуації в конкретних регіонах з боку еліт, також покладання на них стратегічних завдань розвитку територіально-адміністративних одиниць (Добіжа, 2013).

Якщо бюрократія виступає головним актором здійснення технічних управлінських рішень, то еліти можуть бути лише координаторами у встановленні пріоритетів та відмінностей щодо окремих аспектів ухвалення рішень на макрорівні (Plodines,

2015). Імпульси з відстоювання конкретних інтересів еліт також під питанням, оскільки бюрократичні структури самостійно змінюють середовище і порядок денний, надають зміненого вигляду раніше ухваленим рішенням та траєкторіям усунування нормативного забезпечення управлінських політик.

Висновки

Таким чином, реалізація програм демократичних реформ, які передбачають забезпечення народного представництва на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу в реаліях трансформації зустрічається з низкою досить складних викликів. По-перше, це інерція бюрократичного апарату, який пристосовується до нових децентралізаційних ініціатив. По-друге, викликом є неможливість представництва всіх, без винятку, локальних спільнот на регіональному рівні, через різноманіття їх економічного та соціально-інфраструктурного потенціалу. По-третє, проблемним чинником є дисфункційна сутність механізмів реального демократичного політичного лідерства, яке б забезпечувало підтримку населенням регіональних еліт як чинників реального представництва громад. Ще однією особливістю громадянського представництва, навіть, за умов наявності належної правової інфраструктури, є незрілість громадянського суспільства, яке не може забезпечити демократичні практики на всіх рівнях.

Як показали події останніх років, регіональні політичні еліти в Україні переживають процес болісної трансформації. Поява нових інституційних чинників та політичних сил істотно змінила конфігурацію еліт. Вона поступово змінюється з партійно-бюрократичної на громадсько-активістську. Більш явно вираженими стають спроби домінування економічних груп інтересів на регіональному рівні. Виклики національній безпеці та суверенітету держави, до певної міри сформулювали консолідоване ставлення еліт до зовнішніх загроз в окремих регіонах. Водночас відносини між центром і периферією визначають певний перелік реакції еліт на зовнішні виклики. Подальше перетворення регіональних політичних еліт в сучасній Україні передбачає набуття ними рис адаптивних механізмів для прийняття консолідованих антикризових рішень на рівні конкретних громад. Передусім, це

стосується стабілізації економічного розвитку, створення умов для зростання «валового місцевого продукту», розвитку підприємництва, тощо. Проактивна позиція окремих регіональних політичних лідерів у період після Євромайдану забезпечила адекватність реагування як на імпульси центру, так і на загрози національній безпеці. Водно-

час бюрократична структура регіональних політичних еліт потребує корекції напрямків спеціалізації щодо реагування на нові політичні ризики.

Перспективою подальшого розгляду теми, порушеної в даній статті є вивчення впливу бюрократії на розвиток місцевих еліт в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Гошовська В. А. Підвищення рівня професійної компетентності в системі державного управління – шлях до формування еліти українського суспільства. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 21 – 25.
- Добіжа В. В. Етико-моральні та правові чинники формування політичної культури владної еліти. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 478–484.
- Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь / за ред. д. політ. н., професора Г. І. Зеленько. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2014. 164 с.
- Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. Українська культура : цивілізаційний вимір. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
- Колодій А. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. 2010. URL:<http://political-studies.com/?p=1231>.
- Круглашов А. Регіональні та національні еліти: хто формує політику?: Міжнародна наукова конференція (Чернівці, 6-7 грудня 2001 р.) *Вісник Національної академії наук України*. 2002. № 4. С. 57–60.
- Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після Помаранчевої революції. *Політ. менеджмент*. 2010. № 2. С. 38–55.
- Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства. 2006. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm>
- Best H. Stabilizing democracy in Eastern Europe under the condition of highly volatile political elites. *Erték és Valóság*. 2007. No. 8, pp. 23–34.
- McNee, R. B. Regional Planning, *Bureaucracy and Geography Economic Geography*. 1970. Vol. 46, No. 2. pp. 190–198.
- Plodinec J. A Practical Approach to Building Resilience in America's Communities February. *American Behavioral Scientist*. 2015. 59(2). pp. 200–219

REFERENCES

- Best, H. (2007). Stabilizing democracy in Eastern Europe under the condition of highly volatile political elites. *Erték és Valóság*, 8, 23–34.
- Dobizha, V. V. (2013). Etyko-moralni ta pravovi chynnyky formuvannia politychnoi kultury vladnoi elity [Ethical, moral and legal factors shaping the political culture of the ruling elite]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky – State and law. Legal and political sciences*, 60, 478–484 [in Ukrainian].
- Goshovska, V. A. (2012) Pidvyshchennia rivnia profesiinoi kompetentnosti v systemi derzhavnoho upravlinnia – shliakh do formuvannia elity ukrainskoho suspilstva. [Increasing the level of professional competence in the system of public administration – a way to form the elite of Ukrainian society]. *Analitika i vlada – Analytics and power*, 6, 21–25 [in Ukrainian].
- Zelenko, H.I. (Ed.). (2014). Instytutsiini zminy politychnoi systemy suchasnoi Ukrainy: otsinka stanu ta napriamy optymizatsii: analitychna dopovid [Institutional changes in the political system of modern Ukraine: assessment and optimization: an analytical report]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.S., Rafalskyi, O.O., Yurii, M.F. (2015). *Ukrainska kultura: tsyvilizatsiyni vymir [Ukrainian culture: the dimension of civilization]*. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
- Kolodij, A. (2006). *Mizhrehionalni podily v Ukraini i deiaki pryntsypy publichnoho vriadiuvannia [Interregional divisions in Ukraine and some principles of public governance]*. Retrieved from <http://political-studies.com/?p=1231> [in Ukrainian].
- Kruglashov, A. (2002) Rehionalni ta natsionalni elity: khto formuie polityku? : Mizhnarodna naukova konferentsiia [Regional and national elites: who shapes politics? : International Scientific Conference]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 57–60 [in Ukrainian].
- Matsiievskiy, Yu. (2010) Elity v Ukraini do i pislia Pomaranchevoi revoliutsii [Elites in Ukraine before and after the Orange Revolution]. *Polit. Menedzhment – Political management*, 2, 38–55 [in Ukrainian].
- McNee, R. B. (1970). Regional Planning, Bureaucracy and Geography. *Economic Geography*, 46 (2), 190–198.

Piren, M. *Ukrainska elita i problemy modernizatsii suspilstva* [Ukrainian elite and problems of modernization of society]. Retrieved from <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm> [in Ukrainian].

Plodinec, J. (2015) A Practical Approach to Building Resilience in America's Communities February. 200–219.

Батрименко Олег

Доктор політичних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Email: batrymenko@bigmir.net

Цитування: Батрименко, О. (2020). Бюрократія як чинник функціонування регіональної еліти: виклики громадсько-політичного представництва. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 29–37. doi: 10.15421/1720109

Citation: Batrymenko, O. (2020). Biurokratiia yak chynnyk funktsionuvannia rehionalnoi elity: vyklyky hromadsko-politychnoho predstavnytstva [Bureaucracy as a factor in the functioning of the regional elite: challenges of civic and political representation]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 29–37. doi: 10.15421/1720109

Batrymenko Oleg

Doctor of Political Sciences, Full Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0003-0211-248X

Стаття надійшла / Article arrived: 04.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 15.12.2020

Соціологія

DOI: 10.15421/172094

УДК: 316.334.2

Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: проблеми прийняття та становлення

Ростислав Курінко, Інститут соціології Національної академії наук України

Стаття присвячена дослідженню особливостей становлення соціально відповідального бізнесу в Україні через відстеження вагомих подієвих явищ в бізнес середовищі впродовж пострадянського періоду формування ринкових відносин. Сутність концепції соціально відповідального бізнесу віддзеркалює суспільні, історичні та соціокультурні запити на досягнення й забезпечення соціального партнерства бізнесу, суспільства, держави. Дослідницька спроба відстежити причини й перешкоди, що заважають реалізації цього функціонального завдання, та конкретні механізми, за допомогою яких суспільство та держава можуть сприяти формуванню соціально-відповідального бізнесу, відображена в даній роботі.

Необхідність вивчення й використання вагомого міжнародного досвіду модернізації економіки з акцентом на соціальній відповідальності та опрацювання концептуально-теоретичного апарату соціально-відповідального бізнесу виступає тригером розробки механізму його імплементації в Україні. Проблемою залишається повільний, але радше поступальний процес вибору та прийняття певного патерну соціально-відповідального бізнесу, що потребує передовсім всебічного порівняльного аналізу досвіду імплементації соціально-відповідального бізнесу в різних країнах в залежності від соціально-культурного, історичного контексту і локальних ситуативних умов становлення бізнесу в ході розвитку ринкових відносин в Україні. Досліджено з застосуванням якісної методології практики прийняття соціально відповідального бізнесу компаніями, що функціонують в країні для доведення іманентної їм ініціативи «знизу вгору» щодо прийняття й поширення КСВ (концепції соціальної відповідальності) на противагу іншим пострадянським країнам (Росія, Білорусь, Казахстан) з переважанням статистського підходу «згори донизу» залучення бізнесу до КСВ. Важливим дослідницьким здобутком виявилась вагомість етичної складової, навіть як культурно іманентної в артикуляції спонукальних мотивів українських бізнесменів, що дало підстави для висновку про прийняття КСВ здебільшого як низової не державної ініціативи.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, соціальне інвестування, благодійність, перехідна економіка, суспільні трансформації, ринкові відносини, етика бізнесу, практики прийняття КСВ

Social business responsibility in Ukraine: problems of acceptance and formation

Rostyslav Kurinko, Institute of sociology National Academy of Sciences of Ukraine

The article deals with analysis of peculiarities and factors of corporate social responsibility (CSR) implementation in Ukraine by means of following the agenda of most valuable events concerning CSR within business sphere in the post-soviet market development period. Concept of business social responsibility in its core reflects social, historical and socio-cultural requests for social partnership between state, society and business achievement. The problem is still in the slow but advancing movement for choose and acceptance of certain CSR pattern, revealing a need of proper comparable analyses of CSR development in different countries concerning different socio-cultural and historical contexts as local temporal conditions in the period of market relations establishing in Ukraine. Mainly the necessity of studying and using the valuable international experience of economic modernization with accent on social responsibility together with enlarging the theoretical and methodological resources of CSR is becoming as trigger in elaboration

its implementation mechanisms in Ukraine. Research attempt to follow the causes and barriers on the way of realization this function and certain mechanisms for social responsible business formation are presented in the paper.

The sociological approach has been applied for research the taken practices of CSR in Ukraine presented the outcome of the qualitative research starting from 'bottom-up' impulse for the CSR development in Ukraine opposite to used 'up-bottom' CSR vector in other post-soviet countries (Russia, Belarus, Kazakhstan). Valuable research result was also workability of ethics component as culturally immanent regarding the motives by Ukrainian businessmen articulation, which gave ground to resume of prevailing the nongovernment initiative in CSR acceptance opposite to another post-soviet countries with prevalent etatism vector.

Keywords: *corporate social responsibility, social investing, charity, social transformation, transitional economics, market development, business ethics, taken practices CSR*

Социальная ответственность бизнеса в Украине: проблемы принятия и становления

Ростислав Куринько, Институт социологии Национальной академии наук Украины

Статья посвящена исследованию особенностей становления социально ответственного бизнеса в Украине посредством отслеживания весомых событийных явлений в среде бизнеса в постсоветский период формирования рыночных отношений. Сущность концепции социально ответственного бизнеса (КСО) отражает общественные, исторические и социально-культурные запросы на достижение и обеспечение социального партнерства бизнеса, общества и государства. Исследовательская попытка проследить причины и препятствия, которые мешают реализации этого функционального задания, и конкретные механизмы, с помощью которых общество и государство могут содействовать формированию социально-ответственного бизнеса отображены в этой статье. Необходимость изучения и использования международного опыта модернизации экономики с акцентом на социальной ответственности и разработке концептуального теоретического аппарата модернизации экономики выступает триггером разработки механизма имплементации КСО в Украине. Проблемой остается медленный, но поступательный процесс выбора и принятия определенного паттерна социально-ответственного бизнеса, что требует всестороннего сравнительного анализа опыта функционирования социально ответственного бизнеса в разных странах в зависимости от социально-культурного и исторического контекста с учетом локальных ситуативных условий становления бизнеса в процессе развития рыночных отношений в Украине.

С помощью качественной методологии изучены практики принятия социально ответственного бизнеса работающими в стране компаниями для выявления имманентной им инициативы «снизу-вверх» в вопросе принятия и распространения КСО в противовес иным постсоветским странам (Россия, Беларусь, Казахстан) с преимущественно этагистским подходом «сверху-вниз» привлечения бизнеса к КСО. Важным исследовательским результатом стало выявление весомости этической составляющей, даже культурно имманентной в артикуляции мотивов украинскими бизнесменами, что дало возможность автору для вывода о принятии КСО преимущественно как низовой не государственной инициативы.

Ключевые слова: *социальная ответственность бизнеса, социальное инвестирование, благотворительность, переходная экономика, общественные трансформации, рыночные отношения, этика бизнеса, практики принятия КСО*

В умовах трансформаційних соціально-економічних процесів в Україні, становленні ринкової економіки, розвитку підприємництва актуалізувалось питання соціальної відповідальності бізнесу з акцентом на його корпоративності. Сфера бізнесу формується в певному суспільному середовищі, маючи на меті розвиток і при-

бутковість в інноваційному виробництві та наданні послуг. Процес становлення бізнесу в Україні відбувається на соціальному тлі економічної нерівності, вирізняючи гостроту проблеми недовіри людей до вигодоотримувачів прибутку компаній, отриманих у власність сумнівними, з точки зору суспільної моралі, способами та вкрай низької монетарної

оцінки з боку підприємців наявних людських ресурсів, пропозиція яких на ринку праці стабільно перевищує попит. Така ситуація постійно провокує соціальну напругу, що потребує уваги та відповідного коригування, з огляду чого набуває особливої актуальності тема соціально-відповідального бізнесу. Нагальним завданням постає всебічний аналіз стану й характеру економічних відносин країни для розуміння механізмів впливу на бізнес суспільства й держави. Зміна ціннісно-нормативної бази підприємницького загалу пострадянського штибу на цивілізовану універсалістську західного зразка актуалізує тему соціальної відповідальності бізнесу як соціально схвалюваного і заохочуваного державою принципу ведення господарської діяльності. Отже, соціально відповідальний бізнес надалі функціонує як соціальний інститут, покликаний сенсово відображати взаємопов'язану цілеспрямовану діяльність бізнесу, суспільства та держави. Дослідницька спроба відстежити причини й перешкоди, що заважають реалізації цього функціонального завдання, та конкретні механізми, за допомогою яких суспільство та держава можуть сприяти формуванню соціально-відповідального бізнесу, відображена в даній статті.

Водночас актуальність проблеми соціальної відповідальності бізнесу різко зростає, коли однією з домінуючих тенденцій розбудови ринкового середовища стає масова реструктуризація підприємств в пострадянській економіці. Глобалізація позбавила українських виробників захисту від світової конкуренції національними кордонами, вони були змушені або трансформуватися в компанії міжнародного класу, або згортати виробничі потужності та виводити фінансові активи за кордон.

Вказані процеси відбуваються в площині соціальних ризиків, коли в умовах соціально-економічних криз скорочуються обсяги виробництва та закриваються нестійкі до кризових викликів підприємства, відповідно завдання зниження соціальних ризиків актуалізується, зокрема, і головне в прояві залучення міжнародного досвіду прийняття й розвитку концепції соціальної відповідальності бізнесу. Саме необхідність вивчення й використання вагомого міжнародного досвіду модернізації економіки з акцентом на соціальній відповідальності та опрацювання концепту-

ально-теоретичного апарату соціально-відповідального бізнесу виступає тригером розробки механізму його імплементації в Україні. Проблемою залишається повільний, але радше поступальний процес вибору та прийняття певного патерну соціально-відповідального бізнесу, що потребує передовсім всебічного порівняльного аналізу досвіду імплементації соціально-відповідального бізнесу в різних країнах в залежності від соціально-культурного та історичного контексту і локальних ситуативних, темпоральних умов становлення бізнесу в ході розвитку ринкових відносин на теренах України.

Дві господарські системи: капіталізм і соціалізм, отримали новий поштовх до вивчення після розпаду соціалістичної системи, виявивши, що капіталістична система теж не є монолітною в соціально-економічному, політичному та ідеологічному плані. Ініціатором поновлення дискусій про соціальну відповідальність бізнесу став французький економіст М. Альбер. У своїй роботі «Капіталізм проти капіталізму» він виділив дві моделі соціальної відповідальності бізнесу в капіталістичній системі: англосаксонську (американську або ліберальну) і рейнську (європейську або неоліберальну) (Альбер, 1998). Ці моделі СВБ є базовими і відрізняються переважно лише рівнем присутності держави. В країнах рейнської моделі (stakeholder model) існує розуміння підприємства як «спільної справи», «людського співтовариства», а в Японії навіть як «виробничої родини». В Німеччині та кількох європейських державах законодавчо закріплене право на участь працівників в управлінні підприємством, обов'язкове медичне страхування, пенсійне регулювання, природоохоронній діяльності підприємств. В Японії навпаки ця практика не має формального закріплення та здійснюється на основі культурних традицій.

В цілому питання державного регулювання КСВ передбачає розробку єдиного юридично обґрунтованого стандарту соціально-відповідальної поведінки бізнес-структур, створює основу для здійснення державного моніторингу та контролю підготовки нефінансової звітності, забезпечує можливість протиставляти нефінансову інформацію та проводити порівняльний аналіз з боку інвесторів та регулюючих органів. У низці країн обов'язковому державному регулюванню підлягають

окремі аспекти соціальної активності компаній. Відомо, що у Бельгії, Данії, Фінляндії, Швеції, Греції, Німеччині, Індонезії, Люксембурзі, Голандії, Малайзії та інших країнах розроблено нормативні акти, які встановлюють обов'язковість регулювання КСВ.

В англосаксонських країнах отримала розповсюдження практика добровільного прийняття зобов'язань у вигляді кодексів компаній і ділових асоціацій, а не законодавчих змін корпоративного управління. Пріоритетним напрямком діяльності компанії в англосаксонській моделі соціальної відповідальності є благодійна діяльність. У Сполучених Штатах загальна сума пожертв благодійних організацій дорівнює майже 1,7% ВВП. Однак, у світовій практиці доброчинність посідає малу частку (біля 3%) від загального обсягу соціально-відповідальних програм компаній, позаяк бізнес сприяє вирішенню актуальних соціальних проблем, зміцнюючи довіру населення та своїх клієнтів до себе.

За даними порівняльного аналізу можна зазначити суттєві відмінності наведених двох моделей: різняться джерела регулювання діяльності підприємств та ідеологія бізнесу, хоча обидві системи існують та діють у світі паралельно. Проте в розвинених країнах найбільші промислові підприємства, які досягли певного рівня стабільності бізнесу, дотримуються переважно рейнської моделі соціальної відповідальності бізнесу, коли компанія дотримуючись низки принципів, серед яких: прозорість, керованість та стабільність, піклування та надійність рівноправного представника міста, району, регіону. Канадська модель соціальної відповідальності передбачає акцент на удосконаленні якості продукції та безпечності робочих місць, і загалом враховувала характерні особливості американських, європейських та австралійських моделей соціальної відповідальності бізнесу.

Дотримання принципів соціальної відповідальності бізнесу дозволяє корпорації досягнути таких результатів: збільшити прибутки, прискорити темпи росту; отримати доступ до соціально-відповідальних інвестицій завдяки тому, що при їх розподілі інвестори беруть до уваги показник, який характеризує діяльність компанії у соціальній та етичних сферах, в сфері захисту навколишнього середовища; покращити свою репутацію, зробити бренд привабливішим; підвищити лояльність

споживачів до продуктів певної компанії з прийняттям відповідальності перед навколишнім середовищем та інших соціальних аспектів; обґрунтувати для споживачів високі ціни продуктів через придбання дорожчих «відповідальних» товарів; залучити та утримати співробітників завдяки відповідності цінностей; підвищити якість виробництва продукції; скоротити претензії з боку контролюючих органів; підвищити ефективність управління ризиками.

Всі ці ефекти сприяють підвищенню конкурентоспроможності компанії та скороченню операційних витрат, ефективності використання електроенергії або продажу перероблених матеріалів. У підсумку такі зусилля призводять до зміцнення ринкових позицій корпорації та зростання прибутку, а кошти, затрачені на реалізацію програм соціальної відповідальності набувають змісту соціальних інвестицій.

Концепція соціальних інвестицій – це підхід, що базується на розумінні найбільш прагматичної форми здійснення КСВ, що виступає підґрунтям для спільних інтересів акціонерів та інших груп соціальних партнерів. Соціально-відповідальне інвестування (СВІ) – це новий ринок, що стрімко розвивається разом із багатьма спеціалізованими скринінговими агенціями (нефінансовими аналітиками), які використовують низку різних інструментів і систем вимірювання. Ідея соціального інвестування пов'язана не тільки з визнанням принципу оберненості витрат на соціальні програми, але й з визначеними стратегіями соціально-відповідального бізнесу, характерними для сучасності (Midgley, 2017). В цьому аспекті концепції соціальних інвестицій протистоїть традиційна практика доброчинності та філантропії, яка здійснюється у вигляді грошової та товарної допомоги доброчинним, соціальним та культурним організаціям. Соціальне інвестування ж навпаки визначають як політику різнобічної участі у житті суспільства, яка не обмежується матеріальною та фінансовою допомогою з прибутку компанії, бо передбачає також участь працівників корпорації у підтримці суспільства, їх активного залучення в обговорення важливих питань територіального значення, участі у спільних соціальних проектах з іншими компаніями тощо. Для соціально-відповідального інвестування значну роль відіграє вплив інвесторів

на компанії, їхню здатність за допомогою інструментів фінансового ринку або акціонерів впливати на вартість та розвиток корпорації, а також важливість громадської думки, інформованість стейкхолдерів бізнесу шляхом публікації соціальної звітності, висновків соціального аудиту та формування рейтингу компанії. Поняття КСВ та СВІ схожі, але не тотожні: якщо КСВ вважається добровільним внеском компаній у сталий розвиток, то соціально-відповідальне інвестування є застосуванням принципів КСВ та сталого розвитку у прийнятті рішень щодо фінансових вкладень. Крім того, соціальні інвестиції містять також і державні інвестиції у соціальну сферу та інституціональні соціальні інвестиції, що вважається одним із способів досягнення сталого розвитку.

На сьогодні у світі найбільшого розповсюдження отримали три типи стратегії участі бізнесу у соціальній сфері (традиційна доброчинність, стратегічна доброчинність та соціальні інвестиції), які різняться за результатами бізнес діяльності. Однак найважливішою відмінністю соціального інвестування від традиційної доброчинності є те, що при виборі грантоотримувача використовують критерії соціальної відповідальності, завдяки чому здійснюється мультиплікація принципів соціальної відповідальності бізнесу та розширення сфери їх застосування.

У сучасних умовах спостерігається посилення впливу чинників, які загострюють необхідність запроваджувати КСВ бізнесу, а саме: трансформація структури виробництва та споживання; обмеженість ресурсів; зміни у глобальній економіці; погіршення стану навколишнього середовища; динаміка політичних процесів; демографічні зміни.

Не дивлячись на 70 років дискурсу, КСВ досі залишається дискусійною концепцією у розвинених країнах і нових економіках на пострадянському просторі без ґрунтовної теоретичної бази, тому і в Україні існують певні ускладнення пізнання її сутності в обґрунтуванні необхідності прийняття. Разом з тим тема соціальної відповідальності широко використовується як платформа для обговорення ролі бізнесу у суспільстві, що визначає важливість та продуктивність звернення дослідників до неї в контексті вивчення розвитку культури підприємництва пострадянських країн, де прийняття КСВ відбувається під

впливом загальносвітових тенденцій.

З метою визначення особливостей процесу інституціоналізації соціально відповідального бізнесу в Україні, важливо також вивчити досягнення інших країн пострадянського простору по запровадженню КСВ бізнесу, серед яких, наприклад, Росія, Білорусь, Казахстан. Це перші країни, які виходили на міжнародні ринки та стикались із провідними практиками ведення бізнесу у розвинених країнах, внаслідок чого саме в цих країнах був зазначений високий рівень формалізації інституціоналізації КСВ, розгалуженість різних видів стейкхолдерів, прагнення до відповідності загальносвітовим тенденціям у бізнес-секторі.

Історія розвитку КСВ в Росії починається в 2000-х рр., коли здійснювалась інституціоналізація благодійництва зі спонукую до формування концептуальних основ соціальної відповідальності бізнесу. Однак основні проблеми розвитку КСВ у Росії пов'язані зі слабо оформленим публічним запитом на соціальну активність приватного сектору. Наслідком такої «добровільно-примусової» доброчинності виявився низький рівень ефективності соціальних програм бізнесу. Результат аналізу мотивації КСВ в умовах російської бізнес-практики підтверджує «статистську» природу соціальної відповідальності російського бізнесу. Головною рушійною силою у реалізації програм соціально-відповідального бізнесу виступає держава та місцеві органи влади.

У Білорусі саме уряд став ініціатором та основною рушійною силою КСВ, тим самим створюючи сприятливі умови для соціально-відповідальної поведінки білоруських та іноземних підприємств. Значна кількість компаній у Казахстані почала інтегрувати КСВ в організаційне управління, запроваджуючи спеціальний бюджет, відповідну структуру управління на рівні правління, систему моніторингу та оцінки програм, стратегії соціальної відповідальності, ради з КСВ, нефінансову звітність.

В Україні системне поширення ідей соціальної спрямованості та соціальної активності бізнесу було започатковано 1996 року Українською асоціацією якості та Українським союзом промисловців та підприємців (УСПП) одночасно з запровадженням принципів всеохоплюючого управління на основі

якості (TQM), зокрема проведення конкурсів організаційної досконалості за моделлю EFQM. Враховуючи актуальність та важливість питання, на початку 2003 року Міжнародна організація із стандартизації (ISO) створила Стратегічну консультативну групу з питань соціальної відповідальності, яка у 2004 році представила звіт, одним з пунктів якого була рекомендація щодо необхідності розробки стандарту серії ISO з соціальної відповідальності.

Проте категорією «соціальна відповідальність бізнесу» в Україні почали оперувати від 6 грудня 2005 року, коли в Києві Представництвом ООН в Україні було проведено Форум «Соціальна відповідальність бізнесу та Глобальний Договір». Головним завданням цього заходу було визначення та мобілізація основної групи українських компаній у створенні Української мережі Глобального договору, зацікавлених у реалізації завдань покращення стандартів бізнесу, керуючись принципами соціальної відповідальності та етики бізнесу (Global Compact). У 2011 році було відкрито Центр взаємодії бізнесу та суспільства – експертну організацію з питань КСВ та сталого розвитку, а місія Центру – розвиток взаємодії бізнесу та суспільства через популяризацію КСВ. Діяльність Центру базується на таких принципах: діалог зі всіма зацікавленими сторонами, прозорість обговорень та прийняття рішень, підзвітності, висока якість комунікацій, ефективність у реалізації проектів та послуг.

В рамках проекту «Розробка національного порядку денного з КСВ», який реалізує Центр розвитку КСВ, 19 січня 2011 року 17 українських компаній та організацій підписали «Декларацію про відповідальне бізнес-партнерство», взявши зобов'язання працювати над просуванням принципів прозорості та чесного ведення бізнесу, захисту прав людини, у тому числі в сфері трудових відносин, охорони навколишнього середовища та безпеки праці включно з постачальниками та партнерами. Загалом обговорення актуальних питань КСВ відбувалось на багатьох регулярних семінарах і конференціях, які й стали інструментальним засобом прийняття, поширення, формування декларативного бізнес співтовариства довкола ідеї соціально відповідального бізнесу в Україні (за безпосередньої участі Ростислава Курінка в

організації цих заходів).

З метою визначення мотиваційних чинників прийняття КСВ в Україні автором було здійснене в 2012 році (у співпраці з дослідниками Хартфордширської бізнес-школи, Велика Британія) експертне опитування 19 керівників українських компаній для пошуку дійсних причин залучення до КСВ, паралельно із вивченням фінансової та ділової документації, котре засвідчило певну перевагу інструментальної складової задля підвищення конкурентності над соціальною та етичною складовими в мотиваційній структурі, хоча загальною для всіх респондентів причиною прийняття КСВ була орієнтація на фінансову вигоду з врахуванням сучасних тенденцій міжнародної культури ведення бізнесу. Важливим дослідницьким здобутком виявилось вагомість етичної складової, навіть як культурно іманентної в артикуляції спонукальних мотивів українських бізнесменів, що дало підстави для висновку про прийняття КСВ здебільшого як низової, не державної, ініціативи (Kurinko, 2012).

Якісне дослідження практик прийняття бізнесом концепції соціальної відповідальності (КСВ) в Україні показало важливість врахування аспектів етики бізнесу, що довгий час не мало необхідного відображення в науково-дослідницькій перспективі, позаяк вітчизняні науковці цьому питанню не приділяли достатньої уваги. На тлі поодиноких вітчизняних публікацій з етики відповідальності, як-то монографії А. Єрмоленка (1994), в 2000-і роки помітний був дослідницький внесок Г. Алоні (Г. Алоні, 2008) з вивчення соціально-філософського аспекту етики бізнесу в Україні, допоки питання морального виміру економіки та бізнесу не набуло свого поширення в темі економічної ефективності завдяки діяльності групи дослідників Університету банківської справи НБУ під керівництвом Г. Хоружого (2009) та нарешті дійшло свого повноцінного наукового прояву як соціально-етичної проблеми в колективній праці українських філософів під керівництвом А. Єрмоленка «Соціальна відповідальність як основна цінність інституалізації сучасного суспільства» (2016). Варто наголосити, що саме з розвитку становлення соціально відповідального бізнесу в Україні соціальна відповідальність як наукова перспектива набула свого повноцінного статусу в сучасній

українській соціології (Іващенко, & Курінько, 2018). Підтвердженням цього свідчать праці О. Безрукової (2015) та колективна монографія за редакції В. Резніка «Формування відповідального суспільства: держава, політичні рухи, бізнес» (2019).

В результаті вивчення генези становлення соціально-відповідального бізнесу в Україні було виявлено ряд важливих факторів, які особливо вплинули на інституалізацію КСВ в країні, а саме:

1. Структура економіки. Довгий час зберігалась переважна роль, металургії, машинобудування, хімічної промисловості, а отже розвиток КСВ значно залежав від політики компаній у цьому секторі економіки.

2. Іноземні інвестиції. Іноземні компанії та спільні підприємства, як очікувалось, очолюють розвиток КСВ, надаючи найкращу міжнародну практику в цій сфері. В Україні частка респондентів, які сприймають міжнародні компанії як більш соціально відповідальні, ніж місцеві, є найвищою серед усіх країн СНД, де проводилося обстеження.

3. Неефективна система соціального захисту. Багато компаній успадкували велику соціальну інфраструктуру (дитячі садки, будинки відпочинку, тощо), яку вони продовжують утримувати, вважаючи це діяльністю з КСВ. Також негаразди в нереформованих системах охорони здоров'я та освіти в Україні спонукають компанії підтримувати ці сфери.

4. Слабкість місцевих громад. Саме процес децентралізації фінансів в Україні призводить до зміни політики формування місцевих бюджетів з центрального бюджету, що довгий час обмежував стимули та можливості органів місцевого самоуправління у реалізації соціальних та інших програм, знижуючи залучення регіональних компаній для сприяння місцевого розвитку.

5. Відсутність інституційної підтримки. Україна не спромоглася до ні спеціального урядового органу, який міг би запроваджувати інструменти, стандарти й методики реалізації політики КСВ, ні розвиненої мережі неурядових організацій, які б могли підтримувати діяльність КСВ.

6. Трудове законодавство. Практика КСВ, пов'язана з робочою силою підприємства, повинна концентруватися на забезпеченні дотримання законів про працю, а не на порушенні їх. Україна має прийнятний рівень

формальних зобов'язань, але про належний рівень їхнього виконання все ще не йдеться, позаяк є численні порушення існуючих норм і вимог законодавства. Найбільш доцільним у цьому контексті є ухвалення відповідної Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, яка має чітко зафіксувати позицію держави у цій сфері. Прийняття такого документа безумовно сприятиме покращенню репутації бізнесу всередині країни і за її межами, продемонструє прагнення України рухатися в руслі сучасних європейських і світових тенденцій, дотримуватися концепції сталого розвитку, відповідально ставитися до проблем суспільства і навколишнього середовища. Окремі положення авторського дослідження було використано при розробці тексту концепції Національної стратегії з корпоративної соціальної відповідальності в рамках роботи на посаді секретаря Робочої групи експертів з соціальної відповідальності бізнесу при Адміністрації Президента України 2013 року (Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні). Сутність КСВ та соціальні механізми запровадження КСВ в Україні були відображені Р. Курінько в авторській монографії «Освоюємо КСВ: просто про складне», що стала одним із перших методичних посібників імплементації КСВ на пострадянському просторі (2011).

Загалом на основі здійсненого аналізу тенденцій розвитку КСВ у світі та на пострадянському просторі, зокрема в Україні, автором було наголошено на важливості зафіксованих дослідницьким способом наступних аспектів: 1) представники компаній найчастіше дотримуються підходу розумного егоїзму, обґрунтовуючи власну позицію тим, що вважають участь у програмах соціальної відповідальності фактором покращення іміджу у сприйнятті його державними органами влади, споживачами, партнерами, що сприятиме росту економічних показників діяльності фірми; 2) спостерігається тенденція до схвалення західної ділової культури (партнерів та інвесторів) та влади; 3) успішність бізнесу здебільшого обумовлена лояльним ставленням з боку партнерів та інвесторів, тому що КСВ сприймається як чесне ведення бізнесу, коли контрагентом виступають громадяни, з метою дотримання прав споживачів; 4) ініціатором програм соціальної від-

повідальності бізнесу виступає держава та місцева влада, а безпосередніми акторами – майже виключно представники великого бізнесу; 5) представники малого та середнього бізнесу нечасто усвідомлюють себе суб'єктами соціально-відповідального бізнесу та не сприймаються саме такими суспільством; 6) представники бізнесу досі не сприймають необхідність соціальної активності здебільшого тому, що відчують економічні ускладнення та несприятливі умови ведення бізнесу; 7) представники великого бізнесу беруть участь у соціальних програмах, ініційованих державою та муніципальною владою.

Висновки

Отримані результати соціологічного дослідження проблем соціальної відповідальності в економічній сфері надають нові методологічні можливості для сприяння практичному становленню соціально-відповідального бізнесу, підготовки персоналу, формування кодексів корпоративної поведінки та етики бізнесу в Україні, серед яких виділяються наступні.

1. Соціальними передумовами формування та поширення концепції соціальної відповідальності бізнесу послужили такі тенденції постіндустріального суспільства, як прискорення процесу організаційних змін у сфері виробництва та посилення конс'юмеристських очікувань у сфері масової суспільної свідомості.

2. Стійкою тенденцією в сучасному світі, в тому числі й в Україні є розширення соціальної функції бізнесу за межі мінімально визначених суспільством зобов'язань.

3. Інституціоналізація соціальної від-

повідальності бізнесу в сучасному світі перетворює цей рух в інструмент глобалізації. Компанії, які відмовляються слідувати її принципам, виключаються з глобальної системи економічної взаємодії, їх конкурентні можливості суттєво знижуються.

4. Основні фактори, що визначають специфічність формування соціально відповідальних практик в Україні: усталеність соціальних очікувань населення по відношенню до держави; недостатня сформованість суспільних очікувань від соціальної відповідальності бізнесу; високий ступінь об'єктивної залежності бізнесу в пострадянських умовах від політики, держави та місцевих органів влади; концепція соціально відповідального бізнесу в нашій країні все ще недостатньо проявляє властиві їй функції консолідації та глобалізації, не виступає джерелом об'єднання представників усіх рівнів вітчизняного бізнесу; в основі діяльності українських підприємств в сучасних умовах повинні бути не лише запозичені західні взірці соціальної відповідальності бізнесу, але й принципи синергетичної взаємодії бізнесу з державною та муніципальною владою, що враховує вітчизняну специфіку соціально-економічного середовища та управлінських традицій. При цьому, на відміну від інших пострадянських країн (Росія, Білорусь, Казахстан) соціальна відповідальність українського бізнесу не має «етатистської» природи, коли головним «локомотивом» у реалізації програм соціально відповідального бізнесу виступає держава і місцеві органи влади, радше навпаки, має суттєві особливості культурного та соціально-економічного походження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Альбер М. Капитализм против капитализма. Москва : Экономическая школа, 1998. 296 с.
- Алоні Г. Етика бізнесу: соціально-філософський аспект: автореф. канд... філос. Київ : Академія педагогічних наук України. Інститут вищої освіти, 2008. 16 с.
- Безрукова О. А. Відповідальність в сучасному світі: соціологічні інтерпретації та емпіричні студії : монографія. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу «Хортицький нац. навчально-реабіліт. центр», 2015. 308 с.
- Ермоленко А. Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). Київ: Наук. думка, 1994. 200 с.
- Іващенко О., Куринько Р. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: актуалізація суспільно проєктивного профілю. Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. Вип. 10 (21). С. 211–223.
- Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні. URL: svb.ua/default/files/201108_koncepciya_nacionalnoyi_strategiyi_svb.pdf
- Куринько Р. Осваиваем КСО: просто о сложном. Київ : Изд-во «Журнал «Радуга», 2011 204 с.
- Моральний вимір економіки. Соціальна відповідальність бізнесу та економічна ефективність / за ред. Хоружого Г.Ф. Київ : УБС НБУ, 2009. 255 с.
- Соціальна відповідальність як основна цінність інституалізації сучасного суспільства / відпов. ред. А. Ермоленко. Київ : Наук.думка, 2016. 304 с.

Формування відповідального суспільства: держава, політичні рухи, бізнес / за заг. ред. В.Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 266 с.

Global Compact. URL: www.globalcompact.org.ua

Kurinko R. Corporate social responsibility in Ukraine: cynical utilitarianism or Aristotelian 'Common Good'? Hollinshead, Graham; University of Hertfordshire, 2012. 21 p. (UH Business School Working Paper). URL: <https://uhra.herts.ac.uk/handle/2299/8739>.

Midgley J. Social investment: concepts, uses and theoretical perspectives. Social investment and Social Welfare / J. Midgley, E. Dahl, A. Conly Wright. Edward Elgas Publishing, 2017. P. 13–32.

REFERENCES

Alber, M. (1998). Kapitalizm protiv kapitalizma [Capitalism against capitalism]. Moskva: Ekonomicheskaya shkola [in Russian].

Aloni, H. (2008). Etyka biznesu: sotsialno-filosofskyi aspekt [Business ethics: socio-philosophical aspect]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv: Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. Instytut vyshchoi osvity [in Russian].

Bezrukova, O. A. (2015). Vidpovidalnist v suchasnomu sviti: sotsiolohichni interpretatsii ta empirychni studii [Responsibility in the modern world: sociological interpretations and empirical studies]. Zaporizhzhia: Vyd-vo komunalnoho zakladu «Khortytskyi nats. navchalno-reabilit. tsentr» [in Ukrainian].

Ermolenko, A. N. (1994). Etyka otvetstvennosti y sotsyalnoe butye cheloveka (sovremennaya nemetskaya prakticheskaya fylosofiya) [Ethics of responsibility and social existence of the person (modern German practical philosophy)]. Kyiv: Nauk. dumka [in Russian].

Global Compact. Retrieved from www.globalcompact.org.ua

Ivashchenko, O., & Kurinko, R. (2018). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v Ukraini: aktualizatsiia suspilno proektyvnoho profilu [Social responsibility of business in Ukraine: actualization of socially projective profile]. Sotsialni vymiry suspilstva. Zbirnyk naukovykh prats – Social dimensions of society. Collection of scientific works, 10 (21), 211–223. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.

Khoruzhiy, H. F. (Ed.). (2009). Moralnyi vymir ekonomiky. Sotsialna vidpovidalnist biznesu ta ekonomichna efektyvnist [The moral dimension of the economy. Social responsibility of business and economic efficiency]. Kyiv: UBS NBU [in Ukrainian].

Kontseptsiiia Natsionalnoi stratehii sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu v Ukraine [Concept of the National Strategy of Corporate Social Responsibility in Ukraine]. Retrieved from svb.ua/default/files/201108_koncepciya_nacionalnoyi_strategiyi_svb.pdf [in Ukrainian].

Kurinko, R., & Filosof, J. (2012). «Corporate social responsibility in Ukraine: cynical utilitarianism or Aristotelian Common Good ? Hollinshead, Graham; University of Hertfordshire (UH Business School Working Paper). Retrieved from <https://uhra.herts.ac.uk/handle/2299/8739>.

Kuryenko, R. (2011). Osvayvaem KSO: prosto o slozhnom [Mastering CSR: just about the complex]. Kyiv: Yzd-vo «Zhurnal «Raduha» [in Russian].

Midgley J. Social investment: concepts, uses and theoretical perspectives. Social investment and Social Welfare. J. Midgley, E. Dahl, A. Conly Wright (eds.). (pp. 13–32). Edward Elgas Publishing, 2017.

Reznik, V. K. (Ed.). (2019). Formuvannya vidpovaidalnoho suspilstva: derzhava, politychni rukhy, biznes [Formation of a responsible society: the state, political movements, business]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Yermolenko, A. K. (Ed.). (2016). Sotsialna vidpovidalnist yak osnovna tsinnist instytualizatsii suchasnoho suspilstva [Social responsibility as the main value of the institutionalization of modern society]. K.: Nauk.dumka [in Ukrainian].

Курінко Ростислав

Здобувач

Інститут соціології Національної академії наук України

Email: olgivash@gmail.com

Kurinko Rostyslav

Applicant

Institute of sociology National Academy of Sciences of Ukraine

Цитування: Курінко, Р. (2020). Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: проблеми прийняття та становлення. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 38–46. doi: 10.15421/1720110

Citation: Kurinko, R. (2020). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v Ukraini: problemy pryiniattia ta stanovlennia [Social business responsibility in Ukraine: problems of acceptance and formation]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 38–46. doi: 10.15421/1720110

Стаття надійшла / Article arrived: 07.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2020

Компетентностный подход к образованию: социологическая концептуализация сквозь призму диспозиционной теории

Ирина Нечитайло, Харьковский национальный университет внутренних дел

Оксана Борюшкіна, Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева

Статья посвящена проблематике компетентностного подхода к реализации образовательного процесса и оценке его результатов. Отмечается, что в современной науке имеет место концептуальная рассогласованность относительно смысла понятия компетентности, что ведет к непониманию, «что именно» и «как именно» нужно формировать в системе образования и в образовательном процессе. Подчеркивается актуальность поиска достаточных теоретико-методологических оснований для полноценной научной (в т. ч. социологической) концептуализации понятия компетентности. В качестве таковых предлагается рассматривать диспозиционную теорию и концепцию В. Ядова. Таким образом, цель статьи состоит в социологической концептуализации компетентности и компетентностного подхода к образованию, сквозь призму диспозиционной теории. Для достижения поставленной цели анализируются различные дефиниции понятия компетентности. Подчеркивается важность мотивационной составляющей компетентности, которая, на основе ценностно-смыслового толкования, определяет заинтересованность определенным знанием и готовность к его практическому применению. Делается акцент на том, что мотивы являются базовым структурным элементом, как компетентности, так и диспозиции. Данный тезис становится исходным пунктом для выстраивания автором концептуальных взаимосвязей между компетентностью и определенными личностными диспозициями. Обосновывается целесообразность рассмотрения компетентностного подхода сквозь призму диспозиционной теории, что открывает перспективы для выработки релевантных инструментов измерения компетентностей. Доказывается, что концепция диспозиционной (само) регуляции В. Ядова обладает достаточной объясняющей силой, чтобы послужить теоретико-методологическим базисом для налаживания процесса формирования и развития компетентностей в системе образования путем создания специальных образовательных условий, организации образовательного пространства образовательного учреждения. Делается вывод о том, что взгляд на компетентностный подход сквозь призму диспозиционной теории, выведение логических взаимосвязей между компетентностями и диспозициями, позволяет рассматривать первые как составляющие габитуса.

Ключевые слова: *габитус, диспозиция, диспозиционная концепция В. Ядова, диспозиционная теория, компетентность, компетентностный подход, компетенция, образование, образовательная практика*

Competence-based approach to education: sociological conceptualization through the prism of dispositional theory

Iryna Nechitailo, Kharkiv National University of Internal Affairs

Oksana Boriushkina, Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev

The article is devoted to the problems of the competency-based approach to the implementation of the educational process and the evaluation of its results. It is noted that in modern science there is a conceptual inconsistency regarding the meaning of the competence concept, which leads to a misunderstanding of “what exactly” and “how exactly” should be formed in the educational system and in the educational process. The relevance of the search for sufficient theoretical and methodological foundations for a full-fledged scientific (including sociological) conceptualization of the concept of competence is emphasized. As such, it is proposed to consider the disposition theory and V. Yadov’s conception. Thus, the purpose of the

article is to sociological conceptualization of competence and the competence-based approach to education, through the prism of dispositional theory. To achieve this goal, various interpretations of the competence concept are analyzed. The importance of the motivational component of competence is emphasized, which, on the basis of the value-semantic interpretation, determines the interest in certain knowledge and readiness for its practical application. Emphasis is placed on the fact that motives are the basic structural element of both competence and disposition. This becomes the starting point for the author to build a conceptual relationship between competence and certain personal dispositions. The expediency of considering the competency-based approach through the prism of dispositional theory is substantiated, which opens up prospects for the development of relevant tools for measuring competencies. It is proved that the V. Yadov's conception of dispositional (self)regulation has sufficient explanatory power to serve as a theoretical and methodological basis for establishing the process of formation and development of competencies in the education system by creating special educational conditions, organizing the education space and the environment of the education institution. It is concluded that the consideration of the competence approach through the prism of dispositional theory, the derivation of logical relationships between competencies and dispositions, allows us to consider the former as components of habitus.

Keywords: *habitus, disposition, V. Yadov's disposition conception, disposition theory, competence, competency-based approach, education, educational practice*

Компетентнісний підхід до освіти: соціологічна концептуалізація крізь призму диспозиційної теорії

Ірина Нечитайло, Харківський національний університет внутрішніх справ

Оксана Борюшкіна, Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Статтю присвячено проблематиці компетентнісного підходу до реалізації освітнього процесу і оцінці його результатів. Зазначається, що в сучасній науці має місце концептуальна неузгодженість щодо змісту поняття компетентності, яка веде до нерозуміння, «що саме» і «як саме» потрібно формувати в системі освіти і в освітньому процесі. Підкреслюється актуальність пошуку достатніх теоретико-методологічних підстав для повноцінної наукової (зокрема, соціологічної) концептуалізації поняття компетентності. Серед таких пропонується розглядати диспозиційну теорію і концепцію В. Ядова. Таким чином, мета статті полягає в соціологічній концептуалізації компетентності та компетентнісного підходу до освіти, крізь призму диспозиційної теорії. Для досягнення поставленої мети аналізуються різні дефініції поняття компетентності. Наголошується на важливості мотиваційної складової компетентності, яка, на основі ціннісно-сміслового тлумачення, визначає зацікавленість певним знанням і готовність до його практичного застосування. Робиться акцент на тому, що мотиви є базовим структурним елементом як компетентності, так і диспозиції. Цей тезис стає вихідним пунктом для вибудовування автором концептуальних взаємозв'язків між компетентністю і певними особистісними диспозиціями. Обґрунтовується доцільність розгляду компетентнісного підходу крізь призму диспозиційної теорії, що відкриває перспективи для вироблення релевантних інструментів вимірювання компетентностей. Доводиться, що концепція диспозиційної (само)регуляції В. Ядова має достатню пояснюючу силу, щоб слугувати теоретико-методологічним базисом для налагодження процесу формування і розвитку компетентностей у системі освіти шляхом створення спеціальних освітніх умов, організації освітнього простору закладу освіти. Робиться висновок стосовно того, що погляд на компетентнісний підхід крізь призму диспозиційної теорії, виведення логічних взаємозв'язків між компетентностями і диспозиціями, дозволяє розглядати перші як складові габітусу.

Ключові слова: *габітус, диспозиція, диспозиційна концепція В. Ядова, диспозиційна теорія, компетентність, компетентнісний підхід, компетенція, освіта, освітня практика*

Введение

Компетентностный подход представляет собой один из наиболее популярных и распространенных в мире подходов к реализации образовательного процесса и определению его результатов. Страны Западной Европы и Америки начали применять данный подход значительно раньше, чем Украина. Мы же сейчас находимся на пике его практической имплементации, в то время как в странах, в которых он реализуется почти полвека, с каждым годом нарастает его критика, связанная, прежде всего, с невозможностью объективно оценить, отследить, измерить степень сформированности тех или иных компетенций (Gervais, 2016, p. 100; Lassnigg, 2015). На наш взгляд, это проблема не столько «невозможности», сколько отсутствия релевантных методик измерения. Поиск и разработка таких методик во многом зависит от степени научной проработанности и эмпирической операционализации понятия «компетентность».

Проблематика компетентностного подхода является междисциплинарной и активно исследуется представителями различных наук. К числу отечественных и зарубежных ученых, посвятивших свои научные труды развитию представлений о компетентностном подходе, раскрытию перспективных направлений его реализации, а также поиску методов измерения компетентностей, следует отнести В. Байденко (2005), М. Бершадскую (2019), Л. Богачева (2012), Н. Глебову (2018), Л. Гуцан (2018), И. Зимнюю (2004; 2008), Н. Иваненко, Е. Кондратьева, Т. Кореньюгина, Е. Ксенофонтова (2014), В. Кузнецова, А. Петрова (2005), Н. Пехова, Г. Резника (2011), А. Ручку (2017), В. Сенашеенко (2010), А. Серову, М. Федулову (2008), В. Хорешмана (2017), С. Чемезова, Е. Чепуренко, А. Черноморову, Л. Щербакова (2015), В. Юнчик (2013) и др. На фоне того, что в отечественной образовательной и научной практике компетентностный подход реализуется и тщательно исследуется на протяжении последних 20 лет, наблюдается концептуальная несогласованность в смыслах, которые закладываются в понятие компетентности. Непонимание сущности этого понятия ведет к непониманию, «что именно» и «как именно» необходимо формировать в системе образования и в образовательном процессе, в том

числе и на каждом образовательном уровне. Актуализируется необходимость поиска достаточных теоретико-методологических оснований для полноценной научной (в том числе, социологической) концептуализации понятия компетентности. В этой статье в качестве одного из таких оснований будет рассмотрена диспозиционная концепция В. Ядова.

Цель данной статьи состоит в социологической концептуализации компетентности и компетентностного подхода к образованию сквозь призму диспозиционной теории.

Результаты исследования

Родиной компетентностного подхода считается Северная Америка, а его основателем – американский лингвист Н. Хомский. Довольно быстро этот подход получил распространение в большинстве стран Западной Европы, где он активно внедрялся с конца 1960-х – начала 1970-х гг. В Украине компетентностный подход эпизодически применялся с конца 1980-х гг. Его внедрение в образовательную практику переходит к активной стадии после присоединения Украины к Болонскому процессу в 2003 г. На сегодняшний день компетентностный подход в полной мере не реализуется современными отечественными учебными заведениями, несмотря на все его преимущества. Основной причиной этого является не(до)понимание его результатов, что отчасти обусловлено неопределенностью на уровне дефиниций. Так, анализ специальной научной литературы показывает, что весьма проблематичным представляется четкое смысловое разграничение таких терминов, как «компетентность» и «компетенция».

Дело в том, что в странах, в которых компетентностный подход зародился, употребляется только один термин – competence, что снимает проблему терминологической неопределенности. В современной отечественной, как и ближнего зарубежья, научной литературе нередко можно встретить взаимозамещение понятий – когда термины «компетентность» и «компетенция» используются как синонимы, или разными авторами разграничиваются прямо противоположным образом.

Наиболее типичными являются следующие определения компетентности:

– наличие знаний и опыта, необходимых

для эффективной деятельности в определенной предметной области;

- качество человека, который обладает всесторонними знаниями в определенной области;

- способность к осуществлению определенного социального (взаимо)действия, квалификационная характеристика индивида во время его включения в определенную деятельность;

- потенциальная готовность решать задачи «со знанием дела»; включает в себя содержательный (знания) и процессуальный (умения) компоненты и предполагает понимание сущности проблемы и умение ее решать;

- результат постоянного обновления знаний, владение новой информацией для успешного применения этих знаний в конкретных условиях.

На наш взгляд, наиболее точное и полное определение компетентности, которое синтезирует основные идеи всех приведенных выше трактовок, предложено в действующем законе Украины «Об образовании», где компетентность определяется как «динамическая комбинация знаний, умений, навыков, способов мышления, взглядов, ценностей, других личных качеств, которая определяет способность человека успешно социализироваться, осуществлять профессиональную и/или дальнейшую учебную деятельность» (Закон України «Про освіту», 2020).

Достаточно интересной и заслуживающей внимания с точки зрения эмпирической операционализации компетентности, представляется точка зрения зарубежного исследователя М. Чошанова, который рассматривает компетентность как совокупность четырех признаков: 1) мобильность и оперативность знаний; 2) гибкость метода – как умение применять тот или иной метод, наиболее уместный в определенных условиях и в определенное время; 3) критичность мышления как способность выбирать среди множества решений наиболее оптимальное, умение аргументированно опровергать ложные решения и ставить под сомнение неэффективные (Чошанов, 1997, с. 25). Ученый выделяет такие маркеры компетентности: уровень усвоения знаний и умений (качество знаний и умений); диапазон знаний и умений; способность решать специальные

задачи; способность рационально организовывать и планировать свою работу; способность использовать знания в нестандартных ситуациях (быстро адаптироваться к изменениям и т. д.) (Чошанов, 1997, с. 27).

Что касается термина «компетенция», то типичными являются следующие его трактовки:

- базовое качество индивидуума, включающее в себя совокупность взаимосвязанных качеств личности, необходимых для качественной продуктивной деятельности;

- личностная способность специалиста (сотрудника) решать определенные профессиональные задачи;

- формально описанные требования к личностным, профессиональным и другим качествам сотрудников компании, организации и т. п.;

- круг вопросов и явлений, в которых данное лицо является экспертом;

- способность устанавливать связи между знанием и ситуацией, определять процедуру, которая является наиболее приемлемой для разрешения конкретной проблемы.

Как видим, приведенные выше перечни типичных трактовок компетентности и компетенции весьма близки по своему содержанию. В. Метаева объясняет эту ситуацию тем, что оба термина являются взаимообусловленными: человек не может быть компетентным, не обладая набором соответствующих компетенций (Метаева, 2006, с. 58).

А. Хуторской разграничивает понятия «компетенция» и «компетентность» как «общее» и «индивидуальное». Он пишет: «Компетенция означает «круг вопросов», в которых человек хорошо осведомлен. Компетентный в определенной области человек обладает соответствующими знаниями и способностями, что позволяет ему обоснованно судить об отрасли и эффективно действовать в ней... Компетентность – обладание человеком соответствующей компетенцией, которая, в свою очередь, включает и его личностное отношение к предмету деятельности...» (Хуторской, 2002, с. 60).

Как отмечает В. Шадриков, «компетенция не относится к индивиду как субъекту деятельности, а имеет отношение к кругу вопросов, связанных с определенной деятельностью. Компетенции – это функциональные задачи, связанные с деятельностью.

Зато компетентности привязаны к субъекту деятельности. Они являются приобретением личности, благодаря чему она может решать конкретные задачи» (Шадриков, 2007, с. 10).

Исходя из вышеизложенного, определим компетенцию как один из параметров социальной роли, который в личностном плане проявляется, как компетентность, то есть способность осуществлять деятельность в соответствии с социальными требованиями и ожиданиями.

С социологической точки зрения, как совершенно справедливо отмечает украинский ученый А. Ручка, «компетентность – это не только характеристика отдельного человека, она актуальна также для социальных организаций и объединений... Понятие компетентности считается особенно плодотворным при изучении взаимодействия как отдельных людей и организаций, так и организаций и общества в целом...» (Ручка, 2017, с. 266). Согласимся с мнением А. Ручки относительно того, что компетентность не является чисто профессиональной характеристикой, она включает в себя целый комплекс других (непрофессиональных) компонентов: социальных, культурных, информационных, нормативно-ценностных, творческих и прочих (Ручка, 2017, с. 267). У структуре компетентности ученый выделяет три аспекта ее реализации: когнитивный (связанный со знаниями и познавательным процессом как таковым, логическим, интуитивным и креативным мышлением); мотивационный (ценностно-смысловые позиции, выступающие в качестве стандартов жизненной активности и побуждающие к определенным действиям); поведенческий (умения, навыки и квалификации, которые находят реальное проявление в эффективных действиях, направленных на достижение конкретных целей).

А. Ручка также подчеркивает, что обладание определенными (профессиональными) знаниями и способностью креативно мыслить само по себе не является непременным признаком компетентности. Тем не менее, знания являются обязательными, поскольку именно они образуют достаточное основание для выбора того или иного типа действия. В то же время, умения, навыки и квалификации только в том случае могут расцениваться как часть компетентности,

если они являются результатом эффективного использования знаний и ведут к достижению конкретных целей (Ручка, 2017, с. 268). По мнению ученого, ключевую роль играет мотивационная сторона компетентности, которая, на основе ценностно-смыслового толкования, определяет заинтересованность определенным знанием и готовность к его применению (посредством реализации умений и навыков, способностей и квалификации). Ученый уточняет: «...Это означает, что данный мотивационный аспект, который в целом является субъективной составляющей жизненной активности людей, играет сегодня, наверное, решающую роль, как в формировании, так и в реализации их компетенций...» (Ручка, 2017, с. 270).

Как известно, мотив – это побуждение к совершению поведенческого акта, порожденное системой потребностей человека, в той или иной степени осознаваемое либо неосознаваемое. Любое социальное (взаимо)действие имеет внутренние и внешние основания. Мотивы, наряду с потребностями, ценностями, намерениями и т. д., принадлежат к внутренним (субъективным) основаниям. У специальной научной литературе все внутренние (субъективные) основания, определяющие поведение человека в той или иной ситуации, рассматриваются как личностные диспозиции. Наряду с этим, проводится разграничение между диспозиционной и ситуационной системами мотивации, как аналогами внутренней и внешней детерминации поведения (McLeod, 2012). Американский ученый С. Маклеод отмечает, что диспозиционная и ситуационная системы мотивации не являются независимыми. Диспозиции могут актуализироваться под влиянием ситуации и, наоборот, активация определенных диспозиций (мотивов и т. п.) приводит к изменению ситуации, точнее, ее восприятия субъектом (McLeod, 2012). Актуальное поведение индивида следует рассматривать не как реакцию на определенные внутренние или внешние стимулы, а как результат постоянного взаимодействия его диспозиций с ситуацией.

Из вышеизложенного следует, что мотивы, содержание которых обусловлено определенными ценностными ориентациями, является базовым структурным элементом,

как компетентности, так и диспозиции. Такие рассуждения натолкнули нас на мысль о возможности применения диспозиционной теории в целом и, в частности, диспозиционной концепции В. Ядова в качестве теоретико-методологической основы для более глубокой социологической проработки понятия компетентности.

Современные английские психологи Р. Вандербикен и Е. Вебер характеризуют диспозиции как стабильные свойства системы (личности и/или группы), которые определяют, как эта система будет вести себя в определенных ситуациях. Иными словами, диспозиции являются свойствами, которые относятся к типам причинных отношений между системой и ситуациями определенного типа. Таким образом, диспозиции – это «скрытые переменные» человеческого поведения. По мнению ученых, «научно-практическая важность диспозиционной теории заключается в том, что она учитывает объяснения поведения, ссылаясь на связь между системой и условиями окружающей среды» (Vanderbeeken, & Weber, 2002, p. 43).

Данный тезис усиливает концепция диспозиционной (само)регуляции поведения личности, автором которой является В. Ядов (Ядов, 1975). Ее сущность заключается в том, что в различных социальных ситуациях поведение индивида регулируют установки различного уровня. В структуре личности обязательно присутствуют диспозиции, которые определяют готовность к типичным действиям в различных ситуациях и предрасположенность к удовлетворению потребностей определенным образом. В свою очередь, диспозиции также имеют сложную структуру, которую образуют установки различного уровня от «низших», связанных с витальными потребностями личности, к «высшим» – представленным ценностными ориентациями и т. д. (Ядов, 1975, с. 100). Согласно концепции В. Ядова, диспозиции – это фиксированные в социальном опыте индивида (и/или группы) склонности к восприятию и оценке условий собственной деятельности, а также действий и поведения других индивидов и/или групп (Ядов, 1975, с. 102). Описывая механизм образования диспозиций, ученый ссылается на схему Д. Узнадзе, разработанную для объяснения возникновения первичных

установок. Диспозиции возникают, когда определенного уровня потребности «встречаются» с определенного уровня ситуацией их удовлетворения (Ядов, 1975, с. 103). В. Ядов выделяет четыре уровня диспозиций: 1) элементарные фиксированные установки, выражающие готовность к действию, ориентированному на удовлетворение витальных потребностей (в еде, тепле и т. д.); 2) ситуационные установки, формирующиеся на основе потребности в общении в обычных повседневных обстоятельствах; 3) базовые социальные установки, определяющие общую направленность интересов и деятельности; 4) ценностные ориентации, определяющие формирование жизненных целей и основных средств их достижения (высокий диспозиционный уровень) (Ядов, 1975, с. 103). При этом потребности классифицируются на основе включения личности в различные сферы социальной активности. Первая сфера реализации потребностей – это ближайшее семейное окружение. Вторая сфера – контактная (малая) социальная группа, в которой (взаимо)действует индивид. Третья сфера связана с определенной профессиональной средой, а также досугом и бытом. Четвертая сфера понимается как некий социально-классовый слой, в который индивид включается посредством усвоения соответствующих идеологических и культурных ценностей (Ядов, 1975, с. 104).

Также выстраивается иерархия ситуаций, в рамках которых индивид может действовать тем или иным образом, которые пересекаются с определенными потребностями. Ситуации структурируются по принципу продолжительности времени. Предметные, мимолетные, относительно кратковременные ситуации расположены на низшем уровне. Далее следуют ситуации группового общения, характерные для деятельности индивида в малой группе. Устойчивые условия деятельности в различных сферах труда, досуга, быта и т. д. составляют третий уровень ситуаций. Наиболее длительные и устойчивые условия деятельности свойственны самой широкой сфере жизнедеятельности личности (в рамках определенного типа общества, в его экономической, политической и идеологической системах) (Ядов, 1975,

с. 105). Диспозиция, возникает (и действует) на пересечении соответствующих уровней потребностей и ситуаций их удовлетворения. Иерархия диспозиционных образований выступает как регулятивная система по отношению к поведению личности. При этом каждый из уровней диспозиций можно соотнести с регуляцией конкретных типов деятельности. Первый уровень регулирует «поведенческие акты» – непосредственные реакции субъекта на актуальную предметную ситуацию. Целесообразность поведенческих актов вытекает из необходимости установить адекватное соответствие (равновесие) между специфическими и быстро меняющимися воздействиями внешней среды и витальными потребностями в данный момент времени. Второй уровень регулирует поступки как элементарные социально значимые «единицы» поведения. Целесообразность совершения поступка выражается в установлении соответствия между простой социальной ситуацией и социальными потребностями. Третий уровень регулирует некоторые системы поступков, образующие поведение в различных сферах деятельности, в которых человек преследует отдаленные цели, достижение которых и обеспечивается системой поступков. Четвертый уровень регулирует целостность поведения и деятельности личности. Целеполагание на этом (высшем) уровне представляет собой некий «жизненный план», важнейшими элементами которого являются отдельные жизненные цели, связанные с основными сферами социальной деятельности человека в различных областях (профессиональной, семейной жизни и др.) (Ядов, 1975, с. 105).

В каждой конкретной ситуации и в зависимости от цели ведущая роль принадлежит диспозициям определенного уровня. В момент, непосредственно предшествующий поведенческому акту, поступку или началу деятельности, вся диспозиционная система приходит в состояние актуальной готовности. При этом ведущую роль будут играть именно те уровни диспозиционной иерархии, которые соответствуют определенным потребностям и определенной ситуации (Ядов, 1975, с. 105).

Таким образом, диспозиционная теория объясняет поведение индивидов и групп,

а концепция диспозиционной (само)регуляции В. Ядова открывает возможности управления поведением с помощью направленного формирования (изменения) тех или иных диспозиций путем создания определенных условий и ситуаций. Анализ диспозиций позволяет не только объяснить, но и предсказать поведение индивидов и/или групп в определенных социальных условиях и ситуациях. Поскольку основной проблемой компетентностного подхода является довольно слабая верифицируемость результатов его применения (их «неизмеряемость»), с нашей точки зрения, именно диспозиционная теория может открыть перспективы для выработки релевантных инструментов измерения компетентностей. В свою очередь, концепция диспозиционной (само)регуляции В. Ядова имеет достаточную объяснительную силу, чтобы служить теоретико-методологическим базисом для налаживания процесса формирования и развития компетентностей в системе образования путем создания специальных условий, организации образовательного пространства и образовательной среды учебного заведения.

Компетентность – это не деятельность и, тем более, не результат деятельности. Компетентность содержит в себе потенциал этой деятельности, то есть сложившуюся склонность действовать профессионально, социально ответственно, творчески, как добропорядочный гражданин своей страны и т. п. Склонность к действию – это диспозиция. В структуру компетентности, формирующейся в системе образования, входят диспозиции третьего и четвертого уровня (согласно схеме В. Ядова), то есть базовые социальные установки, которые определяют общую направленность личности, и ценностные ориентации, которые определяют формирование жизненных целей и основных средств их достижения. Для того чтобы определенная компетентность (ученика или студента) формировалась и развивалась, необходимо создание соответствующей (способствующей ее формированию и/или развитию) ситуации (Нечитайло, 2012, с. 178). Сквозь призму концепции В. Ядова, для полноценной реализации компетентностного подхода образовательная среда и образовательное про-

странство учебного заведения призваны воспроизводить ситуации второго и третьего уровней, то есть устоявшиеся условия группового (в малых группах!) общения, а также учебной деятельности. В современной образовательной практике это находит отражение в реализации индивидуально- и проблемно-ориентированного подходов к обучению, проектной и групповой работы обучающихся.

Выводы.

Таким образом, чтобы сформировать компетентность, необходимо целенаправленно влиять на диспозиции. Чтобы влиять на диспозиции, необходимо конструировать соответствующие образовательные ситуации. Чтобы качественно измерить компетентность (степень ее сформированности) необходимо исследовать диспозиции, то есть подвергнуть анализу определенные черты личности, характеризующие ее ценностные ориентации и мотивацию, а также способы поведения в тех или иных ситуациях, в том числе, связанных с профессиональной деятельностью (но не только). Психология имеет множество методик, которые позволяют исследовать диспозиции. Их общий перечень содержит достаточно «компактные» (по количеству вопросов и процедуре анализа результатов) инструментари, которые легко адаптировать под формат социологических опросов. В частности, мы имеем в виду следующие: методика исследования ценностных и смысловых жизненных ориентаций (разработана Дж. Крамбом, Л. Махоликом; адаптирована А. Д. Леонтьевым) и самоактуализации личности (короткий индекс самоактуализации, разработанный А. Джонсом и Р. Крэндалл); тест мотивации достижения (разработан А. Мехрабианом и модифицированный Ш. Магомед-Эминовым); методика исследования локуса контроля Дж. Роттера (которая позволяет судить о когнитивном стиле, проявляющемся в обучении, в том числе и профессиональном); методика диагностики социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере (разработана А. Потемкиной); проективная методика «Символ жизненного успеха» (разработана авторским коллективом под руководством А. Старовойтенко) и др. Подчеркнем, что в чистом виде указанные

методики вряд ли могут быть применимы для социологического исследования диспозиций. Каждая из них требует соответствующей модификации, а также адаптации под задачи измерения компетентностей. Адаптированные же методики могут служить мониторинговыми инструментами, позволяющими отслеживать общую эффективность (точнее, динамику эффективности) реализации компетентностного подхода в учебном заведении на разных этапах обучения и/или по каждой отдельной компетентности. В этом мы видим перспективу «Социологии компетентностей», как новой актуальной отрасли социологического знания (Ручка, 2017, с. 266). Более того, взгляд на компетентностный подход сквозь призму диспозиционной теории и, в частности, концепции В. Ядова, выведение логических взаимосвязей между компетентностями и диспозициями, позволяет рассматривать первые как составляющие габитуса. Как известно, габитус – это система прочных приобретенных предрасположенностей к действию, которые в дальнейшем используются индивидом как исходные установки, порождающие конкретные социальные практики (привычные действия). Он формируется объективной окружающей средой (в том числе и образовательной), посредством усвоения обучающимися множества элементов, имплицитных в эту среду. По сути, применение компетентностного подхода в образовании обеспечивает формирование совокупности компетентностей, которые становятся частью габитуса обучающихся. Данный тезис, на наш взгляд, «вдыхает» в концепт габитуса жизненную силу. Как отмечает А. Салливан – известный критик и аналитик научного наследия П. Бурдьё – «социологическая теория габитуса П. Бурдьё значительно менее продуктивна, чем его же теория культурного капитала ... Габитус – мертвый теоретический конструкт, который не поддается процедурам эмпирической верификации и не пригоден для разрешения задач исследовательской практики» (Sullivan, 2012, p. 895). Однако, на наш взгляд, выработки релевантных инструментов измерения диспозиций и компетентностей способно обеспечить частичную верификацию и эмпирическую операционализацию габитуса.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы). Москва : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. 114 с.

Бершадская М. Д., Серова А. В., Чепуренко А. Ю., Зима Е. А. Компетентностный подход к оценке образовательных результатов: опыт российского социологического образования. *Высшее образование в России*. 2019. № 2. С. 38–50. doi: 10.31992/0869-3617-2019-28-2-38-50.

Богачева Л. С. Компетентность и компетенция как понятийно-терминологическая проблема. *Актуальные вопросы современной педагогики* : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июль 2012 г.). URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/60/2556>.

Глебова Н. І. Соціальна компетентність майбутнього галузевого фахівця в соціально-суб'єктному соціологічному дискурсі. *Габітус*. 2018. Вип. 6. С. 40–45.

Гуцан Л. А. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. URL: http://lib.iitta.gov.ua/2349/1/Gutsan_50025.pdf.

Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

Зимняя И. А. Единая социально-профессиональная компетентность выпускника университета: понятие, подходы к формированию и оценке. Москва : Государственный технологический университет, Московский институт стали и сплавов, 2008. 54 с.

Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 40 с.

Ксенофонтова Е., Пехова Н. Социология компетентности и модель компетенций как области научного и практического интереса. *Вестник Московского университета*. 2014. Серия 18. № 1. С. 194–206. doi:10.24290/1029-3736-2014-0-1-194-20.

Метаева В. А. Рефлексия как метакомпетентность. *Педагогика*. 2006. № 3. С. 57–61.

Нечитайло І. С. Поняття прихованої навчальної програми: актуалізація і концептуалізація у проблемному полі соціології освіти. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2012. № 993, Вип. 29. С. 176–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhlSD_2012_993_29_33.

Петров А. Основные концепты компетентностного подхода как методологической категории. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2005. № 2. С. 54–58.

Резник Г. А., Пономаренко Ю. С. Компетентностный подход как фактор успеха будущего специалиста на рынке труда. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2011. № 8. С. 52–55.

Ручка А. О. Компетентність як ресурс життєвої активності. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. С. 264–274.

Сенашеев В. С., Кузнецова В. А., Кузнецов В. С. О компетенциях, квалификации и компетентности. *Высшее образование в России*. 2010. № 6. С. 18–26.

Федулова М. А. Формирование специальной компетенции будущих педагогов профессионального обучения : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02; 13.00.08; Рос. гос. проф.-пед. ун-т, 2008. 38 с.

Хорешман В. С., Черноморова О. Н. Измерение учебно-познавательной компетентности студентов и аспирантов неязыковых специальностей в области изучения иностранного языка. *Современные проблемы науки и образования*. 2017. № 6. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=27138>.

Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. Эйдос. 2002. № 2. С. 58–64.

Чопанов М. А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения. *Педагогика*. 1997. № 2. С. 21–29.

Шадриков В. Д. Базовые компетенции педагогической деятельности. *Сибирский учитель*. 2007. № 6. С. 5–15.

Щербакова Л. И., Коренюгина Т. Ю., Иваненко Н. С. Развитие профессиональных компетенций инженерных кадров: современный взгляд, продуктивные технологии. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. № 11(1). С. 201–204.

Юнчик В. Формування професійної компетентності студентів – майбутніх педагогів – в умовах реалізації Болонського процесу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Розділ І). Теорія та історія педагогіки*. 2013. № 7. С. 9–14.

Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. *Методологические проблемы социальной психологии*. Москва, 1975. С. 89–105.

Gervais J. The operational definition of competency based education. *Competency based education*. 2016. Volume 1, Issue 2. p. 63–110. doi.org/10.1002/cbe2.1011.

Lassnigg L. Competence-based education and educational effectiveness. A critical review of the research literature on outcome-oriented policy making in education. Sociological Series. Institute for Advanced Studies, Vienna, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/307942392_Competence-based_Education_and_Educational_Effectiveness. doi:10.1007/978-3-319-41713-4_31.

McLeod S. Dispositional vs Situational Attribution. 2012. URL: <https://www.simplypsychology.org/attribution-theory.html>.

Sullivan A. Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology*. 2012. № 35(4). p. 893–912. doi: 10.1017/S0038038501008938.

Vanderbeeken R., Weber E. Dispositional explanations of behavior. *Behavior and Philosophy*. 2002. № 30. pp. 43–59.

REFERENCES

- Baydenko, V. I. (2005). *Competency-based approach to designing state educational standards of higher professional education (methodological and methodological issues)*. Moscow: Research Center for the Problems of Quality of Training of Specialists [in Russian].
- Bershadskaya, M. D., Serova, A. V., Chepurensky, A. Y., & Winter, E. A. (2019). Competency-based approach to assessing educational results: the experience of Russian sociological education. *Higher education in Russia*, 2, 38–50 [in Russian]. doi:10.31992/0869-3617-2019-28-2-38-50.
- Bogacheva, L. S. (2012). Competence and competency as a conceptual and terminological problem. *Actual issues of modern pedagogy: materials of the II Intern. scientific conf.* (Ufa, July 2012). Retrieved from <https://moluch.ru/conf/ped/archive/60/2556> [in Russian].
- Fedulova, M. A. (2008). Formation of special competence of future teachers of vocational training. *Extended abstract of Candidate's abstract*. Grew up. state prof. Univ [in Russian].
- Glebova, N. I. (2018). Social competence of the future branch specialist in social subjective sociological discourse. *Habitus*, 6, 40–45 [in Ukrainian].
- Gutsan, L. A. (2017). Competence approach in modern education. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/2349/1/Gutsan_50025.pdf [in Ukrainian].
- Law of Ukraine "On Education". (2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
- Zimniaya, I. A. (2008). *Unified socio-professional competence of a university graduate: concept, approaches to formation and assessment*. Moscow: State Technical University; Moscow Institute of Steel and Alloys [in Russian].
- Zimniaya, I. A. (2004). *Key competencies as a result-based basis of the competence approach in education*. The author's version. Moscow: Research Center for Quality Training Specialists [in Russian].
- Xenofontova, E., & Pehova, N. (2014). Sociology of competence and model of competencies as areas of scientific and practical interest. *Bulletin of the Moscow University*, 18 (1), 194–206 [in Russian]. doi:10.24290/1029-3736-2014-0-1-194-20.
- Metaeva, V. A. (2006). Reflection as metacompetence. *Pedagogy*, 3, 57–61 [in Russian].
- Nechitailo, I. S. (2012). Poniattia prykhovanoi navchalnoi prohramy: aktualizatsiia i kontseptualizatsiia u problemnomu poli sotsiologii osvity [The concept of hidden curriculum: actualization and conceptualization in the problem field of sociology of education]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody – Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Sociological research of modern society: methodology, theory, methods*, 29 (993), 176–180 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2012_993_29_33.
- Petrov, A. (2005). Basic concepts of competence approach as a methodological category. *Alma mater*, 2, 54–58 [in Russian].
- Reznik, G. A., & Ponomarenko, Yu. S. (2011). The competence approach as a factor of success of the future specialist in the labor market. *Alma mater*. 2011. No. 8. pp. 52–55 [in Russian].
- Ruchka, A. O. (2017). Competence as a resource of vital activity. *Ukrainian Society: Monitoring Social Change*. (pp. 264–274). Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
- Senasheenko, V. S., Kuznetsova, V. A., & Kuznetsov, V. S. (2010). On competencies, qualifications and competencies. *Higher education in Russia*, 6, 18–26 [in Russian].
- Khoreshman, V. S., & Chernomorova O. N. (2017). Measurement of educational and cognitive competence of students and post-graduate students of non-linguistic specialties in the field of studying a foreign language. *Modern problems of science and education*, 6. Retrieved from <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=27138> [in Russian].
- Khutorskoy, A. V. (2002). Key competencies and educational standards. *Eidos*, 2, 58–64 [in Russian].
- Choshanov, M. A. (1997). Didactic design of flexible learning technology. *Pedagogy*, 2, 21–29 [in Russian].
- Shadrikov, V. D. (2007). Basic competencies of pedagogical activity. *Siberian teacher*, 6, 5–15 [in Russian].
- Shcherbakova, L. I. Korenyugina, T. Yu., & Ivanenko, N. S. (2015). Development of professional competencies of engineering personnel: a modern view, productive technologies. *Humanities, socio-economic and social sciences*, 11 (1), 201–204 [in Russian].
- Yunchik, V. (2013). Formation of professional competence of students – future teachers – in the conditions of realization of the Bologna process. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University (Chapter I). Theory and history of pedagogy*, 7, 9–14 [in Ukrainian].
- Yadov, V. A. (1975). About dispositional regulation of social behavior of an individual. *Methodological problems of social psychology*. (pp. 89–105). Moscow [in Russian].
- Gervais, J. (2016) The operational definition of competency based education. *Competency based education*, 1 (2), 63–110. doi:10.1002/cbe2.1011.
- Lassnigg, L. (2015) Competence-based education and educational effectiveness. A critical review of the research literature on outcome-oriented policy making in education. Sociological Series. Institute for Advanced Studies, Vienna. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/307942392_Competence-based_Education_and_Educational_Effectiveness. doi:10.1007/978-3-319-41713-4_31.
- McLeod, S. (2012). *Dispositional vs Situational Attribution*. Retrieved from <https://www.simplypsychology.org/attribution-theory.html>.

Sullivan, A. (2012). Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology*, 35(4), 893–912. doi: 10.1017/S0038038501008938.

Vanderbeeken, R., & Weber, E. (2002). Dispositional explanations of behavior. *Behavior and Philosophy*, 30, 43–59.

Нечітайло Ірина

Доктор соціологічних наук, доцент

Харківський національний університет внутрішніх справ

Email: nechit@ukr.net

Nechitailo Iryna

Doctor of Sociological Sciences, Full Prof.

Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-0656-0370

Борюшкіна Оксана

Кандидат соціологічних наук, доцент

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Email: psuh@ukr.net

Boriushkina Oksana

Candidate of Sociological Sciences, Assoc. Prof.

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev

ORCID: 0000-0002-6726-5113

Цитування: Нечітайло, І., & Борюшкіна, О. (2020). Компетентностный подход к образованию: социологическая концептуализация сквозь призму диспозиционной теории. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 47–57. doi: 10.15421/1720111

Citation: Nechitailo, I., & Boriushkina, O. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid do osvity: sotsiolohichna kontseptualizatsiia kriz pryzmu dyspozytsyonnoi teorii [Competence-based approach to education: sociological conceptualization through the prism of dispositional theory]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 47–57. doi: 10.15421/1720111

Стаття надійшла / Article arrived: 08.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2020

Олігархічна корупція: сценарії та технології зовнішнього впливу в Україні (теоретико-соціологічний аспект)

Едуард Гугнін, Національний університет «Запорізька політехніка»

В статті побудовано описову характеристики зв'язку між олігархічною корупцією та сценаріями зовнішнього впливу з боку геополітичних альянсів ЄС/НАТО та РФ. Зроблено висновок про те, що корупція олігархату є однією із ключових умов ефективного зовнішнього впливу на Україну та обмеження її культурного, політичного та економічного суверенітету. При цьому інформаційні кампанії з боку інтелектуальних груп лідерів думки поєднуються в дискурсах ЗМІ із публічною комунікацією політичних акторів та конвертуються у відповідні рішення органів законодавчої та виконавчої влади.

Наголошено на тому, що інформаційне протиборство відбувається в руслі двох дискурсів: популістсько-проросійського та ліберально-прозахідного. З боку проросійськи-орієнтованих акторів зовнішнього впливу ключові аргументації стосуються ототожнення боротьби з корупцією із обмеженням з боку ЄС та НАТО культурного та політичного суверенітету України. Для зовнішнього впливу через олігархат на органи влади та управління України РФ використовує культурне та медійне трендсеттерство, кримінальне кураторство та політичний емісаріат.

Відзначено, що з боку ЄС та НАТО контрпропаганда ведеться в напрямку неперервного «проштовхування» програм реформування політичної, економічної, освітньої системи із лейтмотивом боротьби з корупцією та використанням культурного та медійного трендсеттерства, політичного емісаріату та гастролерства. Для суспільств ЄС та США політичне гастролерство виступає однією з пріоритетних форм зовнішнього впливу через значні вигоди, які отримують зовнішні центри влади від розміщення груп впливу в державних інституціях. Констатовано, що йдеться, по-перше, про переміщення надлишку неправлячих еліт на периферію, що дозволяє позбутися відповідних незручностей у зв'язку із їх можливим перетворенням на акторів політики. По-друге, про посилення культурного впливу суспільства через завоювання політичними гастролерами статусу тимчасових зразків для наслідування в сфері державного управління. По-третє, політичне гастролерство є вигідним для олігархату через можливість уникнення відповідальності за корупцію із перекиданням її на зовнішні центри влади. По-четверте, політичне гастролерство дозволяє підтримувати образ України як failed state, яка неспроможна забезпечувати рекрутування та селекцію власних еліт та створювати соціальні ліфти для лідерів.

Ключові слова: олігархат, корупція, зовнішній вплив, культурне та медійне трендсеттерство, кримінальне кураторство, управлінських протекторат, політичний емісаріат, політичне гастролерство

Oligarchic corruption: scenarios and technologies of external influence in Ukraine (theoretical and sociological aspect)

Eduard Gugnín, Zaporizhzhia Polytechnic National University

The article describes the relationship between oligarchic corruption and scenarios of external influence from the EU/NATO and Russia geopolitical alliances. It is concluded that the corruption of the oligarchs is one of the key conditions for effective external influence on Ukraine and the limitation of its cultural, political and economic sovereignty. At the same time, information campaigns by intellectual groups of opinion leaders are combined in media discourses with public communication of political actors and are converted into relevant decisions of the legislature and the executive.

It is emphasized that the information confrontation takes place in line with two discourses: populist-pro-Russian and liberal-pro-Western. On the part of pro-Russian external actors, key arguments relate to the identification of the fight against corruption with the restriction of Ukraine's cultural and political sovereignty by the EU and NATO. For external influence through the oligarchy on the authorities and administration of Ukraine, the Russian Federation uses cultural and media trendsetting, criminal curation and political emissary.

It is noted that the EU and NATO are counter-propaganda in the direction of continuous "pushing" programs to reform the political, economic, educational system with the leitmotif of combating corruption and the use of cultural and media trendsetting, political emissary and touring. For EU and US societies, political touring is one of the priority forms of external influence because of the significant benefits that external centers of power derive from the placement of groups of influence in state institutions.

It was stated, first of all, that the surplus of non-ruling elites was moved to the periphery, which allowed to get rid of the corresponding inconveniences due to their possible transformation into political actors. Secondly, the strengthening of the cultural influence of society through the conquest by political tourists of the status of temporary role models in the field of public administration. Third, political touring is beneficial to the oligarchy because of the possibility of avoiding responsibility for corruption by transferring it to external centers of power. Fourth, political touring allows to maintain the image of Ukraine as a failed state, which is unable to recruit and select its own elites and create social elevators for leaders.

Keywords: *oligarchy, corruption, external influence, cultural and media trendsetting, criminal curatorship, administrative protectorate, political emissary, political touring*

Олигархическая коррупция: сценарии и технологии внешнего влияния в Украине (теоретико-социологический аспект)

Эдуард Гугнин, Национальный университет «Запорожская политехника»

В статье построена описательная характеристика связи между олигархической коррупцией и сценариями внешнего воздействия со стороны геополитических альянсов ЕС/НАТО и РФ. Сделан вывод о том, что коррупция олигархата является одним из ключевых условий эффективного внешнего влияния на Украину и ограничения ее культурного, политического и экономического суверенитета. При этом информационные кампании со стороны интеллектуальных групп лидеров мнения объединяются в дискурсах СМИ с публичной коммуникацией политических актеров и конвертируются в соответствующие решения органов законодательной и исполнительной власти.

Отмечено, что информационное противоборство происходит в русле двух дискурсов: популистско-пророссийского и либерально-прозападного. Со стороны пророссийски ориентированных актеров внешнего воздействия ключевые аргументации касаются отождествления борьбы с коррупцией с ограничением со стороны ЕС и НАТО культурного и политического суверенитета Украины. Для внешнего воздействия через олигархат на органы власти и управления Украины РФ использует культурное и медийное трендсетерство, уголовное кураторство и политический эмисариат.

Отмечено, что со стороны ЕС и НАТО контрпропаганда ведется в направлении непрерывного «проталкивания» программ реформирования политической, экономической, образовательной системы с лейтмотивом борьбы с коррупцией и использованием культурного и медийного трендсетерства, политического эмисариата и гастролерства. Для обществ ЕС и США политическое гастролерство выступает одной из приоритетных форм внешнего воздействия через значительные выгоды, которые получают внешние центры власти от размещения групп влияния в государственных учреждениях. Констатируется, что речь идет, во-первых, о перемещении избытка не правящих элит на периферию, что позволяет избавиться соответствующих неудобств в связи с их возможным превращением в актеров политики. Во-вторых, об усилении культурного влияния общества через завоевание политическими гастролерами статуса временных образцов для подражания в сфере государственного управления. В-третьих, политическое гастролерство выгодно для олигархата из-за возможности избежать ответственности за коррупцию с перекладыванием ее на внешние центры власти. В-четвертых, политическое гастролерство позволяет поддерживать образ Украины как failed state, которая может обеспечивать рекрутирование и селекцию собственных элит и создавать социальные лифты для лидеров.

Ключевые слова: *олигархат, коррупция, внешнее воздействие, культурное и медийное трендсетерство, уголовное кураторство, управленческих протекторат, политический эмисариат, политическое гастролерство*

Вступ.

Особливістю здобуття Україною її незалежності є її синхронізованість із розпадом СРСР в результаті корупції політичних еліт, неефективності планової економіки із хронічними споживчими дефіцитами та неспроможність номенклатурного істеблішменту дати повноцінної відповіді на виклики оточення. Народ України як територіальна спільнота, як нація отримав незалежну державу без фактичного виборювання незалежності, що створило передумови для відповідних ілюзій.

Ключовою ілюзією стала саме ілюзія забезпеченості суспільства від зовнішнього впливу та подальше знецінення загроз та небезпек, які несе цей зовнішній вплив. Варто пригадати просту обставину, яка полягає в тому, що жодна політична сила, яка перебуває при владі тривалий час, не може і, найчастіше, не бажає автоматично полишити цю владу.

Це стосувалося частини української партноменклатури, яка і опісля прийняття Декларації незалежності та нової Конституції України не звільнилася від проросійських, проамериканських, прозахідних стереотипів. Фактично українське суспільство в 90-х р. не пройшло стадії первинного конституювання власної держави. Це означало, що між самою державою та її середовищем не склалися відносини чіткого розмежування внутрішніх кордонів та зовнішніх ініціатив геополітичних акторів.

В цілому в 90-х р. в Україні у зв'язку із дією ряду суб'єктивних та об'єктивних обставин опинилася під впливом трьох центрів геокультурного, геополітичного та гео економічного впливу: Російської Федерації, ЄС та НАТО. Конституювання політичних еліт нової держави відбувалося якщо не під «наглядом», то, як мінімум із постійним острахом не виправдати сподівання трьох зазначених центрів влади. Між цими зовнішніми центрами влади точилася неперервна конкуренція за посилення свого вектору впливу та відповідне витискання конкурентів.

Зрозумілими наслідками для України став не визначений курс розвитку, а постійне хитання і коливання між позначеними центрами влади та намагання українських політичних еліт знайти точку рівноваги в цьому процесі. Але саме намагання вияви-

лося нереалістичним, оскільки пропоновані центрами влади програми культурного, соціально-політичного, економічного розвитку для України були не просто ціннісно не сумісними. Ба більше: всі вони виявилися руйнівними для самого суспільства. Руйнівність їх для України полягала в тому, що стратегії і програми самих акторів пропонували Україні два неконструктивних сценарії соціальних реформ.

Аналіз попередніх досліджень з обраної теми.

Теоретико-методологічним підґрунтям предмету статті виступають дослідження агентів впливу, гібридних війн та олігархату.

В попередніх публікаціях автором було запропоновано 2 групи визначень агентів впливу, а саме: конспірологічні та медійно-соціологічні. В зазначених групах визначень фіксується зв'язок агентів впливу із державними структурами, які здійснюють діяльність із таємного стеження, збору даних, та фіксують аспект таємної присутності агентів впливу та/або їх можливості щодо досягнення відповідних результатів у сфері впливу. Дослідженням агентів впливу займаються Р. Шутов, О. Мошенець, З. Хусейн, Ф. Кукс, Л. Трандафір (Мошенець, 2020; Шутов, 2011; Hussain, 2017; Kux, 2019; Trandafir, 2015).

Теорії гібридних війн, які є представленими в працях В. Власюка, Є. Магди, Г. Почепцова, Г. Перепелиці, І. Руценка, М. Сенченка, В. Горбуліна, В. Ткаченка, Х. Марселя дозволяють зрозуміти зовнішній вплив як частину інформаційно-психологічного, військового, економічного, культурного втручання у внутрішній простір суспільства з метою досягнення результату у вигляді де-стабілізації, руйнування довіри до інститутів влади, економічної кризи, культурної аномії і т.п. (Власюк, & Кононенко, 2017; Магда, 2015; Почепцов, 2015; Перепелиця, 2015; Руценко, 2015; Сенченко, 2014; Горбуліна (ed.), 2017; Ткаченко, 2016; Ван Херпен Марсель, 2016).

Теорії олігархату, які в соціології та політології є представленими в теоріях патримоніальних режимів та неофеодальної сутності соціального ладу в Україні, створюють концептуальну рамку для розуміння зв'язків між зовнішнім впливом та відповідною зацікавленістю олігархату як соціально-групового суб'єкта (представленого мно-

жиною кланів) підтримувати перманентну нестабільність в суспільстві задля власного домінування та отримання різноманітних рент (Ослунд, 2004; Шутов, 2011).

Мета і завдання дослідження.

Метою статті є побудова описової характеристики зв'язку між олігархічною корупцією та сценаріями зовнішнього впливу з боку геополітичних альянсів ЄС/НАТО та РФ.

Результати дослідження.

Перший сценарій (назвемо його умовно «білоруським», оскільки саме Білорусь реалізувала його в період правління О. Лукашенка) полягав в тому, щоб здійснити «косметичну» модернізацію радянської системи, привести до ладу отримані в спадок від УРСР промислові підприємства, оптимізувати систему державних витрат, налагодити позитивні відносини з РФ в сфері отримання енергоносіїв, змінити структуру галузей економіки в напрямку розширення ринків збуту, позбутися не вигідних міжнародних угод, привести до ладу національно-територіальні відносини між Києвом як столицею та окремими регіонами задля уникнення сепаратизму.

Другим сценарієм був і залишається сценарій докорінного реформування або деконструювання залишків соціального життєустрою радянської епохи та еволюційний розвиток в напрямі здобуття ознак європейського суспільства.

Обидва сценарії, маючи свої сильні та слабкі сторони, в цілому залишалися не вигідними для України в довгостроковій перспективі.

Причинами не вигідності першого сценарію можна назвати його консервативність, якщо не стагнаційність для розвитку суспільства. Як продемонстрував досвід розвитку Білорусії, прокомуністичні режими мають певний потенціал поверхневого само-реформування та цілком реальні бонапартистські переваги перед націоналістичними та ліберал-демократичними рухами. На хвилі попудізму вони можуть приходити до влади, забезпечувати стійке відтворення (Економічна стратегія України – 2030, 2019; Жилінська та ін., 2017), частково оптимізувати соціальний сектор, будівництво банківської, спортивної, промислової, шляхової інфраструктури.

Істотною перевагою сценарію можна вважати усунення олігархату від впливу на економіку та політику, успішність в детінізації

ринку, подолання бідності та кримінальної злочинності. В культурній сфері зберігається стійка русофонія та безперешкодне проникнення російсько-мовного культурного продукту, включаючи вплив церкви.

При цьому нео-сталіністські залаштунок самої системи, її репресивна сутність не піддаються істотним змінам. В економіці зберігається величезний збитковий сегмент державної власності із адміністративним підпорядкуванням державі, в політичній системі – поза-конкурентні умови для «партії влади», панування якої остання підтримує за рахунок величезного силового блоку дизайнерські оновленої держбезпеки та міліції.

Проекти опозиційних сил самою владою або ігноруються, або категорично відкидаються, що супроводжується протестними акціями з боку населення та масовими безпорядками. Зрозуміло, що ціною білоруської «незалежності» стає збереження всебічного впливу РФ. Останній зберігається на тлі всебічної залежності економіки від енергоносіїв, які держава отримує на засадах політичного ціноутворення. Розплата за підтримання такого «дотаційного» механізму стає можливою через присутність на території Білорусії акторів впливу РФ, як і постійне озирання політичного керівництва на рішення ЄВРАЗС у військово-політичній та економічній сфері.

Другий сценарій (назвемо його умовно «балтійський», оскільки ним скористалися Латвія, Естонія та Литва) змістовно співпадає із ліберально-націоналістичним. Першим кроком в реалізації цього сценарію є люстрація політичних еліт попереднього режиму з остаточним усуненням їх від влади та всебічною периферизацією.

Для суспільства обрання проєвропейського вектору є в цьому сценарії безальтернативним, що означає безкомпромісність у впровадженні інститутів ринкової економіки, реальної багатопартійності, упорядкування соціальних витрат із їх мінімізацією, розв'язання проблеми єдиномовності.

Сильними сторонами сценарію є просування суспільств, що його обрали, в напрямку безвізового режиму, єдиного культурного, економічного та політичного простору з ЄС, створення нових інституцій освіти, боротьба з корупцією, цифровізація державного управління.

Поруч із цим, негативними процесами для суспільств «балтійського сценарію» стають соціальна поляризація суспільства, зростання бідності, зникнення цілих галузей економіки, прогресуюча міграція населення та убування темпів його зростання.

В Україні, нажаль, виявилася позиція хибного поєднання першого та другого сценаріїв. Одну із політико-публіцистичних версій такого поєднання було представлено в праці Л. Кучми «Україна – не Росія» (Кучма, 2003).

Кучма, беззаперечно перебільшує, коли вважає, що Україна не була російською колонією. Його аргументація зводиться до того, що, мовляв, ...якби Україна була російською колонією...» та «...якби українці усвідомлювали свій статус як колоніальний, а росіяни — як колонізаторський», то «ніколи в житті.. ані матрос Кошка, герой оборони Севастополя, ані винахідник Кондратюк, що заклав основи теорії космічних польотів» (Кучма, 2003), напевно, не здійснили б своїх проєктів». Сам Кучма не припускає, що велика кількість культурних досягнень стала можливою і на основі колоніальної радянської імперії, відносини в якій між окремими псевдо-республіками та московським центром залишалися нерівноправними.

До суто пафосного аргументу про неможливість подвигів в умовах колоніальної держави Кучма додає «аргумент від авторитету» від імені українського філософа М. Поповича, вважаючи за умовчанням, що думка мудрої людини може бути лише мудрою думкою, навіть якщо мудра людина говорить про назву України як колонію Росії, маючи на увазі «суто поетичне значення слова» колонія (Кучма, 2003).

Кучма також перебільшує, коли пробує довести неможливість утворення радянської імперії без України в 1922 році, аргументуючи це... чисельністю населення, яке проживало на той час в ЗСФСР (Закавказькій Федерації) та наголошуючи на тому, що «тільки у нас на Донеччині живе стільки ж людей, скільки було у ЗРФСР у 1922 році, і значно більше, ніж було їх тоді у Білорусії» і завершуючи свої міркування тим, що «без участі України СРСР виглядав би на момент свого утворення безглуздо асиметричним, просто смішним. Втім, він у такому складі просто не був би утворений» (Кучма, 2003).

Третій неадекватний аргумент Кучми полягає в тому, що «Україні належить вирішальна роль і при демонтажі СРСР у 1991 році». При цьому автор суперечить сам собі в тому аспекті, що «аж ніяк не республіки Прибалтики подали сигнал до виключення з Союзу для інших — на «прибалтів» і без того дивились як на відкраяну скибу» (Кучма, 2003).

Адже якщо на прибалтів політичне керівництво СРСР вже дивилося як на «відкраяну скибу», то Латвія, Естонія та Литва і були першо-ініціаторами в здобутті суверенітету поза офіційним відокремленням. Кучма і тут перебільшує, коли говорить про неможливість розпаду Союзу без Акту проголошення незалежності Україною. Адже саме проголошення акту супроводжувалося акціями мирного студентського голодування, а не національно-визвольною війною або хоча б масовими заворушеннями (Кучма, 2003).

На думку автора цієї статті, перебування України як суспільства в стані застою та тупцювання на місці є не в останню чергу зумовленим відсутністю інституційної системи виявлення акторів зовнішнього впливу та їх своєчасної нейтралізації. Одним із таких ключових акторів впливу став олігархат як соціальна група із вираженими паразитичними та руйнівними інтересами щодо економіки, політики, ідеології та моралі.

Саме його присутність в суспільстві та політиці зумовила історичне відставання України, неможливість проведення адекватних реформ та розмежування із радянським минулим при непослідовних «смиканнях» в європейському напрямку.

Олігархат можна було б зарахувати до соціальних груп із назовні-орієнтованою ідентичністю. Ця соціальна група сформувалася із залишків партійної номенклатури радянської України, кооптувавши до свого складу значну кількість кримінальних елементів в 90-х р. Частково замінивши та витіснивши ідеологічне крило компартійної влади та використовуючи останню як офіційне прикриття для власних таємних змов, олігархат отримав всебічні переваги в засобах масової інформації, всіх гілках політичної влади, паралельно із цим «приватизувавши» колишню державну власність та перетворивши її на «капіталістично-корпоративну».

Проте, сутністю олігархату були і зали-

шаються його екстериторіальні перспективи, відсутність зв'язку власного майбутнього із Україною та нав'язування українському суспільству чужорідних сценаріїв розвитку. В цьому нав'язуванні олігархат спромігся сформувати в Україні справжній змагальний майданчик для РФ, ЄС та НАТО. Використовуючи можливості своєї тіньової влади та соціально-політичну анонімність, олігархат від початку посприяв створенню ручного лояльного чиновництва, всіляко вибиваючи із його складу лідерів та професіоналів із реформаторським потенціалом.

Закладена в систему управління корупція, починаючи з 90-х р., зумовлювала неможливість нормального суверенітету та схилила політичні еліти до постійного «загравання» із закордонними центрами влади. У Верховній Раді конкурували і продовжують конкурувати проолігархічні політичні клуби, які офіційно називаються «політичними партіями», хоча мають із ними, окрім назв, мало чого спільного. Публічна поведінка очільників цих «партій» відображає протистояння між проросійсько-, проєвропейсько- та проамерикансько-орієнтованими олігархічними кланами в Україні.

Історично сформовані культурні зв'язки із РФ сприяли формуванню в середовищі олігархічних груп Сходу та Півдня України іредентистських амбіцій щодо «повернення в лоно історичної батьківщини». Водночас подібні проекти визрівали також і в західній частині України, де активність пропольських, проугорських та прорумунських груп впливу була і залишається достатньо вираженою.

Групи зовнішнього впливу зазначеної орієнтації змушені дійти до певного компромісу щодо ситуації невизначеності в Україні. Зміст цього компромісу полягає в неприпущенні або ж мінімізації розвитку країни, окрім напрямів, які узручнюють ресурсну експлуатацію для правлячої верхівки при узгодженні її проектів із зовнішніми центрами влади.

У боротьбі за домінування РФ, використовуючи економічні та пропагандистські технології і отримуючи вигоду від внутрішньополітичної невизначеності України до 2014 року переграла проєвропейські та північно-атлантичні групи впливу. В результаті до 2020 року в Україні склалася ситуація

неконструктивного протистояння мозаїчних політичних сил. Інституційно-професійні механізми формування органів влади були остаточно заміненими на корупційні, які припускають відбір політиків та чиновників за ознаками знайомства, спорідненості, наближеності до перших осіб при ігноруванні професійних здібностей та правотворчої, управлінської, судової компетенції.

Неможливість груп зовнішнього впливу здобути стійке домінування в культурному, політичному та економічному просторах України змусила ці групи укласти мовчазну «домовленість» з приводу отримання односторонніх вигод при розмежуванні сфер впливу.

Олігархат як соціальна група посприяв поширенню таких форм зовнішнього впливу, як бутафорське культурне та медійне трендсетерство, кримінальне кураторство, політичний емісаріат та політичне гастролерство. При цьому полем активності для культурного бутафорського лобізму стали ЗМІ та різні освітні та науково-просвітницькі майданчики. Кримінальне кураторство стало типовим для управління майновими об'єктами як в сегменті великої, так і середньої власності. Політичний емісаріат та політичне гастролерство стали ключовими в органі законодавчої влади та структурах місцевого самоврядування, системі виконавчої та судової влади.

Треба зауважити, що всі перераховані форми зовнішнього впливу застосовуються як олігархатом (як провідником культурних, політичних та економічних стратегій зовнішніх центрів влади), так і іноземними акторами впливу безпосередньо через слабку потребу суспільства в створенні внутрішніх еліт та слабку підтримку осіб із лідерськими якостями. В свою чергу, слабкість еліт та лідерів має культурну та ментальну зумовленість в історичних обставинах формування українського етносу.

Змістом бутафорського культурного та медійного трендсетерства є використання олігархатом спеціально мобілізованих груп інтелектуалів, переважно соціо-гуманітарного профілю, для формування порядку денного в сфері культури та відповідного йому трендсетерства.

До складу цих груп можуть входити філософи, журналісти, соціологи, політологи, які

створюють відповідне поле комунікацій та дискурсів. Створення цього поля зазначеними акторами відбувається не з предметного інтересу або інтелектуальної зацікавленості, а, що називається, для формування відповідної кон'юнктури та на виконання платних замовлень.

Діяльності трендсетерів сприяють олігархічні медіа, які проводять відповідну редакційну політику та не є зацікавленими в здійсненні повноцінного інформування населення, а, радше, в поширенні заздалегідь сформульованих стереотипів. Під виглядом культурної діяльності філософського, наукового, мистецького, медійного спрямування бутафорські трендсетери займаються звичайною корпоративно-клановою пропагандою та політичним піаром олігархату.

Метою бутафорського культурного та медійного трендсетерства стає прихований іміджмейкінг та іміджеве просування акторів зовнішнього впливу, що є «вплетеними» у назовні непов'язану із політикою діяльність.

Мотивами для участі в бутафорському культурному трендсетерстві з боку груп та окремих осіб із числа інтелектуальних прошарків бувають фінансова зацікавленість та здобуття престижу в культурному та інформаційному просторі.

В інформаційному просторі трендсетерство здійснюють актори багаточисленних новітніх медіа, до яких відносяться лідери думок в соціальних мережах, блогери та мініблогери, онлайн-медіатори, оглядачі, аналітики, експерти порталів громадянської журналістики, журналісти фотосервісів.

Результати бутафорського культурного та медійного трендсетерства для суспільства та культурного простору є переважно негативними, аніж позитивними. Переважання негативу над позитивом є зумовленим великою кількістю інформаційних симулякрів, девальвованої інформації: псевдо-проблем, псевдо-тем, відволікаючих дискусій, штучних сенсацій та скандалів, хайпування в соціальних мережах і т.п. У споживачів такого культурного продукту та інформації виникає природна перевтома та апатія щодо новизни. Реципієнти фактично перестають відрізняти фейковий продукт від справжнього, здійснювати його тестування на предмет відповідності опису реальним фактам.

Одним із негативних ефектів стає створення одновимірною негативного образу України в очах широких соціальних верств, який є провінційним, меншовартісним, переповненим негативними подіями: корупцією, політичними скандалами, кримінальними «розбірками» і т.п.

Додатковим негативним ефектом є зневіра в представниках інтелектуального класу, які подібним прислужництвом не просто фальшують науку, філософію та мистецтво, але і поєднують в одному образі людину культури і представників звичайної олігархічної обслуги.

Культурне та медійне трендсетерство реалізується в декількох напрямках: науковому, філософсько-просвітницькому, освітньому, мистецькому, спортивному, спонсорсько-благодійному, в сучасних умовах із застосуванням різних хостингів та цифрових платформ.

Отже, через культурних трендсетерів зовнішні центри влади, з одного боку, створюють образ України як геокультурної, геоекономічної та геополітичної провінції, а з іншого боку – формують інформаційний простір, його дискурси, теми, проблеми задля підтримання стану керованого хаосу.

Кримінальне кураторство та управлінський протекторат здійснюється як безпосередньо, так і опосередковано. Його змістом є стратегічне та оперативне управління тимчасово приналежними активами. Враховуючи особливість українського суспільства в аспекті залежності власності від влади, економіки від політики, отримання та закріплення за олігархами відповідних активів відбувається з участю (відкритою або прихованою) зовнішніх акторів.

При цьому, за обставин неможливості безпосереднього контролю активів або органів держави, наявності підстав для кримінального переслідування в Україні або іншій державі перебування олігархи можуть делегувати свої управлінські повноваження так званим «наглядаючим» (рос. «смотрящим»). Це особи із кримінальним авторитетом, із наявними множинними судимостями за майнові злочини, які здійснюють нагляд і контроль посадових осіб, призначених для управління майновим активом.

Кримінальне кураторство може застосовуватися як на засадах відкритого, так і

прихованого нагляду, шляхом включення кураторів як інсайдерів в ради директорів, наглядові ради, штати місцевих державних адміністрацій та органів самоврядування і т.п.

Політичний емісаріат є формою опосередкованого впливу через групи лобістів, які здійснюють представництво зовнішніх центрів влади в органі законодавчої та виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, політичних партіях та громадських організаціях. В Україні політичний емісаріат є поширеним, зокрема, у Верховній Раді України, законодавчому та представницькому органі, де є представленими політичні фракції та блоки «політичних партій», які відображають інтереси двох груп центрів влади: проросійські та прозахідні (євроатлантичні).

Зазначені політичні альянси партій мають «подвійне підпорядкування», представляючи, з одного боку, інтереси відповідних кланово-олігархічних груп, а з іншого – дипломатичних відомств, спецслужб, бізнес-структур іноземних держав.

Конкуренція між зазначеними партіями точиться з приводу обрання вищих посадовців та відокремлення комунікацій з ними від решти акторів. Йдеться, зокрема, про Президента, Кабінет Міністрів та Прем'єр-міністра, Голову Національного банку України, Голову служби безпеки, міністрів закордонних, внутрішніх справ, оборони та ін. Зрозуміло, що відстоювання національних інтересів України за таких обставин стає фіктивним.

Спроби проводити в різних президентських кампаніях прозахідних, проамериканських та проросійських президентів завершуються, за рахунок кланово-клептократичної та корпоративної побудови держави, акціями масового невдоволення та олігархічними переворотами. Адже створення нормативно-правової бази відбувається не у відповідності із потребами громадян, а на основі негласних домовленостей між окремими олігархами та їх закордонними кураторами.

Також варто прийняти до уваги здійснення політичними емісарами контролю над антикорупційними органами і частиною судової системи, що є одним з основних інструментів зовнішнього впливу на політичний суверенітет України. В Україні зовнішній вплив політичних емісарів відбувається

в неприхований спосіб, часто у зв'язку із отриманням кредитування від МВФ та МБРР.

Фінансові позики міжнародних фінансових установ через активність політичних емісарів олігархату конвертуються в створення наглядових рад із іноземним складом в українських державних компаніях, створення директоратів при міністерствах і відомствах під умови отримання зовнішнього фінансування, створення і контроль над численними антикорупційними органами і т.п.

Зазначене дає підстави вважати український олігархат ключовим провідником зовнішнього впливу, який використовує корупційні схеми та механізми для налагодженої взаємодії із зовнішніми центрами влади та іноземними агентами впливу через підконтрольні їм ЗМІ, політичні партії та громадські організації, заклади вищої освіти, віртуальні спільноти медіа-акторів та групи інтелектуального поля.

Контр-стратегії зовнішнього впливу реалізуються в неперервному інформаційному протистоянні українських політиків, за якими стоять зовнішні центри влади. І хоча обидва політичні блоки діють в інтересах цих центрів, вони взаємно звинувачують одне одного у «промоутерських ініціативах» на користь іноземних структур. Відповідний дискурс зовнішньої залежності України в 2014 році розпочав розгортати В. Медведчук, який в публічних заявах виступає «за відновлення суверенітету України».

З боку США щодо Медведчука було введено відповідні санкції. Справжньою причиною цих санкцій є протистояння в сфері зовнішнього впливу між США та РФ. Політичне керівництво РФ змінило політичну стратегію з відкритого протистояння на гібридне, тому віддає перевагу використанню політичного емісаріату. Тому разом критична естафета перейшла спочатку до Ю. Тимошенко, а потім до її критики зовнішнього управління приєдналися спікери «Опозиційного блоку» і «За життя».

Політичне гастролерство можна розглядати як один із способів конверсії соціального та політичного капіталу, наданого іноземними акторами впливу на підтримку олігархату, в економічний капітал через отримання надприбутків маргіналізованою частиною неправлячих еліт. В Україні йдеться про поширені практики призначення на

посади міністрів, голів держкорпорацій та відомств іноземних громадян, які паралельно працювали на спецслужби та силові структури іншої держави (за часів В. Януковича); іноземних громадян без спеціальної профільної освіти, які виявляли ознаки професійної непридатності для виконання управлінських функцій (діячів культури та мистецтва, молодший медперсонал і т.п.).

Висновки.

Корупція олігархату є однією із ключових умов ефективного зовнішнього впливу на Україну та обмеження її культурного, політичного та економічного суверенітету. При цьому інформаційні кампанії з боку інтелектуальних груп лідерів думки поєднуються в дискурсах ЗМІ із публічною комунікацією політичних акторів та конвертуються у відповідні рішення органів законодавчої та виконавчої влади.

При цьому інформаційне протистояння відбувається в руслі двох дискурсів: популістсько-проросійського та ліберально-прозахідного. З боку проросійськи-орієнтованих акторів зовнішнього впливу ключові аргументації стосуються ототожнення боротьби з корупцією із обмеженням з боку ЄС та НАТО культурного та політичного суверенітету України. Для зовнішнього впливу через олігархат на органи влади та управління України РФ використовує культурне та медійне трендсетерство, кримінальне кураторство та політичний емісаріат.

З боку ЄС та НАТО контрпропаганда ведеться в напрямку неперервного «проштовхування» програм реформування політичної, економічної, освітньої системи із лейтмотивом боротьби з корупцією та використанням культурного та медійного трендсетерства, політичного емісаріату та гастролерства. Для суспільств ЄС та США політичне гастролерство виступає однією з пріоритетних форм зовнішнього впливу через значні вигоди, які отримують зовнішні центри влади від розміщення груп впливу в державних інституціях. Йдеться, по-перше, про переміщення надлишку неправлячих еліт на периферію, що дозволяє позбутися відповідних незручностей у зв'язку із їх можливим перетворенням на акторів політики. По-друге, про посилення культурного впливу суспільства через завоювання політичними гастролерами статусу тимчасових зразків для наслідування в сфері державного управління. По-третє, політичне гастролерство є вигідним для олігархату через можливість уникнення відповідальності за корупцію із перекладанням її на зовнішні центри влади. По-четверте, політичне гастролерство дозволяє підтримувати образ України як *failed state*, яка неспроможна забезпечувати рекрутування та селекцію власних еліт та створювати соціальні ліфти для лідерів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Власюк О. С. Кононенко С.В. Кремлівська агресія проти України : монографія. Київ : НІСД, 2017. 304 с.
 Економічна стратегія України – 2030. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org>.
 Кучма Л. Д. Украина – не Россия. URL: <http://etextread.ru/Book/Read/59944?nP=9>.
 Магда С. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 320 с.
 Мошенець О. Ідентифікація «Борна», або Хто такі агенти іноземного впливу. URL: https://lb.ua/blog/olena_moshenets/459027_identifikatsiya_borna_abo_ho_taki.html.
 Ослунд А. Олігархія в порівнянні: Росія, Україна і Соединенные Штаты. ЭКОБЕСТ. Інститут приватизації та менеджмента, 2004. Вип. 4. С. 665–689.
 Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
 Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2015. 880 с.
 Руценко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОП Павленко О.Г., 2015. 260 с.
 Сенченко М. І. Латентна світова інформаційна війна. Київ : ФОП Стебеляк, 2014. 384 с.
 Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
 Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 256 с.
 Україна – 2030: Доктрина збалансованого розвитку / Жилінська О. та ін. Львів : Кальварія, 2017. 164 с.
 Херпен Марсель Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. Харків : Віват, 2016. 302 с.
 Шмат В. В. Рента и государства-рантье. *Идеи и идеалы*. 2014. № 2(20), т. 1. С. 71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/renta-i-gosudarstva-rantye>.
 Шутов Р. В. Агенти зовнішніх інформаційно-психологічних впливів в Україні: спроби загального аналізу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Київ, 2011. Вип. 5. С. 98–104.
 Hussain Z. When agents of influence seek to shape public opinion URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/when-agents-of-influence-seek-to-shape-public-opinion>.

Kux F. Soviet Active Measures and Disinformation URL: <https://goo.gl/HsBNZh>.

Trandafir L. Influence techniques. Misinformation. *The International scientific conference Strategies XXI «Strategic changes in security and international relations»*. 2015. URL: <https://goo.gl/YZVpdt>.

REFERENCES

- Ekonomichna strateghiya Ukrainy – 2030. Ukrainskyj instytut majbutnjogho [Economic Strategy of Ukraine - 2030. Ukrainian Institute of the Future]*. (2019). Retrieved from <https://strategy.uifuture.org> [in Ukrainian].
- Ghorbulina, V. P. (Ed.). (2017). *Svitova ghibrydna vijna: ukrajinskyj front [World hybrid war: Ukrainian front]*. Kyjiv: NISD [in Ukrainian].
- Hussain, Z. (2017). *When agents of influence seek to shape public opinion*. Retrieved from <https://www.straitstimes.com/singapore/when-agents-of-influence-seek-to-shape-public-opinion>
- Kherpen Marsel Kh. Van. (2016) *Viiny Putina. Chechnia, Hruzija, Ukraina: nezasvoieni uroky mynuloho [Putin's war: Chechnya, Georgia, Ukraine: Unlearned Lessons from the Past]*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Kuchma, L. D. (2003). *Ukraina – ne Rossiya [Ukraine is not Russia]*. Retrieved from <http://etextread.ru/Book/Read/59944?nP=9> [in Russian].
- Kux, F. (2019). *Soviet Active Measures and Disinformation*. Retrieved from: <https://goo.gl/HsBNZh>
- Maghda, Je.V. (2015). *Ghibrydna vijna: vyzyhty i peremoghy [Hybrid war: to survive and win]*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Moshenecj, O. (2020). *Identyfikacija «Borna», abo Khto taki aghenty inozemnogho vplyvu [Identification of "Born", or Who are the agents of foreign influence]*. Retrieved from https://lb.ua/blog/olena_moshenets/459027_identifikatsiya_borna_abo_ho_taki.html [in Ukrainian].
- Oslund A. (2004). *Oligarhiya v sravnenii: Rossiya, Ukraina i Soedinennyye Shtaty [Oligarchy in comparison: Russia, Ukraine and the United States]*. *EKOVEST*, 4, 665–689 [in Russian].
- Perepelycja, Gh. M. (2015) *Ukraina – Rosija: vijna v umovakh spivisnuvanja [Ukraine - Russia: war in coexistence]*. Kyjiv: Vydavnychij dim «Stylos» [in Ukrainian].
- Pochepcov, Gh. (2015). *Suchasni informacijni vijny [Modern information wars]*. Kyjiv: Vyd. dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija» [in Ukrainian].
- Rushhenko, I.P. (2015) *Rosijsko-ukrajinsjka ghibrydna vijna: pohljad sociologa [Russian-Ukrainian hybrid war: the opinion of a sociologist]*. Kharkiv: FOP Pavlenko O.Gh. [in Ukrainian].
- Senchenko, M.I. (2014). *Latentna svitova informacijna vijna [Latent world information war]*. Kyjiv: FOP Stebeljak [in Ukrainian].
- Shmat V.V. (2014). *Renta i gosudarstva-rante [Rent and rentier states]*. *Idei i idealy – Ideas and ideals*, 2(20), 1, 71. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/renta-i-gosudarstva-rantie> [in Russian].
- Shutov R.V. (2011). *Aghenty zovnishnikh informacijno-psykholohichnykh vplyviv v Ukraini: sprobly zaghaljnogho analizu [gents of external information and psychological influences in Ukraine: attempts at general analysis]*. *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Draghomanova – Scientific journal of NPU named after M.P. Draghomanova*, 5, 98–104 [in Ukrainian].
- Tkachenko V. (2016). *Rosija: identychnistj aghresora [Russia: the identity of the aggressor]*. Kyjiv: VC «Akademija» [in Ukrainian].
- Trandafir L. (2015). *Influence techniques. Misinformation*. Retrieved from: <https://goo.gl/YZVpdt>
- Vlasjuk O.S. Kononenko S.V. (2017). *Kremlivsjska aghresija proty Ukrainy [Kremlin aggression against Ukraine]*. Kyjiv: NISD [in Ukrainian].
- Zhylynsjka O., Meljnuchuk O., Antonjuk L., Ghumenna O., Radchuk A., Stoljarchuk Ja. ... Shnyrkov O. (2017). *Ukraina – 2030: Doktryna zbalansovanogho rozvytku [Ukraine - 2030: The doctrine of balanced development]*. Ljviv: Kaljvarija [in Ukrainian].

Гугнін Едуард

Кандидат соціологічних наук, доцент
Національний університет «Запорізька політехніка»

Email: gugnined@gmail.com

Gugin Eduard

Candidate of Sociological Sciences, Assoc. Prof.
Zaporizhzhia Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-6390-3691

Цитування: Гугнін, Е. (2020). Олігархічна корупція: сценарії та технології зовнішнього впливу в Україні (теоретико-соціологічний аспект). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 58–67. doi: 10.15421/1720112

Citation: Gugin, E. (2020). *Oliharkhichna koruptsiia: stsennarii ta tekhnolohii zovnishnoho vplyvu v Ukraini (teoretyko-sotsiologichnyi aspekt) [Oligarchic corruption: scenarios and technologies of external influence in Ukraine (theoretical and sociological aspect)]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 58–67. doi: 10.15421/1720112

Стаття надійшла / Article arrived: 30.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2020

Структурна архітектоніка повсякденних практик в контексті критичного переосмислення постструктуралістського синтезу

Катерина Настояща, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена темі структури повсякденних практик. Тема повсякденних практик зумовлена рядом проблемних ситуацій, які формують окремі актуальні зони наукового інтересу, об'єднані загальною перспективою. Автор зазначає, що у сучасній соціологічній теорії практик, під практиками розуміються ресурсно-детерміновані рутинізовані соціальні дії, які мають певні атрибуції – характеристики пов'язані з технічним відбуванням практик, як алгоритмом послідовних дій. Досліджуючи структуру практик, автор звертається до напрацювань класиків постструктуралістського підходу – П. Бурдьє і Е. Гіденса, залучаючи до аналізу введені їм поняття – габітусу і рефлексивного моніторингу. Обґрунтовується, що габітус є центровим поняттям практик. Проте, як визначає автор, поняття габітусу є надто суперечливим та і широким для застосування в розумінні структури практик. В цьому контексті автор пропонує залучення нового поняття – габітуального сценарію. Габітуальний сценарій видається частиною загального габітусу і є специфічним патерном тілесно-поведінкового алгоритму тієї чи іншої практики. Обґрунтовує автор і доцільність введення в наукову лексику і другого свого поняття – протоформи практик. Введення цього поняття дозволяє, на думку автора, відмітити момент можливої креативності практик. І цей момент є фактом осмислення практик актором, усвідомлення послідовності своїх дій з метою їх трансформації, як удосконалення. Часто модернізація передбачає по суті створення нового габітуального сценарію, тобто появу нової практики. Функція ж рефлексивного моніторингу в структурі практик відтворює функцію контролю за їх відбуванням згідно алгоритму габітуального сценарію. Підсумково автор описує загальну структуру повсякденних практик, визначає роль і функцію кожного із компонентів структурної архітектоніки.

Ключові слова: повсякденні практики, структура практик, габітус, габітуальний сценарій, протоформа, рефлексивний моніторинг

Structural architecture of everyday practices in the context of a critical rethinking of poststructuralist synthesis

Kateryna Nastoyashcha, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article is devoted to the topic of the structure of everyday practices. The topic of everyday practices is determined by a number of problematic situations, which form separate topical areas of scientific interest, united by a common perspective. The author notes that in the modern sociological theory of practices, practices are understood as resource-determined routinization of social actions that have certain attributions – characteristics that are associated with the technical implementation of practices as an algorithm of sequential actions. Investigating the structure of practices, the author turns to the works of the classics of post-structuralist approach - P. Bourdieu and E. Giddens, and involves the introduced by them concepts of habitus and reflective monitoring in the analysis. It is substantiated that habitus is the central concept of practices. However, as the author defines, the concept of habitus is too contradictory and broad to apply in understanding the structure of practices. In this context, the author proposes to involve a new concept of the habitual scenario. The habitual scenario seems to be part of the general habitus and is a specific pattern of the bodily-behavioral algorithm of a particular practice. The author also substantiates the expediency of introducing his second concept into the scientific vocabulary - protoforms of practices. The introduction of this concept allows, according to the author, to mark the moment of possible creativity of practices. And this moment is the fact of the actor's understanding of the practice, his awareness of the sequence of his actions for the purpose of their transformation, as perfection. Often, modernization involves the creation of a new habitual scenario that is, the emergence of a new practice. The function of reflexive monitoring in the structure of practices reproduces the

function of control over their occurrence according to the algorithm of the habitual scenario. In summary, the author describes the general structure of everyday practices, defines the role and function of each of the components of structural architectonics.

Keywords: *daily practices, structure of practices, habitus, habitual scenario, protoform, reflective monitoring*

Структурная архитектоника повседневных практик в контексте критического переосмысления постструктуралистского синтеза

Екатерина Настоящая, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Статья посвящена теме структуры повседневных практик. Тема повседневных практик обусловлена рядом проблемных ситуаций, которые формируют отдельные актуальные зоны научного интереса, объединенные общей перспективой. Автор отмечает, что в современной социологической теории практик, под практиками понимаются ресурсно-детерминированы рутинизованы социальные действия, которые имеют определенные атрибуты – характеристики связаны с техническим отбыванием практик, как алгоритмом последовательных действий. Исследуя структуру практик, автор обращается к наработкам классиков постструктуралистского подхода – П. Бурдьё и Е. Гидденс, привлекая к анализу введены им понятие – габитуса и рефлексивного мониторинга. Обосновывается, что габитус является центральным понятием практик. Однако, как определяет автор, понятие габитуса слишком противоречивое и широкое для применения в понимании структуры практик. В этом контексте автор предлагает привлечение нового понятия – габитуального сценария. Габитуальный сценарий кажется частью общего габитуса и является специфическим паттерном телесно-поведенческого алгоритма той или иной практики. Обосновывает автор и целесообразность введения в научную лексику и второго своего понятие – протоформ практик. Введение этого понятия позволяет, по мнению автора, отметить момент возможной креативности практик. И этот момент является фактом осмысления практик актером, осознание последовательности своих действий с целью их трансформации, как усовершенствование. Часто модернизация предусматривает по сути создание нового габитуального сценария, то есть появление новой практики. Функция же рефлексивного мониторинга в структуре практик воспроизводит контроль за их отбыванием согласно алгоритму габитуального сценария. Итогово автор описывает общую структуру повседневных практик, определяет роль и функцию каждого из компонентов структурной архитектоники.

Ключевые слова: *повседневные практики, структура практик, габитус, габитуальный сценарий, протоформ, рефлексивный мониторинг*

Постановка проблеми

Тема повсякденних практик зумовлена рядом проблемних ситуацій, які формують окремі зони наукового інтересу, об'єднані загальною перспективою. Перша проблемна ситуація має гносеологічний контекст і пов'язана з надзвичайною поширеністю поняття практик в сучасній науковій термінології тоді як його використання в більшості концепцій свідчить про його описовий і навіть метафоричний характер. Друга проблемна ситуація полягає в тому, що велика частина, скільки-небудь важливих соціологічних теорій, звертаючись до теми практик, фокусують свою увагу на мікрорівні соціологічного теоретизування. Проте, операціоналізованість

цього поняття на рівні мікротеоретичного аналізу, не вирішує питання адекватності і відповідності залучення концепту практик для макросоціологічних теоретизувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Занурюючись же в тематику практик, треба зазначити, що у сучасній соціологічній теорії під практиками розуміються ресурсно-детерміновані рутинізовані соціальні дії, засновані на колективному досвіді суб'єктів, які мають певні атрибуції – характеристики пов'язані з технічним відбуванням практик, як алгоритмом послідовних дій. Процес вичленення практики з фону, контексту, розрізнення від інших дій, які практиками не є, передбачає вибір тих критеріїв, що роблять

практики практиками. На основі аналізу праць апологетів теорії практик, як класиків (в цей список занесемо праці Є. Дюркгейма, М. Гайдеггера, М. Фуко, М. Мосса, Н. Еліаса, П. Бурдьє, Б. Латура, Ж. Делеза, К. Гірца, Г. Гарфінкеля, А. Шюца, так і сучасників – Е. Гіденса, А. Реквіца, В. Вахштайна, Д. Гінева, Т. Шатцкі, І. Гофмана, В. Волкова і О. Хакордіна, зокрема вітчизняних – Н. Коваліско, Л. Скокової, М. Соболевської, М. Наумової, А. Мельникова, О. Личковської та інших) ми можемо виділити атрибуції практик, які визначають їх як такі і вирізняють їх від різноманітності дій та рухів, а також проаналізувати їх структуру та функції. На основі аналізу вищезначених концепцій ми визначили що практики являють собою ресурсно-детерміновану рутинізовану дію – автоматичну, звичну, повторювану сукупність рухів, які тривають у певній послідовності і мають конкретну (утилітарну, прикладу) мету. Саме на етапі практик відбувається перетворення простого руху на соціальну дію, тобто, рух стає соціально обумовленим.

Постановка завдання

Аналізуючи структуру і функціонування практик ми обов'язково стикаємося з поняттями габітусу (П. Бурдьє) і рефлексивний моніторинг (Е. Гіденс). Поняття габітусу в цьому сенсі багато що пояснює в розумінні структури практик, з другого боку само поняття має певні протиріччя, які давно викриті іншими дослідниками. Так, на думку Дж. Александера слабкість поняття габітусу пов'язано з тим що ідеали і цінності є абсолютно залежними від соціально-економічних обставин соціалізації. Таким чином габітус постає як жорстко детермінуюча структура, не відтворююча наявність певних ступенів свободи у смисложиттєвому виборі людини. В цьому сенсі, на думку Е. Сейера, поняття «габітусу, стратегії поведінки створюють уявлення про соціальну дію як інструментальну, егоїстичну й аморальну, здійснюючи яку, актори або не мають ніяких власних суджень, або їхні думки виявляються повністю обумовленими особистим інтересом та габітусом» (Sauer, 1999, р. 409). Якщо ж говорити про поняття рефлексивний моніторинг (як частину теорії структурації Е. Гіденса) введене вченим як означення контролю над виконанням тих чи інших дій, то воно в якісь частині супе-

речить розумінню тим же дослідників практик як постійного плинного процесу, що також само по собі є дискусійним питанням (Giddens, 1979). Стаття є спробою розв'язати накопичені протиріччя в розумінні структури практик.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Звертаючись до поняття габітусу, треба відзначити, що по твердженню П. Бурдьє, габітус нерозривно пов'язаний з практиками. Адже з одного боку, габітус не існує поза зумовленими ним практиками; подібно до граматики, яка не існує поза мовою. З іншого боку, габітус не збігається повністю з практиками, бо він є чимось «соціально-об'єктивним», структуруючою структурою, що радикально відрізняється від практик, як і граматика відрізняється від мовлення (Соболевская, 2014, с. 327). Таким чином «габітус – не практики, але й не об'єктивні соціальні умови. Він детермінує практики (у взаємодії із соціальними відносинами) і водночас детермінований соціальними відносинами» (Соболевская, 2014, с. 327). Відносини ж завжди дані, агенти лише відтворюють/створять їх: «практики відтворюють закономірності, що відповідають умовам, за яких було сформовано основу, що породжує їх, але при цьому співвідносяться з вимогами, що існують як об'єктивна можливість у ситуації, яка визначається когнітивними й мотивуючими структурами, що входять до складу габітусу. У зв'язку із цим не можна вивести практики ні з умов, що існують нині і які, як може здаватися, породжують дані практики, ні з попередніх умов, що створили габітус – стійкий принцип їхнього творення. Зрозуміти, чим є габітус, можливо лише за умови співвіднесення соціальних умов, у яких він формувався, із соціальними умовами, у яких його було «введено в дію» (Бурдьє, 2001, с. 108–109).

Так, габітус постає як несвідома структура обмежуюча дії людини, відіграє роль певного несвідомого механізму, який перетворює зовнішні структурні обмеження на «дію-без-примусу», тобто дію, обмеженість якої не усвідомлюється актором, але ця обмеженість існує, оскільки габітус не лише структуруюча практики структура, але й, у той самий час, структура структурована. Замість того, щоб надавати більше свободи

суб'єктові дії, габітус призначений виконувати функцію неусвідомлюваного обмеження практик (Соболевская, 2014, с. 327). Отже за допомогою габітусу як універсального оператора людської діяльності стає можливим, на думку П.Бурдьо, подолання традиційного протиставлення структури та діяльності. Габітус, що виступає одночасно й структурою, і структуруючим механізмом, дозволяє розглянути соціальні практики як основи постійного процесу відтворення суспільства, акцентуючи увагу на процесуальності соціального життя, часовому вимірі соціальних процесів (Соболевская, 2014, с. 325).

Такий детальний аналіз цього поняття обумовлений тим що ми не можемо не погодитися з його критикою, зокрема в частині того що габітус досить суперечливе поняття і саме тому, в аспекті детермінації їм практик потребує уточнень. Так, габітус, безперечно є центровим поняттям практик. Проте, як ми означили вище, поняття габітусу є надто суперечливим та і широким для застосування в розумінні структури практик. Так, на нашу думку, по відношенню до практик, в тому сенсі як ми їх означуємо, доречніше використовувати не поняття габітусу, як центрального ядерного компоненту всіх видів діяльності і реакцій людини на світ, а поняття габітуального сценарію. Габітуальний сценарій видається в цьому контексті частиною загального габітусу і є специфічним патерном тілесно-поведінкового алгоритму тієї чи іншої практики.

Габітуальний сценарій на відміну від габітусу (в його розумінні П. Бурдьє) має значно більшу ступень свободи і дозволяє певну креативність у виборі індивідуального способу відтворення практик. Наприклад алгоритм приготування борщу має певну послідовність у взаємодії з предметами, але спосіб слідування рецепту може мати індивідуальні варіації і це дозволяє зробити саме габітуальний сценарій. Якби в основі практик, як вірно підмітив Дж. Александер, лежав габітус, в тому розуміння як його позиціонує П. Бурдьє, то ми мали б справу з тим що всі дії людей не мали ступенів свободи і були б жорстко детермінованими соціалізаційними обставинами. Однак в реальності так не є (Alexander, 1995). Отже і стосовно практик, ми фіксуємо ту обставину що

практики здатні трансформуватися і видозмінюватися і ця зміна не завжди, але часто є наслідком індивідуального вибору агента, який таким чином і привносить соціальну зміну, модернізує практики. Взагалі габітуальний сценарій є поняттям значно вужчим ніж габітус і більш утилітарним, адже його створення чи модернізація завжди слугують функціональності практик, досягненню конкретної предметної задачі. Так наприклад, модернізуються, еволюціонують практики телефонного зв'язку, з переходом до мобільних телефонів і смартфонів, змінюється і габітуальний сценарій цих практик.

В цьому сенсі треба підкреслити що габітуальний сценарій – це не просто алгоритм рухів у певній послідовності. В цьому сенсі алгоритм рухів у певній послідовності може розглядатися як окремий компонент, означуючий собою соціально задану послідовність рухів, у вигляді наприклад рецепту, інструкції по експлуатації, методики і т.д. Грубо кажучи це є система правил для досягнення конкретної мети по задоволенню тих чи інших потреб.

Габітуальний сценарій же в цьому сенсі є тілесно-поведінковим патерном цього алгоритму, тобто те є тим як певна конкретна людина призвичаюється відтворювати ти чи інші практики. І саме ця індивідуалізація відтворювання означає зв'язок габітуального сценарію з габітусом, оскільки кожна людина має свободу обрати той чи інший варіант виконання певної практики, та навіть і створити свій новий унікальний варіант. Формуючи свій власний сценарій виконання рутинних повсякденних дій – практик, актор з одного боку спирається на власний соціалізаційний досвід, з другого боку навчається наслідувати інших. Отже кожен актор для виконання різних практик задіює різні габітуальні сценарії, які у нього формуються протягом життя, співвідносно з частотою відтворення цих практик. Таким чином, можна сказати, що індивідуальна варіація виконання тої чи іншої практики завжди обумовлена габітуальним сценарієм.

Важливою відмінністю габітусу і габітуального сценарію є те, що другий може змінюватися, трансформуватися і навіть зникати, тоді як габітусу це не властиве. В цьому сенсі габітуальний сценарій завжди прив'язаний до конкретної практики і якщо прак-

тика стає не актуальною, зникає, то зникає і габітуальний сценарій, якій однак ще певний час може і зберігатися як система навичок і тілесна пам'ять. Введення поняття габітуального сценарію знімає протиріччя властиві габітусу, адже габітуальний сценарій не є жорстко детермінованим неусвідомлюваним факторами, якщо ж такі фактори і мають місце бути, то актор знаходить адаптивні варіанти пристосування габітуального сценарію цієї практики до власних потреб, шляхом раціоналізації. Наприклад, проблеми зі сном у людей які бояться темряви чи спати наодинці, вирішуються придбанням нічного світильника, спеціальними дихальними вправами перед сном і т.д. Створення габітуального сценарію власне і відтворює енергозберігавальну функцію практик, адже дозволяє актору не витратити час на раціоналізацію і усвідомлення прийнятих алгоритмів.

Отже структура практик описана нами вище, на нашу думку, має в основі саме габітуальний сценарій, а не габітус. Утворення габітуального сценарію триває процесом усвідомлення тих чи інших дій, їх послідовності і індивідуального обрання найбільш оптимального способу відтворення практик. Цей процес приводить нас до ще одного поняття введеного нами для означення першого етапу створення практик – протоформи (Настояща, 2020, с.150). Якщо практики – це завжди множинні дії, як дії визнані і розповсюджені серед спільноти, то протоформа – це одинична форма практик. Тобто це практика ще не поширена, не масова, не розповсюджена. Вона поки створена лише як алгоритм рухів, як програма послідовних дій для виконання певної задачі. При наслідуванні протоформи актором, їм утворюється габітуальний сценарій, перетворюючий протоформу в індивідуальну практику і при масовому наслідуванні ми вже можемо говорити про габітулізацію і інституціоналізацію практик. Так утворюються і поширюються практики.

Отже звертаючись до практик як таких і їхньої структури, зазначимо, що більшість дослідників, які вивчають практики, вказували часто на дві, а то і на три складові у їхній структурі. Ці складові означувалися, йменувалися по-різному, але так чи інакше ці компоненти стосувалися:

1. Алгоритму, техніки, матеріально-конкретного відбуття практик, їх технічного виконання, характеру, який визначався як повторюваний, рутинізований;

2. Актора, особи – виконавця практик, який має певні мисленні уявлення щодо алгоритму виконання практик (установки, стереотипи, норми, правила);

3. Соціально-культурної обумовленості практик, їхньої убудованості в систему культури і функціональне призначення впорядкованості соціального, відтворення системи, порядку;

4. Ядра, центру як сукупності уявлень, що задають програму дій, порядок, алгоритм виконання практик актором – габітус (Настояща, 2020, с. 60).

Спробуємо на основі цього вибудувати власне уявлення про структуру практик, беручи за основу твердження, що практики мають у своїй структурі як незмінні, так і змінні компоненти. На нашу думку, перше необхідне для того, щоб практики залишалися практиками і підлягали ідентифікації як такі, а друге – це змінні компоненти, забезпечуючи практикам можливість трансформуватися, рухатися, розвиватися, модернізуватися, модифікуватися.

Отже, структура відбування практик може мати такий вигляд:

→ Актор чи група акторів чи нематеріальний об'єкт, що виконує заданий алгоритм послідовних рухів;

→ Тілесність актора (біологічні параметри тіла, емоційна сфера, темперамент, характер;

→ Рефлексивний моніторинг;

→ Вітальні чи соціетальні (культурні, духовні, екзистенціальні) потреби актора;

→ Рутинізований алгоритм рухів якій має відбуватися у певній послідовності, (має утилітарну мету чи практичне завдання задоволення вітальних чи соціетальних потреб), представляє собою збір правил (рецепт, інструкція і т.д);

→ Габітуальний сценарій (як соціально-культурно обумовлений тілесно-поведінковий патерн (програма) алгоритму рухів, сформований у об'єкта в процесі соціалізації чи заданий групою агентів);

→ Умови відтворення (відрізок часу і простору (просторо-часовий континуум), в полі якого відбувається практика.

Так, практики є рутинізованою, ресурсно-детермінованою соціальною дією, яка разом з тим має конкретну прикладну мету, виконує утилітарні завдання. Все життя людини – це період, заповнений виконанням різного роду практик, за відтворенням яких вона спочатку спостерігає, потім наслідує досвід і робить сама. Кожне виконання практик передбачає задіяність всієї її структури і, якщо останній компонент є зовнішніми умовами, то перші три обов'язково присутні.

Поки ж, повертаючись до структури практик, зазначимо, що компоненти потреб і габітуального сценарію є незмінними, тимчасом як алгоритм виконання – це той простір, де можлива креація і ймовірна поліваріантність, яка детермінує трансформацію практик. Як це відбувається можна побачити в просторі відтворення тих чи інших практик особистістю. Саме тому повертаючись до креативного в практиці ми знову звернемося до розуміння практик Е. Гіденсом. Так він вважав, що практики не є ані об'єктивно детермінованими, ані результатом вільної волі. Можна стверджувати, що практики є рутинізованими діями (індивіда чи групи), щоденною поведінкою та активністю, «не більше ніж грою ролей [на кшталт театру], чи втіленням плану» (Гідденс, 2003, с. 52). Практика є тим, у чому актуалізується та «здійснюється» структура. Із зазначеного випливає, що практики наслідують певні зразки (патерни), хоча і є індивідуальними та до певної міри унікальними, а також до певної міри передбачуваними. Причому, передбачуваність і типовість обумовлена структурою (її впливом), тоді як унікальність – природною різницею між акторами та варіаціями історичних (часових) обставин здійснення практики (Гідденс, 2003; Giddens, 1979). Таке роз'яснення Е. Гіденса сукупності індивідуального, як інтерпретацій виконання і загального, як заданої форми ми вважаємо достатньо обґрунтованим для розуміння чинника специфічності індивідуальних практик.

Однак креативність практик і їх утворення неможливо уявити без поняття протоформи. Обґрунтуємо залучення цього поняття детальніше. На нашу думку, введенням цього поняття знімається протиріччя розуміння практик як рутинізованих дій і дій одночасно схильних до креативності. Так, почат-

ково, перш ніж рутинізуватися, практика в теорії Е. Гіденса була саме індивідуальним потоком, сукупністю дій або вчинків актора. А отже, містила в собі індивідуальне цілепокладання та мотивацію, несла на собі відбиток індивідуальної рефлексії. Пізніше вона стала пов'язуватись з рутиною, що робило її самозамкненою в межах засвоєних норм, правил, алгоритмів відтворення. Роль агента при цьому нівелюється. Введення ж нового поняття дозволяє відмітити момент можливої креації. І цей момент у факті осмислення практик актором, усвідомленні послідовності своїх дій з метою їх трансформації, як удосконалення. Факт усвідомлення акцентує вже дискурсивну, а не практичну свідомість, «відключає» рефлексивний моніторинг і дозволяє актору модернізувати практику. Часто модернізація передбачає по суті створення нового габітуального сценарію – нової практики.

Цей етап, момент, фаза на нашу думку має мати окреме означення, яке б підкреслювало відмінність неусвідомлюваних практик від одиначної усвідомленої, раціональної дії, як факту вибору нового алгоритму. Тут однак варто зауважити що витoki появи практик не завжди є персоналізованими, іноді вони є наслідком спонтанної колективної дії, дії випадкової, ситуативної, впливом речей і технічних факторів. Однак на рівні актора вони завжди передбачають факт створення індивідуальної протоформи, як навчання певному новому алгоритму і габітуальному сценарію як створення персонального тілесно-поведінкового патерну. Отже важливим для розуміння практик є момент того що практики можуть бути лише певною мірою креативними, в них має залишатися незмінна структура дії, яка б дозволила ідентифікувати їх як практики.

Після того як ми обґрунтували введення понять габітуальний сценарій і протоформа, виникла потреба роз'яснити ще одне поняття – рефлексивний моніторинг. Ми, в цьому контексті, не погоджуємося з Е. Гіденсом в тому що практики безперервні і існують як постійний потік дій (Giddens, 1979). На нашу думку, це не відповідає дійсності, адже в реальності процес усвідомлення і усвідомлених дій змінюються періодами дій не усвідомлених, рутинізованих – коли людина робить дії і може думати про щось інше, та

навіть і робити паралельно щось інше – наприклад, слухати передачу по радіо за кермом, мити посуд і давати поради дитині, прибирати і слухати музику і т.д. Отже свідомі дії (знайти своє авто на стоянці) змінюються рутинізованими діями (завести авто і вести його по автобану).

В цьому сенсі, ми наполягаємо на тому, що слід вирізняти практики від не практик – свідомих, раціоналізованих дій, які супроводжуються обмірковуванням і аналізом. До таких дій належать і всі дії, які людина робить вперше (наприклад перше знайомство зі смартфоном, перше підключення до онлайн - навчання, перше користування мобільним банкінгом і т.д.). Коли людина вже навчиться це все робити, в неї сформується протоформи практик, які потім перетворяться в повсякденні типові практики. Ще раз зазначимо, що саме в цей період (період протоформи) і формується габітуальний сценарій тої чи іншої конкретної практики. Тому існуючий нині термін рефлексивної практики на нашу думку є оксюмороном, тобто поєднанням непеєднуваного. В цьому контексті окремо слід виділити практики усвідомлюваності, як напрям духовних практик, проте це скоріше специфічний підтип якій є уособленням сукупності технік і прийомів, спрямованих на активізацію і виведення процесів усвідомлення із рутини, що не є типовим для практик.

Однак, враховуючи те що зараз і досі (переважно завдячуючи працям Е. Гіденса) точиться багато дискусій відносно поняття практик в контексті характеристики неусвідомлюваності, саме тому виникла потреба паралельно з обґрунтуванням цієї атрибуції роз'яснити специфіку функціонування рефлексивного моніторингу в структурі практик. Власне аналіз компонентів детермінуючих функцію напівусвідомленого контролю, на нашу думку, допоможе зрозуміти механізм функціонування рефлексивного моніторингу і зрозуміти за рахунок чого відбувається рутинізація практики, чому вона є автоматичною, неусвідомлюваною.

Звернемось до Е. Гіденса. Так, «рефлексивний моніторинг діяльності, за Е. Гіденсом, «є рутинною функцією» повсякденного життя та передбачає контроль не лише власної поведінки, але й дій оточуючих. Іншими словами, актори не тільки неперервно

відслідковують плин власної діяльності та очікують аналогічної поведінки від інших. Вони також регулярно контролюють соціальні та фізичні фактори свого оточення". В цьому сенсі Е. Гіденс розуміє рефлексивний моніторинг як постійне виокремлення із неперервного потоку повсякденних практик окремих дій (своїх та чужих) та співвіднесення цих дій із уявленнями про їх причини та цілі. Такі уявлення задають для акторів базові орієнтири для розуміння власної діяльності та, у моделі Е. Гіденса, відповідають рівню дискурсивної свідомості» (Дейнека, 2013, с. 79). Отже, нам в цьому тлумаченні важливим є словосполучення «окремих дій» що свідчить про те що Е. Гіденс розуміє що дії можуть бути окремі, а значить мати початок і завершення. Цим онаочується специфічна для Е. Гіденса суперечливість. Адже якщо є окремі дії, то потік не є безперервним. Однак для нас тут важливим є не тільки це. Важливим тут є процес співвіднесення і співвіднесення в даному разі, на нашу думку, з компонентами габітуального сценарію, як алгоритмом тілесно-поведінкових патерну, як зі стереотипною моделлю таких дій. Такими елементами, як компонентами утворюючими габітуальний сценарій є стереотип і установка. Специфіка стереотипу і установку, яку ми розглянемо нижче, пояснює, на нашу думку те чому практики лишаються неусвідомлюваними, рутинізованими діями. Звернемося тепер до цих елементів, проаналізуємо їх детальніше.

Стереотипи, установки, уявлення і переконання – це елементи структури свідомості, які детермінують і свідомість індивідуальну. Відбування будь якої соціальної дії, не як руху, а як власне дії, як матеріально-конкретної дії має в своїй основі певний стереотип, або установку, яка у випадку з практиками не усвідомлюється, хоча відтворення практик і потребує первинного рівняння на взірці – норму відбування практики. Можна припустити що після усвідомлення і прийняття, стереотип як мисленнєве кліше алгоритму дії, стає елементом габітуального сценарію, а відтворення практик згідно прийнятого шаблону стає об'єктом уваги рефлексивного моніторингу.

В цьому сенсі стереотипи і установки є тими самими нормами, шаблонами, ідеальними формами, функціонуючими на рівні

практичної свідомості. Таким чином стереотип є певним зліпком, відбитком більш глибокого, розгалуженого знання про щось чи когось. Цей відбиток є відбитком тому що не відтворює знання про предмет в цілому, а є лише знанням про його якусь частину, яка і викликає функціональний інтерес.

Стереотипи в цьому сенсі полегшують сприйняття дійсності, економлять час і зусилля на пошук і осмислення інформації. Вони приймаються за основу, без упереджень, на віру і в цьому сенсі є формою сприйняття дійсності. Таким чином функції стереотипів в свідомості людини можна порівняти з функціями практик в повсякденному житті, адже людина не аналізує власні стереотипи, вони економлять час на сприйняття дійсності, разом з тим, вони дозволяють актору відтворювати буденні дії і реагувати відповідно, не прикладаючи для цього особливих мислених зусиль. Стереотипізація сприйняття дійсності – є природний процес, якій триває у всіх під час соціалізації. Якщо людина глибоко вивчає якесь питання, здобуває знання вона найперше позбувається розповсюджених шаблонних стереотипів відносно цієї предметної області, а по друге одночасно формує нові – професійні, кваліфіковані, фахові стереотипи.

Можна звійсно посперечатися, чи є нові знання стереотипами, адже вони є реальним, вже перевіреним об'єктивним знанням про реальні факти, але ми тут цілком погодимося з Б. Латуром який, досліджуючи практики наукових лабораторій по продукуванню наукових фактів, наполягав на тому, що знання фактажу, тобто знання фактичне і доказове також є стереотипізоване (Латур, 2002). Однак це відбувається не скільки в силу того що всі не апріорні, доказові знання є всі якоюсь мірою відносні, а через специфіку будови людської свідомості і специфіки сприйняття, в наслідку чого людина змушена спрощувати чи економити зусилля, скорочувати шлях прийняття рішень за для ефективності діяльності.

Однак повернемося до поняття стереотипу. Ця поняття є важливим і з огляду на те, що саме стереотип є тим пояснювальним кліше алгоритму дій. Норма і правила як конвенційні структури пояснюють як зробити, але не пояснюють чому треба робити саме так. Щоб зрозуміти чому в кожній культурі люди чинять

саме так, а не інакше, чому алгоритм перебігу практики саме такий, потрібно звернутися до системи стереотипів. Стереотип в цьому сенсі є пояснювальною мислеформою, якій часто в образній, асоціативній формі надає адекватне «пояснення». Стереотипи таким чином роз'яснюють реальність, дають обґрунтування існуючій системі речей і причинно-наслідковим зв'язкам. В процесі освоєння тої чи іншої нової діяльності, на етапі протоформ, в габітуальному сценарії створюється модель, алгоритм дії. Коли за рахунок рефлексивного моніторингу, триває спостереження за відтворенням практик, то воно перш за все означається процесом зіставлення відбування практики зі стереотипом цього відтворення сформованому в габітуальному сценарії. Саме стереотип містить схему, алгоритм послідовних дій. В цьому сенсі, метафорично можна порівняти габітуальний сценарій з програмним забезпечення практик, яке включає в себе набір стереотипів.

Психологічний процес стереотипізації виступає тільки як механізм формування стереотипів, але не обумовлює їх змісту, який утворюється факторами соціального порядку і може бути оцінений в категоріях «добре» або «погано». Стереотип при такому розгляді постає як концептуальна одиниця (ментальне утворення, когнітивна структура). Оскільки «стереотипи можуть формуватися в будь-якій області людського знання, стереотип, виступаючи регулятором соціальної поведінки, є і когнітивним стереотипом» (Кон, 1971, с. 166).

Визначаючи стереотип як образ-уявлення, В. Красних також виявляє в ньому дві іпостасі: стереотип поведінки (виконує прескриптивну функцію, тобто визначає поведінку і дії, які слід здійснювати), і власне стереотип-уявлення (виконує предикативне функцію, т. е. визначає те, що слід очікувати в тій чи іншій ситуації). Стереотипи-уявлення, в свою чергу, поділяються на стереотипи-образи (уявлення про предмети) і стереотипи-ситуації (уявлення про ситуації)» (Красных, 2002, с. 164).

Автоматизація повторюваної діяльності практик формує відповідні матриці пам'яті (по Н. П. Бехтеревій), що підтримують придбані автомати і напіваавтомати. Рішення мозком однакових завдань відбувається за принципом так званих «мічених ліній», тобто «шляхом мінімального використання

територій, коли все інше поле призначене для мислення» (Бехтерева, 2007, с. 89). Важливою характеристикою стереотипу в цьому сенсі є те, що він починає діяти до «включення» свідомості. Так, образ дії, що виник в свідомості, детермінує саму дію – практику. Цей момент роз'яснює дію рефлексивного моніторингу як функцію постійного контролю з боку свідомості.

Також з психології відомо, що у людини без участі фокусованої уваги на «несвідомому рівні» можна виробити тимчасові зв'язки, які фокусуються в довгостроковій пам'яті. Визначальну роль в збереженні тимчасових зв'язків грають емоційний стан і мотивація (Щекотихина, 2008, с. 34). Стереотип схильний до динаміки в змінних умовах середовища, але в результаті багаторазового функціонування він все більше і більше закріплюється і стає малорухливим, стабілізується. Те саме стосується і практик. Так зв'язок практики і стереотипу є дуже тісним і їх робота в парі функціонує за принципом: стимул – реакція., де кліше мисленнєвої дії детермінує дію матеріально-конкретну.

Висновки :

1. Отже, структура відбування практик має такий вигляд:

→ Актор чи група акторів чи нематеріальний об'єкт, що виконує заданий алгоритм послідовних рухів;

→ Тілесність актора (біологічні параметри тіла, емоційгальна сфера, темперамент, характер;

→ Рефлексивний моніторинг;

→ Вітальні чи соціетальні (культурні, духовні, екзистенціальні) потреби актора;

→ Рутинізований алгоритм рухів якій має відбуватися у певній послідовності, (має утилітарну мету чи практичне завдання задоволення вітальних чи соціетальних потреб), представляє собою збір правил (рецепт, інструкція і т.д);

→ Габітуальний сценарій (як соціально-культурно обумовлений тілесно-поведінковий патерн (програма) алгоритму рухів, сформований у об'єкта в процесі соціалізації чи заданий групою агентів);

→ Умови відтворення (відрізок часу і простору (просторо-часовий континуум), в полі якого відбувається практики.

2. Важливим поняттям є габітуальний сценарій. Габітуальний сценарій на відміну

від габітусу (в його розумінні П. Бурдьє) має значно більшу ступень свободи і дозволяє певну креативність у виборі індивідуального способу відтворення практик. Габітуальний сценарій в цьому сенсі є тілесно-поведінковим патерном алгоритму практик, тобто є тим як певна конкретна людина при звичається відтворювати ти чи інші практики. Важливою відмінністю габітусу і габітуального сценарію є те що другий може змінюватися, трансформуватися і навіть зникати, тоді як габітусу це не властиве. В цьому сенсі габітуальний сценарій завжди прив'язаний до конкретної практики і якщо практика стає не актуальною, зникає, то зникає і габітуальний сценарій. Введення поняття габітуального сценарію знімає протиріччя властиві габітусу. Створення габітуального сценарію відтворює енергозберезувальну функцію практик, адже дозволяє актору не витратити час на раціоналізацію і усвідомлення прийнятих алгоритмів.

3. Поява практик починається з усвідомленої дії і цей етап ми назвали протоформою. На нашу думку введенням цього поняття знімається протиріччя розуміння практик як рутинізованих дій і дій одночасно схильних до креативності. Введення ж нового поняття дозволяє відмітити момент можливої креативності. І цей момент є фактом осмислення практик актором, усвідомленні послідовності своїх дій з метою їх трансформації, як удосконалення. Факт усвідомлення акцентує вже дискурсивну, а не практичну свідомість, «відключає» рефлексивний моніторинг і дозволяє актору модернізувати практику. Часто модернізація передбачає по суті створення нового габітуального сценарію – нової практики. Цей етап, момент, на нашу думку, має мати окреме означення, бо розмежовує відмінність неусвідомлюваних практик від одиної усвідомленої, раціональної дії, як факту вибору нового алгоритму певної практики.

4. Функцією рефлексивного моніторингу є функція контролю, як співвіднесення процесу відбування практики з компонентами габітуального сценарію. Такими елементами, як компонентами утворюючими габітуальний сценарій є стереотип і установка. Специфіка стереотипу і установки, пояснює, те чому практики лишаються неусвідомлюваними, рутинізованими діями.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни. 2-е изд., переработанное и дополненное. Санкт-Петербург : Акт; Сова, 2007. 349 с.
- Бурдьё П. Практический смысл. Санкт-Петербург : Алетея, 2001. 562 с.
- Бурдьё П. Структура, габитус, практика. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Т. 1, № 2. С. 44–59. URL : <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/4bourd.html>.
- Бурдьё П. Fieldwork in philosophy. *Бурдьё П. Начала*. Москва : Socio-Logos, 1994. С. 13–57.
- Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. Москва : Академический проект, 2003. 235 с.
- Дейнека А. В. Проблематика смислу та смислотворення в контексті соціологічних теорій Ніклауса Лумана та Ентоні Гідденса. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Соціологі. 2013. №1. С. 59–74.
- Кон И. С. К проблеме национального характера. *История и психология*. Москва, 1971.
- Красных В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія. Москва, 2002. 284 с.
- Латур Б. Дайте мне лабораторию, и я переверну мир. *Логос*. 2002. № 5–6. URL: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/10.pdf>.
- Настояща К. В. Повсякденні практики в системі новітніх трансформацій стилів життя. Монографія. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2020. 278 с.
- Соболевская М. В. Генеза та розвиток концепцій соціального порядку та соціальної інтеграції у неофункціоналістських та постструктуралістських соціологічних теоріях : дис... д-ра н. Київ, 2014. 328 с.
- Щекотихина И. Н. Стереотип: аспекты и перспективы исследования. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2008. № 5 (19). С. 69–80.
- Alexander J. C. *Fin de siecle social theory: relativism, reduction, and the problem of reason*. London New-York : Verso, 1995.
- Bourdieu P. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge : Harvard University Press. 1984. P. 2.
- Bourdieu P. *The logic of Practice*. London: Cambridge polity press, 1990.
- Bourdieu P. *Homo Academicus*. Stanford, Calif. : Stanford Univ. Press, 1984.
- Giddens A. *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. London: Macmillan press, 1979.
- Sayer A. Bourdieu, Smith and disinterested judgement. *The sociological review*. 1999. Vol. 47, No. 3. P. 409.

REFERENCES

- Alexander, J. C. (1995). *Fin de siecle social theory: relativism, reduction, and the problem of reason*. London New-York: Verso.
- Behтерева, N. P. (2007). *Magija mozga i labirinty zhizni* [The magic of the brain and the labyrinths of life]. 2th ed. Sankt-Peterburg: Act; Sovia [in Russian].
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. (p. 2). Cambridge : Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Homo Academicus*. Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of Practice*. London: Cambridge polity press, 1990.
- Burd'e, P. (1994). Fieldwork in philosophy [Fieldwork in philosophy]. Burd'e P. Nachala – Bourdieu P. Beginnings. (pp. 13–57). Moskva : Socio-Logos [in Russian]
- Burd'e, P. (1998). Struktura, gabitus, praktika [Structure, habit, practice]. *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, 1 (2), 44–59. Retrieved from <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1998/2/4bourd.html> [in Russian].
- Burd'e, P. (2001). *Prakticheskij smysl* [Practical meaning]. Sankt-Peterburg : Aleteja [in Russian].
- Dejneka, A. V. (2013). Problematika smislu ta smislotvorennja v konteksti sociologichnih teorij Niklasa Lumana ta Entoni Gidensa [Problems of meaning and meaning-making in the context of sociological theories of Niklas Luhmann and Anthony Giddens]. *Visnik Kii'vskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Sociologi – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociologists*, 1, 59–74 [in Ukrainian].
- Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. London: Macmillan press.
- Giddens, Je. (2003). *Ustroenie obshhestva: Ocherk teorii strukturacii* [The structure of society: An essay on the theory of structuring]. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].
- Kon, I. S. (1971). K probleme nacional'nogo haraktera [On the problem of national character]. *Istorija i psihologija – History and psychology*. Moskva [in Russian]
- Krasnyh, V. (2002). *Jetnopsiholingvistika i lingvokul'turologija* [Ethnopsycholinguistics and linguocultural studies]. Moskva [in Russian].
- Latur, B. (2002). Dajte mne laboratoriju, i ja perevernu mir [Give me a lab and I'll turn the world upside down]. *Logos*, 5–6. Retrieved from <http://www.ruthenia.ru/logos/number/35/10.pdf>.
- Nastojashha, K. V. (2020). Povsjakdenni praktiki v sistemi novitnih transformacij stiliv zhitja [Everyday practices in the system of the newest transformations of lifestyles]. Kyiv: FOP Jamchins'kij O.V. [in Ukrainian].
- Sayer, A. (1999). Bourdieu, Smith and disinterested judgement. *The sociological review*, 47 (3), 409.

Shhekotihina, I. N. (2008). Stereotip: aspekty i perspektivy issledovaniya [Stereotype: aspects and prospects of research]. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina – Bulletin of Leningrad State University named after A.S. Pushkin*, 5 (19), 69–80 [in Russian].

Sobolevskaja, M. V. (2014). Geneza ta rozvitok koncepcij social'nogo porjadku ta social'noi integracii u neofunkcionalists'kih ta poststrukturalists'kih sociologichnih teorijah [Genesis and development of concepts of social order and social integration in neofunctionalist and poststructuralist sociological theories]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian]

Настояща Катерина

Кандидат соціологічних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Email: kvitka2155@gmail.com

Nastoyashcha Kateryna

Candidate of Sociological Sciences, Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-2338-9448

Цитування: Настояща, К. (2020). Структурна архітектоніка повсякденних практик в контексті критичного переосмислення постструктуралістського синтезу. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 68–78. doi: 10.15421/1720113

Citation: Nastoyashcha, K. (2020). Strukturna arkhitektonika povsiakdennykh praktyk v konteksti krytychnoho pereosmyslennia poststrukturalistskoho syntezu [Structural architecture of everyday practices in the context of a critical rethinking of poststructuralist synthesis]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 68–78. doi: 10.15421/1720113

Стаття надійшла / Article arrived: 30.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2020

Політологія

DOI: 10.15421/1720114

УДК: 321.323.076.27

Динаміка політичних трансформацій як сучасний критерій демократизації

Володимир Торяник, ВПНЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

У статті розглянуто динамічні моделі структурування політичних трансформацій, виявлення специфічних рис рівнів політичних трансформацій. Обґрунтовано можливості встановлення об'єктивного зв'язку між політичними та економічними чинниками формування порядку денного трансформацій.

Метою даної статті є встановлення методики взаємодії рівнів та тенденцій політичних трансформацій, яка формує своєрідну модель взаємовідносин між інститутами.

Методи дослідження. Використано структурно-функціональний метод для аналізу централізаторських принципів єдиного управління державою та зміни на пошук компромісних моделей управління територіями; метод порівняння застосований для виявлення ключових питань у формуванні моделі трансформаційних відносин між центрами і регіонами у новоутворених державах, зокрема зосередження влади і реального контролю над ресурсами; метод ретроспективної реконструкції для аналізу поглядів на взаємодію рівнів трансформацій у сучасних соціально-гуманітарних дисциплінах.

Результати. Дано оцінку взаємодії рівнів трансформацій в сучасному демократичному суспільстві та впливу різноманіття політичних інститутів, які мають можливості вільно формувати порядок денний та вимоги до політичної трансформації. Доведено, що приклад політичних процесів сучасної України засвідчує можливість формування сучасних політичних сил та громадсько-політичних проєктів. Акцентовано увагу на реалізації представництва владних груп, як принципу загальнодержавної політики, які можуть вступати у конфлікт з завданнями політичних трансформацій. Розкрито механізми динамізації політичних трансформацій, які становлять основу взаємодії центральних та регіональних рівнів трансформаційних процесів. Відзначено специфіку взаємодії тенденцій економічних і політичних трансформацій у побудові стабільних та конструктивно орієнтованих відносин між державною владою та підприємцями. Запропоновано обґрунтування патрунування реформаторськими владними командами бізнесу на певних територіях з метою забезпечення ресурсної та електоральної підтримки, як одного з базових процесів інституалізації сучасних політичних трансформацій.

Ключові слова: політичні трансформації, інституційна динаміка, транзитологія, демократичний перехід, політичні зміни, демократизація, бізнес-еліти, реформи

Dynamics of political transformations as a modern criterion of democratization

Volodymyr Toryanyk, Dnipro Humanities University

The article considers dynamic models of structuring political transformations, identifying specific features of structuring specific political transformations. The interrelation of possibilities of objective establishment of communication between political and economic factors of formulation of the agenda of transformations is substantiated.

The purpose of this article is to establish a methodology for the interaction of levels and trends of political transformation, which forms a kind of model of relations between institutions.

Research methods. The structural-functional method is used for the analysis of centralizing principles of unified state management and changes in search of compromise models of territorial management; the method of comparison is used to identify key issues in the formation of a model of transformational relations between centers and regions in the newly formed states, in particular the concentration of power and real control over resources; method of retrospective reconstruction for the analysis of views on the interaction of levels of transformations in modern socio-humanitarian disciplines.

Results. An assessment of the interaction of levels of transformation in a modern democratic society and the impact of the diversity of political institutions, which have the ability to freely shape the agenda and requirements for political transformation. It is proved that the example of political processes of modern Ukraine testifies to the possibility of formation of modern political forces and social and political projects. Emphasis is placed on the implementation of the representation of power groups as a principle of national policy, which may conflict with the tasks of political transformation. The mechanisms of dynamization of political transformations, which form the basis of interactions of the central and regional levels of transformation processes, are revealed. The specifics of interaction of tendencies of economic and political transformations in construction of stable and constructively oriented relations between the state power and businessmen are noted. The substantiation of patronage by business reformist power teams in certain territories in order to provide resource and electoral support as one of the basic processes of institutionalization of modern political transformations is offered.

Keywords: *political transformations, institutional dynamics, transitology, democratic transition, political changes, democratization, business elites, reforms*

Динамика политических трансформаций как современный критерий демократизации

Владимир Торяник, ВЧУЗ «Днепровский гуманитарный университет»

В статье рассмотрены динамические модели структурирования политических трансформаций, выявление черт структурирования уровней политических трансформаций. Обоснованно взаимосвязь возможностей объективного установления связи между политическими и экономическими факторами формулировка повестки дня трансформаций.

Целью данной статьи является установление методики взаимодействия уровней и тенденций политических трансформаций, которая формирует своеобразную модель взаимоотношений между институтами.

Методы исследования. Использованы структурно-функциональный метод для анализа централизаторских принципов единого управления государством и изменения на поиск компромиссных моделей управления территориями; метод сравнения применен для выявления ключевых вопросов в формировании модели трансформационных отношений между центрами и регионами во вновь государствах, в частности сосредоточение власти и реального контроля над ресурсами; метод ретроспективной реконструкции для анализа взглядов на взаимодействие уровней трансформаций в современных социально-гуманитарных дисциплинах.

Результаты. Дана оценка взаимодействия уровней трансформаций в современном демократическом обществе и влияния многообразия политических институтов, которые имеют возможности свободно формировать повестку дня и требования к политической трансформации. Доказано, что пример политических процессов современной Украины свидетельствует возможность формирования современных политических сил и общественно-политических проектов. Акцентируется внимание на реализации представительства властных групп, как принципа общегосударственной политики, которые могут вступать в конфликт с задачами политических трансформаций. Раскрыты механизмы динамизации политических трансформаций, которые составляют основу взаимодействий центральных и региональных уровней трансформационных процессов. Отмечено специфику взаимодействия тенденций экономических и политических трансформаций в построении стабильных и конструктивно ориентированных отношений между государственной властью и предпринимателями. Предложено обоснование патронирования реформаторскими властными командами бизнеса на определенных территориях с целью обеспечения ресурсной и электоральной поддержки, как одного из базовых процессов институализации современных политических трансформаций.

Ключевые слова: *политические трансформации, институциональная динамика, транзитология, демократический переход, политические изменения, демократизация, бизнес-элиты, реформы*

Постановка проблеми

Структура політичних трансформацій виступає одним з найбільш давніх тематичних підрозділів транзитології. Водночас сучасний політологічний науковий пошук спрямований на пошук динамічних моделей структурування політичних трансформацій, а з іншого боку – на виявлення не загальних, а специфічних рис структурування конкретних політичних трансформацій. Якщо у XX столітті об'єктивному розгляду питанню структури політичних трансформацій заважали питання макротеорії, то в сучасних умовах складність вивчення політичних трансформацій зростає внаслідок динамічного розвитку глобалізаційних політичних процесів. Вони зумовлюють строкатість політичного розвитку, зменшують можливість об'єктивного встановлення зв'язку між політичними та економічними чинниками формування порядку денного трансформацій.

Важливою площиною дослідження структури політичних трансформацій слід вважати рівень та наслідки. Цей вимір зумовлює явище управлінської культури та способів прийняття рішень, а також вплив неpolітичних чинників на практику реформування. Указані особливості розв'язуються в межах прикладних політологічних і міждисциплінарних досліджень, які формують загальні уявлення про принципи формування структури рівнів політичних трансформацій.

Дослідження структурної та якісної специфіки політичних трансформацій у суспільствах, які здійснюють перехід до демократії, визначаються значною актуальністю через можливості встановлення причин та наслідків в прийнятті реформаційних владних рішень. Дослідження політичних трансформацій в їх взаємозв'язку з центральними органами центральної влади та центрами політичного впливу дозволяє визначити основні закономірності та траєкторії розвитку трансформацій у сучасному українському суспільстві.

Аналіз публікацій

Формування політичних трансформацій вивчали такі вчені як Л. Венгрінюк, С. Гогуля, О. В. Суший. До числа провідних розробників проблем трансформацій також належать О. Віннічук, О. О. Долженков. У вітчизняній політичній науці проблематику формування політичних трансформацій вивчали О. Мазур, Ю. Оборотов. Однак, попри істотні досягнення тема статті залишається розробленою не в повній мірі.

Метою статті є встановлення методики взаємодії тенденцій політичних трансформацій сучасного пострадянського простору, яка формує своєрідну модель взаємовідносин.

Основний зміст

Ключовою проблемою даного дослідження є способи обміну політичними ресурсами та співвідношення підпорядкованості та політичної підтримки, яка має місце у своєрідній вертикалі влади сучасних держав. Кожна «вертикаль» і система взаємин між центральними та регіональними трансформаціями формувалася протягом 10-12 років, що дозволяє говорити про певні результати і тенденції. Для сучасної України ця практика виступає важливою альтернативою щодо процесів проєвропейським чином орієнтованих концепцій взаємодії центру та периферії, які ґрунтуються на засадах самоврядності, субсидіарності та широкої автономії регіональних і місцевих політичних трансформацій.

Вітчизняна політична наука спрямовує пошук на вивчення механізмів ефективної розбудови державності, забезпечення політичної єдності та територіальної цілісності сучасної України. Досвід держав ЄС, які сформували власну модель взаємодії між центральними та периферійними трансформаціями, дозволяє вивчати підходи і засоби забезпечення ефективності та модернізації механізмів формування політичних змін. Аспект взаємодії центральних та політичних трансформацій в сучасних перехідних державах залишається недостатньо розробленим у вітчизняній та зарубіжній політичній науці.

Відправним пунктом становлення взаємодій між трансформаціями центрального та регіонального рівня у колишньому СРСР, як добре відомо, було перетворення механізмів управління з бюрократичних принципів на плюралістичні. Централізаторські принципи єдиного управління державою змінилися на пошук компромісних моделей управління територіями з урахуванням їх інтересів. Оскільки у Радянському Союзі домінував номенклатурний принцип добору кадрів, то в умовах демократичних перетворень мали прояв тенденції збереження домінування місцевого, регіонального та республіканського партійного господарського активу в нових умовах. Однак, система добору кадрів періоду до трансформацій істотно змінилася, вона була доповнена представниками раніше опозиційних політичних сил, зокрема, творчої інтелігенції. Згідно зі статтею П. Махоніна, М. Тучика, М. Нікола «Чеські економічні і політич-

ні еліти після 15 років постсоціалістичних трансформацій», стверджується, що у молодих демократичних системах все ще розвивається політична культура участі та робляться спроби встановлення балансу між адміністративним регулюванням і громадянським суспільством. Крім того, партійні системи є далекими від відносної стабільності, що є типовим для країн з довгою історією парламентської демократії» (Махонін, Тучек, & Некола, 2006).

Ключовим питанням у формуванні моделі відносин між центрами і регіонами в новоутворених посткомуністичних державах стало питання зосередження влади і реального контролю над ресурсами, тобто влада на центральному рівні перетворилася з формально-бюрократичної та ідеологічної на прагматичну та таку, що встановлює баланс сил і відстоює соціально-економічні інтереси.

Перехідний період характеризувався частковою втратою контролю центру за справами територій, у перехідний період через відсутність законодавчої регламентації переважали нормативні і правові чинники контролю. Однак, після активної фази перехідного етапу з'явилася нова централізаторська тенденція, яка виразилася у встановленні так званої «вертикалі» виконавчої влади та поновленні контролю над регіональними і місцевими справами. «Лише деякі професіонали, які працюють в активному підприємницькому секторі економіки отримали економічний і соціальний статус, який відповідає їх кваліфікації та досягненням, в той час як інші, переважно ті, які працюють у державному секторі до тепер страждають від наслідків, не обмеженого, не обґрунтованого риторизму» (Махонін, Тучек, & Некола, 2006). Також чеські вчені зазначають, що роль європейських країн у постсоціалістичних трансформаціях полягає, передусім, у посередництві між внутрішніми та зовнішніми впливами та тиском, які виражають поєднання соціальних потреб та інтересів. Тому постсоціалістичні трансформації є політичними лише частково. Економічні трансформації є більш фрагментованими та, навіть, розділеними, ніж об'єднаними (Махонін, Тучек, Некола, 2006).

Відносини центру та периферії у контексті формування трансформаційних владних інституцій будувалися синхронно із встановленням нової соціально-економічної структури та розподілом власності. При цьому взаємодія між трансформаційними процесами центру та периферії перетворилася на взаємодію між фінансово-промисловими групами, які також

стали відносно самостійними гравцями, що також конкурували між собою. Це проявилось в Україні через встановлення гегемонії дніпропетровського, західноукраїнського та донецького кланів, яка була підірвана революційними подіями. Згідно зі статтею Ю. Мацієвського, «події листопада-грудня 2004 р. в Україні мали деякі ознаки революційності (політична криза, що тривала від оголошення результатів другого туру до рішення Верховного суду про визнання результатів другого туру недійсними та призначення його переголосування, політична мобілізація значної кількості громадян, протистояння влади і опозиції, політична поляризація в суспільстві), але це не дає підстав визнати їх революцією» (Мацієвський, 2006).

Взаємодія між центральними та регіональними трансформаційними процесами у пострадянський період будувалася на прагматичних засадах з відходом від ідеологічного обґрунтування часів соціалізму. Інтереси нового часу перетворилися на імперативи діяльності і поведінки нових угруповань. Ціннісні мотивації центральних та регіональних трансформацій не розглядалися повною мірою у вітчизняній політичній науці. Однак, динаміка трансформацій дозволяє стверджувати про прагматичний характер демократичних відносин між трансформаційними процесами у горизонтальному і вертикальному вимірах. Ю. Мацієвський пропонує погляд на події в Україні крізь призму транзитології. У цій галузі політичних досліджень виділяють декілька типів політичної трансформації: реформа, революція, переворот і перехід. Якщо революція – це насильницька зміна існуючих інститутів, то перехід це такий тип політичної трансформації, для якого характерна зміна інститутів без порушення правових норм. Реформа і переворот також не задовольняють цих вимог» (Мацієвський, 2006).

Погляди на взаємодію рівнів трансформацій у сучасних соціально-гуманітарних дисциплінах пов'язані також і з освітнім цензом, рівнем компетенції, який впливає на фахову підготовку й орієнтацію перспективних акторів трансформацій. На основі освітнього і кваліфікаційного критерію здійснюється «мобільність» векторів трансформацій з регіонального на центральний рівень. Як вважає український дослідник, «привертає увагу і той факт, що найбільш стабільними і дієздатними державами є демократії, в той час як авторитарні режими очолюють рейтинг недієздатності, наближаючись до межі, за якою починається розпад держави» (Стойко, 2016, с.178).

Профільна професійна діяльність стала новим чинником перетворень на колишньому пострадянському просторі. У кожній з трансформаційних держав формується власна система політичної освіти, здійснюється пошук оптимальних систем підготовки кадрів в межах державно-управлінських, а також економічних систем підготовки. Основним вектором якісного оновлення акторів трансформацій є їх професіоналізація і здобуття фахової підготовки. На думку українських фахівців, «будь-яка трансформація управлінських інститутів держави має на меті підвищення рівня ефективності їх діяльності, чи мова йде про еволюційні зміни у рамках демократичного режиму, чи про революційні при переході від авторитарних до демократичних засад управління» (Стойко, 2016, с.178).

На взаємодію рівнів трансформацій в сучасному демократичному суспільстві впливає різноманіття політичних інститутів, які мають можливості вільно формувати порядок денний та вимоги до політичної трансформації. Велика кількість політичних партій є чинником тиску на існуючі трансформації, а також на просування змін на різні рівні в наслідок результатів електоральних процесів. Орієнтація трансформацій здійснюється за рахунок діяльності політичних партій та нарощування їх організаційної структури. До підвищення якості партійних кадрів долучаються й громадські організації та рухи. На думку П. Махоніна та його співавторів, «індивідуальні сегменти еліт у постсоціалістичних європейських країнах мають тенденцію бути пов'язаними певними внутрішніми соціальними групами, такими як класи, страти, етнічний сектор поселення, релігія, покоління, або інші. Це є результатом традицій ідеології, соціальної композиції членів груп та тих, хто підтримує базові програмні цілі. Однак, ті, чий це зберігає амбіції, досягти лідируючих позицій у політичній системі мають бути свідомими, певної міри своїх апріорних ідеологічних позицій та традиційних соціальних якорів з метою досягти більш широкої, ніж традиційної масової підтримки» (Махонін, Тучек, & Некола, 2006).

Приклад політичних процесів сучасної України засвідчує можливість формування сучасних політичних сил та громадсько-політичних проєктів, які також прагнуть висувати своїх кандидатів для представництва груп тиску. Таким чином, кожен сегмент політичної трансформації формує власну ідентичність та коло інтересів, які відрізняються від інтересів

загальнонаціональних демократизації. Згідно з О. Стойком, «в ході аналізу економічної трансформації враховуються: рівень соціально-економічного розвитку країни, структура ринкових процесів, валютна та цінова стабільність, дотримання прав приватної власності, рівень всезагального добробуту, стабільність економічної системи» (Стойко, 2016, с. 182).

Особливістю розвитку сучасних політичних трансформацій сучасної України є вплив економічного чинника на порядок денний політичного розвитку регіонів. Економічні групи інтересів мають власні інтереси та специфіку розуміння завдань регіону і вимог до влади. У цьому зв'язку, реалізація представництва економічних груп, як принципу загальнодержавної політики можуть вступати у конфлікт з настроями та прагненнями регіональних суб'єктів трансформацій. Національні кадри у регіонах іноді формують своєрідний альтернативний культурний вимір, який час від часу потрібно узгоджувати, синхронізувати з настановами і потребами правлячої владної групи центру. У сучасній Україні такої синхронізації потребують політичні трансформації багатьох регіонів. «Іншим феноменом, який призводить до такої поведінки, має бути дещо більш еластична програмна позиція центристів, включаючи право і ліво-центристські партії та, часто також дає змогу використовувати певну історичну ситуацію для того, щоб дати певним партіям, або рухам шанс у критичний момент набутти більшої підтримки, ніж це передбачають їх ідеології і програми. Цей феномен виникає у менш стабільному сегменті радикальних, або, навіть революційних змін, які сталися внаслідок оксамитових революцій на основі дисидентських рухів» (Махонін, Тучек, Некола, 2006).

Механізми динамізації політичних трансформацій також становлять основу взаємодій центральних та регіональних трансформаційних процесів. У залежності від рівня забезпеченості інтересів центру ще в пострадянських умовах виникла потреба владного контролю над тими чи іншими територіями, галузями економіки або ресурсами. У зв'язку з цим, центральна влада постає перед необхідністю встановлювати контроль над механізмами добору кадрів для політичних трансформацій на рівні регіонів у межах державної політики та забезпечення кадрами структур державного управління. «Членство в Європейському Союзі супроводжується, до певної міри, одним з провідних об'єднуючих та стабілізуючих факторів, які забезпечують прогрес трансформа-

ційного процесу. Однак, зростання розбіжності серед індивідуальних членів та різних течій в середині ЄС у зв'язку з Європейською Конституцією та інтерпретацією Лісабонської стратегії суттєво послабили об'єднуючий і стабілізуючий вплив (с. 39). Цікава інформація стосовно чеської політичної еліти наводиться відповідно до аналізу 50 найбільш багатих чехів, інформація про яких була опублікована у 2002 році » (Махонін, Тучек, Некола, 2006).

Окремою темою взаємодії тенденцій економічних і політичних трансформацій є побудова стабільних та конструктивно орієнтованих відносин між державною владою та підприємствами. У постреволюційних умовах України ці взаємини також не носять повною мірою характеру відносин публічної влади та громадських асоціацій підприємців і промисловців. Взаємодія влади і бізнесу в основному будується на основі конвертації матеріальних ресурсів на ресурси владної підтримки, яка здійснюється на непрозорій основі. На думку О. Стойка, здатність уряду певної країни створити необхідні норми, процедури, механізми прийняття і виконання рішень, використовувати сучасні способи оцінки та контролю за діяльністю організацій та індивідів, має вирішальне значення для переходу до консолідованої демократії. Ефективні управлінські процеси дають можливість державі адаптуватися до політичних, економічних, соціальних, демографічних, технологічних змін оточуючого середовища (Стойко, 2016, с. 184).

Окремим аспектом взаємодії тенденцій економічних і політичних трансформацій в суспільствах перехідної демократії слід вважати структурування бізнес-середовища відповідно до владних ресурсів та контролю над трансформаціями соціально-економічного розвитку. Бізнес-середовище в сучасний період, не зважаючи на кризові явища, виступає вкрай неоднорідним та перебуває на шляху якісного зростання. Тому реалізація владних преференцій у взаємодіях з бізнес-спільнотою може забезпечуватися як на регіональному, так і на центральному рівні. У цьому випадку, економічна та політичні трансформації виступають конкурентами у змаганні за контроль над бізнес-процесами. «Якщо інститути держави не спроможні сприяти виконанню прав і обов'язків, то право держави на монополію насильства та ресурси може бути легко піддане сумніву. Більше того, якщо держава не може виконувати своїх обов'язків, то індивіди вдаються до альтернативних механізмів задоволення своїх потреб» (Стойко, 2016, с. 188).

Однак, суб'єкти економічних та політичних трансформацій в сучасній Україні розглядають бізнес-середовище як основу для реалізації своїх політичних планів та амбіцій. Тому встановлення патрон-клієнтарних відносин між бізнес-середовищем і владою є властивим не лише для процесів періоду активних трансформацій. Входження представників бізнесу до числа суб'єктів політичних трансформацій є явищем досить поширеним. Але лише в тому випадку, якщо підприємці забезпечують адекватний рівень ресурсної підтримки політичних сил, вони беруть участь у формуванні демократичної влади.

Патрунування реформаторськими владними командами бізнесу на певних територіях з метою забезпечення ресурсної та згодом електоральної підтримки, є одним з базових процесів інституалізації сучасних політичних трансформацій. Проте вирішення завдань економічного розвитку також потребує спрямування зусиль бізнесу на реалізацію соціальної політики, підтримку соціальної стабільності тощо. Виконання підприємцями та корпоративними суб'єктами функцій держави на регіональному рівні, збільшує їх політичне значення та вплив на процеси політичного управління. За умови масштабної соціальної допомоги підприємницькі структури також можуть претендувати на участь у політичних трансформаціях.

Неофіційна горизонтальна співпраця у рамках політичних трансформацій, представлених депутатським корпусом та посадовцями виконавчих структур за бізнес-середовищем, на сучасному етапі розглядається як прояв перехідних трансформативних політичних відносин. Тим часом, з огляду на масовість і масштабність подібних зв'язків, слід зауважити, що сьогодні жодна політична трансформація не може існувати без істотного бізнес-підґрунтя. Попри неврегульованість таких зв'язків у правовому полі, спроможність центральної влади контролювати процеси на місцях і в регіонах визначається способами контролю на зв'язках між рівнями трансформацій. Як вважає український науковець, «недієздатна, слабка держава не в змозі успішно адаптувати свої політичні інститути до потреб демократичного режиму, що призводить не лише до управлінського хаосу, а й несе у собі загрозу втрати суверенітету, про що переконливо свідчить рейтинг держав-невдах» (Стойко, 2016, с. 189).

Формування моделей взаємин тенденцій трансформацій на пострадянському просторі було пов'язане з загальною зміною якісного

складу учасників трансформацій. Зокрема, приклад країн Балтії засвідчує, що вагомим компонентом демократичних трансформацій стала наявність нових громадських діячів, які походили з числа інтелігенції. Вказані нові політичні лідери були носіями нової ідеології та підходів до розвитку держав. Водночас, їх вплив на хід реформ був надто короточасним.

Висновки

Особливістю функціонування сучасних бізнес-еліт, як частини елітарної спільноти, таких потужних економічних гравців, як Великобританія, є тісний контакт з правлячими партіями. Дискусія з ними щодо основних напрямків економічної і соціальної політики, як свідчать результати щодо виходу Великобританії зі складу ЄС у 2016 році. Саме економічні гравці виступили з лобюванням проведення референдуму та реалізації заходів щодо виходу Британії з ЄС. Подібна консолідована позиція була пов'язана з регуляторною політикою ЄС, яка значні витрати покладає на кампанії з великими обсягами виробництва. Зазначене спричиняє значну втрату прибутків і значні ризики.

У ситуації економічної нестабільності, невпевненості до критичної риторики бізнес-еліт країн ЄС додалася позиція профспілок та інших соціальних громадських організацій, які бачать у довільному пересуванні кордонів загрозу з боку мігрантів. Звідси, економічні детермінанти вплинули, вирішальним чином, на консолідовану позицію еліт. У трансформаційних країнах, до яких належить і Україна, подібні позиції досі не набули єдиного виразу і представники одних

галузей, якщо вони не включені до єдиної галузевої корпоративної структури, можуть сповідувати різні економічні інтереси, іноді, цілком, протилежні відповідно до фінансово-промислових груп, які перебувають у відносинах суперництва.

Серед іншого, це відповідальність за соціально-економічний розвиток та саме в цих функціях відповідальності та технічного контролю над ситуацією всередині регіону мають прояв оцінки пасіонарності транзитивних еліт та їх спроможності. Важливими є і зовнішні функції реформаторської влади, серед яких чільне місце посідають функції арбітражу між місцевими та центральними елітами, функції культурного, регіонального та соціального лідерства, функції розподілу надлишкового продукту в межах територій. Зазначені функції в умовах політичної трансформації є актуальними в силу того, що центральна влада нерідко втрачає контроль над периферійними територіями, надаючи можливість регіональним політичним групам самим виявляти ініціативу щодо впорядкування ситуації на місцях. До цього рівня функціоналу реформаційної влади в сучасний період слід зараховувати також функції вироблення регіональної, соціальної, або етнічної ідеології, яка виховує місцевий та регіональний патріотизм та політичну ідентичність в умовах сучасної України. Перспективами подальшого розгляду теми статті є політичні еліти та лідери які уособлюють, до певної міри, певний психотип тієї, чи іншої території трансформацій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Венгрінюк Л. Я. Політика пам'яті як елемент трансформації політичної системи: теоретичні основи та практичний досвід країн Центрально-Східної Європи. *Політологічні записки*. № 7. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_34

Віннічук О. Політичні ризики трансформаційних процесів у країнах «нової демократії» (ЦСЄ). Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2013. Вип. 25. С. 71–76.

Гогуля С. О. Протестантизм в контексті політико-економічних трансформацій в соціокультурному просторі незалежної України. Національні позиції протестантів. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2010. № 4. С. 202–207.

Долженков О. О. Політична та соціальна трансформація: взаємозв'язок та особливості. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 40–50.

Кальянов А. В., Воронков С. О. Інноваційна політика розвитку підприємства в умовах трансформаційної економіки. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 1. С. 96–102.

Мазур О. Г. Моделювання політичної трансформації в рамках реалізації стратегії сталого розвитку. *Політологічні записки*. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_20

Мацієвський Ю. Між авторитаризмом та демократією: політичний режим в Україні після «Помаранчевої революції». 2006. URL: <https://www.oa.edu.ua/doc/polit/matsievsky/rezymukraini.doc>.

Оборотов Ю. М. Від типів політичних систем та їх трансформації до аналізу держави та її інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 70–74.

Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с

Суший О. В. Суспільно-політичні трансформації в Україні у символічних контекстах ідентичності. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. № 1. С. 70–77.

Machonin P., Tuček M., Nekola M. The Czech Economic Elite after Fifteen Years of Post-socialist Transformation. 2006. Retrieved from http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7cfd7d6558ee8ca6f8406e0545c3c5b31e5d8195_597_05machonin39.pdf

REFERENCES

- Dolzhenkov, O. O. (2013) Politychna ta sotsialna transformatsiia: vzaiemozviazok ta osoblyvosti [Political and social transformation: relationship and features]. *Aktualni problemy polityky – Current policy issues*, 49, 40–50 [in Ukrainian].
- Hohulia, S. O. (2010) Protestantyzm v konteksti polityko-ekonomichnykh transformatsii v sotsiokulturnomu prostori nezalezhnoi Ukrainy [Protestantism in the context of political and economic transformations in the socio-cultural space of independent Ukraine]. *Natsionalni pozytsii protestantiv: Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – National positions of Protestants. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 4, 202–207 [in Ukrainian].
- Kalianov, A. V., & Voronkov, S. O. (2013) Innovatsiina polityka rozvytku pidpriemstva v umovakh transformatsiinoi ekonomiky [Political and social transformation: relationship and features]. *Naukovi pratsi MAUP – Current policy issues*, 1, 96–102 [in Ukrainian].
- Machonin P., Tuček M., Nekola M. (2006). The Czech Economic Elite after Fifteen Years of Post-socialist Transformation. Retrieved from http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7cfd7d6558ee8ca6f8406e0545c3c5b31e5d8195_597_05machonin39.pdf
- Matsiivskyi, Yu. (2006) Mizh avtorytaryzmozom ta demokratiieiu: politychnyi rezhym v Ukraini pislia “Pomaranchevoi revoliutsii” [Between authoritarianism and democracy: the political regime in Ukraine after the “Orange Revolution”]. Retrieved from <https://www.oa.edu.ua/doc/polit/matsiivskyi/rezymukraini.doc> [in Ukrainian].
- Mazur, O. H. (2012) Modeliuvannia politychnoi transformatsii v ramkakh realizatsii stratehii staloho rozvytku [Modeling of political transformation within the framework of sustainable development strategy implementation]. *Politolohichni zapysky – Political science notes*, 6. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_20 [in Ukrainian].
- Oborotov, Yu. M. (2005) Vid typiv politychnykh system ta yikh transformatsii do analizu derzhavy ta yii instytutiv [From types of political systems and their transformation to the analysis of the state and its institutions]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law*, 25, 70–74 [in Ukrainian].
- Stoiko, O. M. (2016). *Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh [Transformation of political institutes in modern transitional societies]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; “Lohos” [in Ukrainian].
- Sushyi, O. V. (2012). Suspilno-politychni transformatsii v Ukraini u symvolichnykh kontekstakh identychnosti [Socio-political transformations in Ukraine in symbolic contexts of identity]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 1, 70–77 [in Ukrainian].
- Venhryniuk, L. Ya. (2013) Polityka pamiaty yak element transformatsii politychnoi systemy: teoretychni osnovy ta praktychni dosvid krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [The politics of memory as an element of transformation of the political system: theoretical foundations and practical experience of Central and Eastern Europe]. *Politolohichni zapysky – Political science notes*, 7. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_34 [in Ukrainian].
- Vinnichuk, O. (2013) Politychni ryzyky transformatsiinykh protsesiv u krainakh «novoi demokratii» (TsSIE) [Political risks of transformation processes in the countries of the “new democracy” (CEE)]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku – Ukrainian national idea: realities and prospects of development*, 25, 71–76 [in Ukrainian].

Торяник Володимир

Доктор політичних наук, професор
ВПНЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Email: torianyk@gmail.com

Toryanyk Volodymyr

Doctor of Political Sciences, Full Prof.
Dnipro Humanities University

ORCID: 0000-0003-1934-6709

Цитування: Торяник, В. (2020). Динаміка політичних трансформацій як сучасний критерій демократизації. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 79–86. doi: 10.15421/1720114

Citation: Toryanyk, V. (2020). Dynamika politychnykh transformatsii yak suchasnyi kryterii demokratyzatsii [Dynamics of political transformations as a modern criterion of democratization]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 79–86. doi: 10.15421/1720114

Стаття надійшла / Article arrived: 30.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2020

Суб'єкти політичних трансформацій: зарубіжний досвід та українська практика

Володимир Пермінов, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглянуто образ проактивного політичного середовища трансформацій, який є поширеним за допомогою медіа і формує базу легітимності лідерів та довіри до неї. Обґрунтовано пріоритети всезагальної модернізації на рівні окремих держав.

Метою даної статті є з'ясування особливостей діяльності суб'єктів політичних трансформацій на тлі зарубіжного досвіду та української практики.

Методи дослідження. Використано структурно-функціональний метод для аналізу диверсифікації владного контролю та втрата окремими політичними суб'єктами трансформаційної «спеціалізації»; метод порівняння застосований для встановлення вектору модернізаційних реформ політичного устрою та формулювання певних вимог і підходів до ідентифікації суб'єктів трансформацій; метод ретроспективної реконструкції для аналізу модифікації поведінки суб'єктів трансформації, керуючись інтересами реалізації ефективності управління більше, ніж програмними аспектами реалізації модернізаційних реформ.

Результати. Дано оцінку рівня успішності модернізації в умовах трансформаційної демократії, яка є можливою лише за умови рівної зацікавленості всіх суб'єктів політичної діяльності. Доведено, що контекст модернізації суб'єктів політичних трансформацій у трансформаційних країнах потребує умов для повного розкриття. Акцентовано увагу на новий вимір функціонування суб'єктів політичних трансформацій полягає у їх відображенні та більшій прозорості та підконтрольності владі громадськості у демократичних та перехідних країнах. Розкрито механізми визначення напрямків еволюції суб'єктів політичних трансформацій у рамках функціонування новітніх медіа. Відзначено специфіку здатності еліт впливати на зміну соціальної та економічної ситуації як одного з повідних свідчень їх зв'язку з процесами всередині суспільства та інформаційної складової модернізації. Запропоновано обґрунтування значення поінформованості щодо регулятивної діяльності еліт та їх впливу на ситуацію означає певне упереджене ставлення щодо певних політичних сил, як одного з базових процесів інституалізації сучасних політичних трансформацій.

Ключові слова: суб'єкти політичних трансформацій, політичні зміни, інституційне середовище, демократичний транзит, еліти, демократизація, лідери, реформи, «нові медіа»

Political transformations' actors: foreign experience and Ukrainian practice

Volodymyr Perminov, Oles Honchar Dnipro National University

The article considers the image of a proactive political environment of transformations, which is widespread through the media and forms the basis of legitimacy of leaders and trust in it. The priorities of general modernization at the level of individual states are substantiated.

The purpose of this article is to clarify the peculiarities of the activities of the subjects of political transformation against the background of foreign experience and Ukrainian practice.

Research methods. The structural-functional method was used to analyze the diversification of power control and the loss of transformational "specialization" by some political entities; the method of comparison is used to establish the vector of modernization reforms of the political system and to formulate certain requirements and approaches to the identification of the subjects of transformation; the method of retrospective reconstruction for the analysis of modification of behavior of subjects of transformation, being guided by interests of realization of efficiency of management more, than program aspects of realization of modernizations of reforms.

Results. An assessment is made of the level of success of modernization in a transformational democracy, which is possible only if all political actors are equally interested. It is proved that the context of modernization of the subjects of political transformations in the transforming countries needs conditions for full disclosure.

Emphasis is placed on the new dimension of the functioning of the subjects of political transformations is their reflection and greater transparency and controllability of public authority in democratic and transition countries. The mechanisms of determining the directions of evolution of the subjects of political transformations within the framework of the functioning of the new media are revealed. The specifics of the ability of elites to influence the change of social and economic situation as one of the relevant evidences of their connection with the processes within the society and the information component of modernization are noted. The substantiation of the importance of awareness of the regulatory activities of elites and their impact on the situation means a certain prejudice against certain political forces, as one of the basic processes of institutionalization of modern political transformations.

Keywords: *subjects of political transformations, political changes, institutional environment, democratic transit, elites, democratization, leaders, reforms, «new media»*

Субъекты политических трансформаций: зарубежный опыт и украинская практика

Владимир Перминов, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье рассмотрены образ проактивной политической среды трансформаций, который является распространенным с помощью медиа и формирует базу легитимности лидеров и доверия к ней. Обоснованно приоритеты всеобщей модернизации на уровне отдельных государств.

Целью данной статьи является выяснение особенностей деятельности субъектов политических трансформаций на фоне зарубежного опыта и украинской практики.

Методы исследования. Использованы структурно-функциональный метод для анализа диверсификации властного контроля и потеря отдельными политическими субъектами трансформационной «специализации»; метод сравнения применен для установления вектора модернизационных реформ политического устройства и формулировки определенных требований и подходов к идентификации субъектов трансформаций; метод ретроспективной реконструкции для анализа модификации поведения субъектов трансформации, руководствуясь интересами реализации эффективности управления больше, чем программными аспектами реализации модернизаций них реформ.

Результаты. Дана оценка уровня успешности модернизации в условиях трансформационной демократии, возможна только при условии равной заинтересованности всех субъектов политической деятельности. Доказано, что контекст модернизации субъектов политических трансформаций в трансформационных странах требует условий для полного раскрытия. Акцентируется внимание на новое измерение функционирования субъектов политических трансформаций заключается в их отражении и большей прозрачности и подконтрольности власти общественности в демократических и переходных странах. Раскрыты механизмы определения направлений эволюции субъектов политических трансформаций в рамках функционирования новых медиа. Отмечено специфику способности элит влиять на изменение социальной и экономической ситуации как одного из свидетельств их связи с процессами внутри общества и информационной составляющей модернизации. Предложено обоснование значения осведомленности о регулятивной деятельности элит и их влияния на ситуацию означает определенное предвзятое отношение к определенным политическим силам, как одного из базовых процессов институализации современных политических трансформаций.

Ключевые слова: *субъекты политических трансформаций, политические изменения, институциональная среда, демократический транзит, элиты, демократизация, лидеры, реформы, «новые медиа»*

Постановка проблеми

Сприйняття у транзитивному суспільстві діяльності партійних та громадських суб'єктів трансформації, а також можливість раціонального переосмислення їх поведінки є надбанням тривалого розвитку демократичного суспільства. Водночас враження спостерігачів стосовно діяльності діючих політичних інститутів формують певний образ проактивного політичного середовища, який є поширеним за допомогою медіа і формує базу легітимності лідерів та довіри до неї, що у подальшому може визначати більш широкі інституційні перетворення та радикальні політичні зміни.

Пріоритети загальної політичної модернізації на рівні окремих держав втілювалися у спробах перевести на регіональний рівень значну частину політичної відповідальності і повноважень в умовах реформ європеїзації. Досвід країн Центральної та Східної Європи засвідчив, що суб'єкти політичних змін не розглядаються як формальні суб'єкти політичних відносин, а передусім як суб'єкти модернізації. Перебуваючи поза формальним контекстом суб'єкти політичних змін або пристосовуються до нових нормативних умов, або перебувають за межами владного простору. Результативність політичних трансформацій залежить, серед іншого, від якісних параметрів інституційного середовища суб'єктів змін та їх соціального складу й зв'язків з елітами.

Аналіз публікацій.

Українські науковці активно розробляють проблематику чинників політичних трансформацій. Зокрема, О.Брусилівська визначає цілі та моделі транзиту на тлі динаміки політичних трансформацій на пострадянському просторі (Брусилівська, 2013), В. Головенько вивчає можливості впливу організацій громадянського суспільства на трансформацію політичної культури (Головенько, 2012), Ю.Калиновський розкриває взаємообумовленість політичних трансформацій та становлення правового суспільства в Україні (Калиновський, 2013), В. Лебедєва, В. Тарасевич аналізують політичну економію за доби глобальних трансформацій (Лебедєва, & Тарасевич 2013), Н. Пашина дослідила демократичну трансформацію суспільства та роль політичної ідентичності в цьому процесі (Пашина, 2013). Однак істотною проблемою є визначення особливостей поведінки суб'єктів, які є рушійними силами демократичних перетворень.

Метою статті є з'ясування особливостей діяльності суб'єктів політичних трансформацій

на тлі зарубіжного досвіду та української практики.

Основний зміст

Досвід країн нової демократії в умовах структурування суб'єктів політичних трансформацій свідчить про вплив реформаційних зусиль та спроб забезпечити відповідність інститутів демократичного політичного управління певним зразкам. Досвід транзитивного політичного розвитку визначає можливості посування певних представників від соціальних груп до числа активних суб'єктів-лідерів трансформацій. У перехідний період, в умовах прогресуючої формалізації політичних відносин скорочується простір «елітотворчості» та кількість варіантів, які можуть бути застосовані представниками еліт у взаємодіях між собою. Наднаціональні політичні орієнтири визначають певні рамки зростання та діяльності інститутів або особистостей, але вони не змінюють докорінно сутності трансформаційних відносин. У своїй статті Є. Касап стверджує, що політична партія об'єднує певну частину населення на ґрунті спільності інтересів та переконань. У зв'язку з цим, однією із ключових ознак партії визначають ідеологію. Проте на сьогодні відбувається ряд модифікацій щодо цього структурного аспекту, партійне ідеологічне забарвлення зазнає трансформаційних процесів (Касап, 2011, с. 71).

Проблема диверсифікації владного контролю та втрата окремими політичними суб'єктами трансформаційної «спеціалізації» визначали місце політичних лідерів у процесах модернізації. При цьому в Україні дається взнаки залежність від порядку денного центрального рівня. Вона, зокрема, визначила падіння значення окремих персоналізованих або ідеологізованих суб'єктів політичних трансформацій. Зокрема, ця тенденція властива як Угорщині, так і для інших країн Вишеградської четвірки. Усунення «традиційних» або «класичних» суб'єктів політичних трансформацій (зокрема, колишніх дисидентів, «борців з комуністичним режимом») від реальної влади спонукало місцеві й регіональні громади до підтримки опозиційних сил, попри те, що центральні уряди декларували вірність пріоритетам та орієнтирам європеїзації. У випадку Угорщини це призвело до приходу до влади у 2010 році право-радикальних політичних сил під гаслами демократизації й свободи. Є. Касап слушно зауважує, що «більшість партій уже не надто піклуються про ідеологію навіть у її формальному вигляді, прописуючи головною метою своєї діяльності по-

будову соціально справедливого, демократичного суспільства» (Касап, 2011, с. 74).

Вектор модернізаційних реформ політичного устрою забезпечує формулювання певних вимог і підходів до демократичного політичного управління. Одночасно, ідеологічні тенденції не призводять до появи відцентрових політичних рухів. На думку Є. Касап «ідеологічна ідентифікація, з точки зору партійних діячів, стає швидше негативом у боротьбі за вплив на електорат, аніж позитивом, оскільки значно більше політичних дивідендів можна отримати, пообіцявши боротись за права трудящих та надання якомога більших привілеїв бізнесу, аніж розраховувати на якийсь певний суспільний клас» (Касап, 2011, с. 74).

Орієнтація національних інститутів політико-адміністративного управління в Україні на цілі трансформації у рамках модернізації відбувалася як на основі нормативно-правової регуляції, так і на основі усвідомлення елітами своїх інтересів. Водночас процеси реформування іноді гальмуються через відсутність належних ресурсів та неможливості досягти програмних результатів реформ у визначені терміни. У цих умовах суб'єкти трансформацій або дезінтегруються, втрачаючи владний ресурс як чинник концентрації, або переходять з національного на локальний рівень, прагнучі зберегти доступ до владного ресурсу як чиннику забезпечення інтересів. За цих умов, центральні еліти також модифікують свою поведінку, керуючись інтересами реалізації ефективності управління більше, ніж програмними аспектами реалізації модернізаційних реформ. Вони вступають у взаємодію з тими політичними структурами (партійними, громадськими), які є наявними на даний момент часу. Саме тому Т. Срібна вважає перехідний період «тією з'єднувальною ланкою між минулим і сьогоденням, не може відразу зачепити якісні зміни в усіх сферах суспільного життя, оскільки ми можемо по-різному спостерігати формування стабільності в таких ділянках, як економіка, правовий захист, соціальна сфера» (Срібна, 2009, с. 63).

Успішність модернізації в умовах трансформаційної демократії є можливою лише за умови рівної зацікавленості всіх суб'єктів політичної діяльності. Слабкість політичної мотивації потенційних складових середовища нових суб'єктів трансформації, робить актуальним питання залучення всіх громадських інституцій до процесів не лише національного, але й регіонального і локального урядування. У свою чергу, центральна влада також шукає опори мо-

дернізаційного процесу на «нетрадиційні» компоненти суб'єктів політичних трансформацій. Особливо наочно це видно у порівняльній перспективі. Як вважає Т. Срібна, «трансформація політичного режиму Польщі та України відбувалися хоча і за схожими стратегіями, проте її результати значно відрізняються. Так Україні вдалося перейти до нового режиму безпосередньо шляхом входження у нові структури влади, тоді як тільки незначна частина польської номенклатури сьогодні залишилася у владних колах» (Срібна, 2009, с. 64).

Контекст модернізації суб'єктів політичних трансформацій у трансформаційних країнах не буде розкритий повністю, якщо не звернутися до питань комунікаційних зв'язків всередині середовища суб'єктів трансформації та між рівнями демократичного управління. В Україні за рахунок розширення впливу нових Інтернет-медіа з'явилася можливість більш повного відображення функціонування трансформаційних політичних суб'єктів. Оскільки надбанням громадськості стає персональна інформація, (а також можливості встановлення зв'язків між персоналіями та певними особистостями у політичній сфері), то з'являється можливість відкритої критики влади.

Таким чином, новий вимір функціонування суб'єктів політичних трансформацій полягає у їх відображенні та більшій прозорості та підконтрольності владі громадськості у демократичних та перехідних країнах. Ці обставини змушують по-новому переосмислити функціонування політичного менеджменту та його роль у модернізаційних процесах навіть країн консолідованої демократії. У статті К. Аркіно, М. Джонсона, Р. Ліндштадт та Р. Вендера «Вплив нових медіа на політичні еліти, досліджуючи стратегічну відповідальність у конгресі», стверджується, що новинні медіа відіграють центральну роль у демократичній політиці. Однак, досить мало відомо про те, яким чином медіа впливають на поведінку політиків. Для того, щоб зрозуміти умови, за яких новинні медіа впливають на політичні еліти, вчені висувають теорію «стратегічної відповідальності», яка полягає в тому, що обрані представники є більшою мірою відповідальними, коли виборці є уважними (Arceneaux, Johnson, Lindstädt, & Ryan, 2016, p. 15).

Натомість медіа-структури в Україні забезпечують поширення певної упередженої інформації, яка відповідає ідейним настроям та доктринам окремих політичних сил. У такий спосіб стає очевидним зв'язок між поширен-

ням певних повідомлень і маніпулятивних дій з метою зміни політичної поведінки. Об'єктом маніпуляції стають ті чи інші сегменти політичної еліти, обрані представники законодавчих органів, які пов'язані з певними політичними силами і перебувають у зв'язку з власниками медіа-структур. Відповідно, вплив новинних медіа на поведінку законодавців повинні бути, найбільшою мірою, видно напередодні виборів та залежно від участі у законотворчості. Зарубіжні вчені обрахували «інкрементальний» вплив відомого консервативного каналу Фокс-Ньюс (Fox News) починаючи з кінця 90-х років XX ст. для того, щоб оцінити ймовірність теоретичних припущень. Фокс-Ньюс «спричинив» появу як депутатів-республіканців, так і депутатів-демократів у конгресі. Завдяки діяльності каналу вдалося підвищити підтримку для позиції республіканської партії щодо виборців, які коливалися. Але це сталося, переважно, у міжвиборчий період електорального циклу та вплив здійснювався на тих членів, які представляли достатню кількість голосів, які були подані за республіканців (Arceneaux, Johnson, Lindstädt, & Ryan, 2016, p. 16).

Інформаційний вимір модернізації політичних систем розглядається не лише у контексті функціонування медіа, але й відповідно до загальної поінформованості населення та його спроможності отримати інформацію про діяльність еліт. У даному випадку інформаційне підґрунтя діяльності суб'єктів трансформацій стає чинником їх зв'язку з населенням певної країни. Поінформованість народу щодо дій влади у буденному дискурсі також розглядається як спосіб відображення діяльності елітарних груп. У статті Дж. Фолкса «Зростаюча тиранія політичних еліт», стверджується, що «бюрократи спрямовують діяльність Агентства з захисту навколишнього середовища на заборонні дії. Цей приклад свідчить про те, що невелика кадрова еліта адміністраторів, суддів, або політиків, часто, навіть, одна єдина особа вважають, що мають право вирішувати, що є добрим для 250 млн. американців без адекватної інформації, обговорень, або ретельного аналізу витрат» (Folks, 2013).

Здатність еліт впливати на зміну соціальної та економічної ситуації є одним з повідних свідчень їх зв'язку з процесами всередині суспільства та інформаційною складовою модернізації. Модернізація політичних систем у сегменті взаємодії політичної системи і середовища, виявляє масштабний процес взаємовпливу еліт і населення. Регулятивна діяльність еліт

має вираз не лише у реальному впливі продукції політичної системи у вигляді розпоряджень і нормативних актів, але й у сприйнятті цієї діяльності населенням у визначенні громадської думки щодо ефективності інститутів влади, причин та наслідків політичних і соціально-економічних подій у суспільній системі. «Регулятивні приписи видаються та використовуються і жоден з представників людей у палаті представників має право вплинути на них. Політичні еліти завжди існували в Америці і протягом останніх ста років вони просувалися в бік Демократичної партії», вважає американський дослідник (Folks, 2013).

Викладені процеси визначають подальшу зміну складу еліт, якщо програмні цілі партії певного елітарного середовища були спрямовані на покращення ситуації і зміни моделі управління та модернізації системи в цілому. Звідси, можливий висновок про створення враження про дисфункцію діяльності еліт в межах громадської думки через діяльність упереджених «нових медіа». «Одіозність» окремих представників правлячої еліти стає очевидною, що ускладнює роботу щодо встановлення позитивного іміджу (приклад України у 2019 р.). Водночас, середовище нових медіа дозволяє владним елітам корегувати свій образ у громадській думці.

Структурний вимір суб'єктів політичних трансформацій вивчається не лише на основі параметрів функціональної та інституційної спроможності елітарних спільнот. Місцеві соціокультурні традиції формують нормативне тло, в рамках якого політичні актори, що прагнуть трансформацій, стають впливовими чинниками розвитку територій. Вони включаються до процесів управління і вирішальним чином організовують конвертування важливих потреб і інтересів політичних спільнот на безпосередні імпульси управління суспільством. Приклад сучасної Індії відповідає на питання, яким чином традиційні суспільства в умовах економічної і політичної модернізації пристосовуються до вимог наявності функціональної та технократичної еліти. У статті П. Мондал «Політична еліта, концепт, орієнтації та роль у соціальних змінах», стверджується, що до еліт належать ті, хто мають стабільне економічне підґрунтя. Таким чином, політика не була їх професією, коли вони розпочинали свою кар'єру. Вони були високоосвіченими, в більшості випадків, належали до найвищих каст Індії та були пов'язані з соціетальними інтересами. Їх соціополітична ідеологія базувалася на

націоналізмі, лібералізмі та релігійно-культурних реформах» (Mondal, 2003).

Попри наявність традицій у соціальній структурі Індії, відбувається процес формування еліти, яка в цілому відповідає сучасним вимогам адаптивності та високого рівня професійності. На рівні регіонів традиційний соціокультурний вплив зростає, оскільки рекрутаційні механізми працюють в режимі вибірковості відносно окремих соціальних та етнічних груп. Звідси, конкретна вимога стосовно професійності еліт виконується лише в рамках конкретних селективних вимог, властивих для певного регіону або певної місцевості. Не зважаючи на те, що Індія є однією з найбільших демократій у сучасному світі, кастові механізми продовжують визначати порядок денний сприйняття правлячої еліти населенням. Для сучасної України цей чинник також відіграє важливу роль, оскільки етнокультурне різноманіття формує певну сукупність вимог відносно походження посадовців, а також політичних лідерів та їх зв'язку з національним і соціальним складом сучасних територій. Як свідчить досвід сучасної Індії, етносоціальний склад територій впливає на склад відповідних еліт. Відповідно до тенденції змін у сучасному політичному лідерстві, Йондере Сінг стверджує, що відбувається зростання впливу політичних лідерів, які мають сільське підґрунтя. По-друге існує тенденція зменшення впливу лідерів, які походять з різних професійних кіл. По-третє, існує помітне зростання кількості осіб, які належать до середнього класу. По-четверте, існує значний вираз регіональних та орієнтованих на інтереси та цілі в межах політико-культурних ідеологій. По-п'яте, має місце «занепад ексклюзивності» вищих класів у межах елітних позицій (Mondal, 2003).

Дилема професійності, етнокультурного й етносоціального представництва в сучасній Індії та в країнах, які мають посткомуністичне минуле, трансформується на дилему прагматичного та ідеологічного представництва. Ці явища в умовах України втілюються у протистояння між принципами «технократичного» професійного добору та ідеологічними політизованими критеріями. У представленій П. Мондал класифікації «прогресивні та реалістичні еліти співпрацюють з публічним інтересом. Представники прогресивних еліт вірять, що рух прогресу має місце незалежно від людей та не є предметом контролю людей. Раціоналісти вважають, що прогрес базується на свідомому контролі. Застосовуючи таку класифікацію, індійські вчені зазначають, що сучасні еліти є більш індифе-

рентними та маніпулятивними у порівнянні з прогресивними та раціоналістичними елітами у минулому. Також є можливість стверджувати, що сучасні еліти Індії мають ірраціональну специфіку в порівнянні з універсально-іраціоналістськими елітами минулого (Mondal, 2003). Сказане свідчить, що структура суб'єктів політичних трансформацій здатна змінюватися не лише у політико-інституційному та соціальному, але й у темпоральному вимірі.

Висновки

Дослідження структурних компонентів суб'єктів змін та еліт відповідно до національних особливостей визначають деякі обмеження. Вимоги місцевої і регіональної культури рідко прямим чином відображаються на питаннях владних і політичних взаємодій, які в усьому світі мають прагматичний характер. Хоча приклади сучасної Індії засвідчують, що етнокультурне різноманіття породжує різноманіття у соціальному, і культурному складі регіональних еліт, тим не менш їх поведінка визначається вимогами самозбереження еліт, забезпечення їх статусу, а також виразу інтересів тих груп, які їх підтримують. Прагматичними мотивами є ситуативні проблеми та визначення стратегічного розвитку в рамках загальносвітових процесів інституційного будівництва.

Попри значне різноманіття емпіричних прикладів зміни структурної будови середовища суб'єктів політичних трансформацій, здобуті вітчизняними й зарубіжними вченими дані дають можливість для принципового висновку: тривалість процесів формування самодостатніх та збалансованих суб'єктів політичних трансформацій, відбувається як процес, який відбиває загальні риси комплексної трансформації політичної системи і суспільства.

В Україні натомість значна увага приділяється питанням впливу незалежних від складу еліт чинників, які можуть перетворювати політичну ситуацію, надавати певного трансформаційного змісту існуючим реаліям. Середовище суб'єктів політичної трансформації може загрожувати або сприяти становищу регіональних і центральних еліт. Тому можна висунути гіпотезу щодо еліто-центричного функціонування інституційної підсистеми політичної системи.

Такі гіпотези є плідним підходом у зв'язку з наявністю традиційного бачення групової активності в умовах сталої демократії і розвинутої системи груп інтересів. У цьому випадку суб'єкти демократичних змін виступають, фактично, заміником, або поняттям, тотожним до політичних еліт. Тому огляд сучасного

«політичного ландшафту України» дає можливість розмежувати елітарне середовище і середовище суб'єктів, які виступають за подальші демократичні зміни. У контексті конфігурації «політичного ландшафту» важливими є можливості реагування суб'єктів на політичні зміни.

З ними ж пов'язане питання реальної політичної суб'єктності еліт. Вони разом впливають на політичну ситуацію і забезпечують конкретні політичні рішення. Це може стати перспективою подальшого дослідження проблеми, порушеної у даній статті.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Брусиловська О. І. Динаміка політичних трансформацій на пострадянському просторі: цілі та моделі транзиту. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18, Вип. 2(3). С. 110–115.
- Головченко В. А. Можливості впливу організацій громадянського суспільства на трансформацію політичної культури, соціальної мобільності українського соціуму. *Український соціум*. 2012. № 1. С. 183–200.
- Калиновський Ю. Ю. Взаємообумовленість політичних трансформацій та становлення правового суспільства в Україні: ціннісний вимір. *Сучасне суспільство*. 2013. Вип. 1. С. 5–13.
- Касап Є. О. Ідеологічні трансформації політичних партій в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 71–75.
- Лебедева В. К., Тарасевич В. Н. Політична економія в епоху глобальних трансформацій. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 93–94.
- Пашина Н. П. Демократична трансформація суспільства та роль політичної ідентичності в цьому процесі. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія*. 2013. Вип. 6. С. 132–139.
- Срібна Т. Трансформація політичних режимів України і Польщі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2009. Т. 122, Вип. 109. С. 85–87.
- Степаненко С. В. Соціальні трансформації: стратегічні підходи до формування і реалізації інноваційної політики України. *Теорія та практика державного управління*. 2012. Вип. 2. С. 64–71.
- Узун Ю. В. Сучасні трансформації стратегій міжкультурної взаємодії: щодо проблеми ефективності політичного втілення концепції мультикультуралізму. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18. Вип. 2(3). С. 41–52.
- Arceneaux K., Johnson M., Lindstädt R., Ryan J. The Influence of News Media on Political Elites: Investigating Strategic Responsiveness in Congress. *American Journal of Political Science*. 2016. Vol. 60. С. 15–29.
- Folks J. The Growing Tyranny of the Political Elite. 2013. URL: http://www.americanthinker.com/articles/2013/02/the_growing_tyranny_of_the_political_elite.html.
- Mondal P. Political Elite: Concept, Orientations and Role in Social Change. 2003. URL: <http://www.yourarticlelibrary.com/politics/political-elite-concept-orientations-and-role-in-social-change/39204/>.

REFERENCES

- Brusylowska, O. I. (2013). Dynamika politycznych transformacji na postradzianskim prostoru: tsili ta modeli tranzytu [Dynamics of political transformations in the post-Soviet space: goals and models of transit]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky – Bulletin of Odessa National University. Sociology and Political Science*, 18 (2(3)), 110–115 [in Ukrainian].
- Holovenko, V. A. (2012). Mozhlyvosti vplyvu orhanizatsii hromadianskoho suspilstva na transformatsiiu politychnoi kultury, sotsialnoi mobilnosti ukraïnskoho sotsiumu [Possibilities of the influence of civil society organizations on the transformation of political culture, social mobility of Ukrainian society]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 1, 183–200 [in Ukrainian].
- Kalynovskiy, Yu. Yu. (2013). Vzaiemoobumovlenist politychnykh transformatsii ta stanovlennia pravovoho suspilstva v Ukraini: tsinnisnyi vymir [Interdependence of political transformations and the formation of legal society in Ukraine: a value dimension]. *Suchasne suspilstvo – Modern society*, 1, 5–13 [in Ukrainian].
- Kasap, Ye. O. (2011). Ideolohichni transformatsii politychnykh partii v Ukraini [Ideological transformations of political parties in Ukraine]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser. : Politologhiia – Scientific works Petro Mohyla Black Sea State University. Ser. : Political Science*, 155 (143), 71–75 [in Ukrainian].
- Lebedieva, V. K., & Tarasevych, V. N. (2013). Politychna ekonomiiia v epokhu hlobalnykh transformatsii [Political economy in the era of global transformations]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, 93–94 [in Ukrainian].
- Pashyna, N. P. (2013). Demokratychna transformatsiia suspilstva ta rol politychnoi identychnosti v tsomu protsesi [Democratic transformation of society and the role of political identity in this process]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istoriia. Politologhiia – Bulletin of Mariupol State University. Ser. : History. Politology*, 6, 132–139 [in Ukrainian].
- Sribna, T. (2009). Transformatsiia politychnykh rezhymiv Ukrainy i Polshchi [Transformation of political regimes of Ukraine and Poland]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly – Scientific works Petro Mohyla Black Sea State University. Ser. : Politology. Ser. : Politologhiia*, 122 (109), 85–87 [in Ukrainian].

Stepanenko, S. V. (2012). Sotsialni transformatsii: stratehichni pidkhody do formuvannia i realizatsii innovatsiinoi polityky Ukrainy [Social transformations: strategic approaches to the formation and implementation of innovation policy in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 2, 64–71 [in Ukrainian].

Uzun, Yu. V. (2013). Suchasni transformatsii stratehii mizhkulturnoi vzaiemodii: shchodo problemy efektyvnosti politychnoho vtilennia kontseptsii multykulturalizmu [Modern transformations of strategies of intercultural interaction: on the problem of efficiency of political embodiment of the concept of multiculturalism]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky – Bulletin of Odessa National University. Sociology and political science*, 18 (2(3)), 41–52 [in Ukrainian].

Arceneaux, K., Johnson, M., Lindstädt, R., & Ryan, J. (2016). The Influence of News Media on Political Elites: Investigating Strategic Responsiveness in Congress. *American Journal of Political Science*, 60, 15–29.

Folks, J. (2013) The Growing Tyranny of the Political Elite. Retrieved from http://www.americanthinker.com/articles/2013/02/the_growing_tyranny_of_the_political_elite.html

Mondal, P. (2003). Political Elite: Concept, Orientations and Role in Social Change. Retrieved from <http://www.yourarticlelibrary.com/politics/political-elite-concept-orientations-and-role-in-social-change/39204/>

Пермінов Володимир

Кандидат політичних наук, доцент
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Email: perminov@gmail.com

Perminov Volodymyr

Candidate of Political Sciences, Assoc. Prof.
Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: 0000-0003-0712-8499

Цитування: Пермінов, В. (2020). Суб'єкти політичних трансформацій: зарубіжний досвід та українська практика. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (12), 87–94. doi: 10.15421/1720115

Citation: Perminov, V. (2020). Subiekty politychnykh transformatsii: zarubizhnyi dosvid ta ukrainska praktyka [Political transformations' actors: foreign experience and Ukrainian practice]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (12), 87–94. doi: 10.15421/1720115

Стаття надійшла / Article arrived: 30.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2020